

જય ગુરુ નાના

શ્રી મહાવીરાય નમઃ

જય ગુરુ રામ

જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમ

ભાગ – ૫

સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ

પ્રકાશક :

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ

બીકાનેર

નમસ્કાર મહામંત્ર

લામો અરિહંતાણં

લામો સિદ્ધાણં

લામો આચરિયાણં

લામો ઉવજ્જાયાણં

લામો લોએ સવ્વસાહૂણં

એસો પંચ લામોક્કારો, સવ્વપાવપ્પલાસણો

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઈ મંગલં

॥ श्री महावीराय नमः ॥

॥ जय नानेश ॥

॥ जय रामेश ॥

जैन संस्कार पाठ्यक्रम

भाग-५

: प्रकाशक :

श्री अजित भारतवर्षीय साधुमार्गी जैन संघ
बीकानेर

જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમ ભાગ-૫

આવૃત્તિ - ગુજરાતી-૧ જુલાઈ ૨૦૧૭

કોપી - ૧૦૦૦

કિંમત - રૂપિયા : ૫/-

અર્થ સૌજન્ય :

શ્રીમતી મંગલીદેવી ધર્મપત્ની સ્વ. શ્રી ઝૂમરમલજી છલ્લાણી
અસાવરી/નઈ દિલ્હી

પુસ્તક તથા પરીક્ષા ફોર્મ પ્રાપ્તિ સ્થાન :

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ
સમતા ભવન, આચાર્ય શ્રી નાનેશ માર્ગ, નોખા રોડ, ગંગાશહેર, બીકાનેર (રાજ.)
ફોન. ૦૧૫૧-૩૨૯૨૧૭૭, ૨૨૭૦૨૬૨

આચાર્ય શ્રી નાનેશ ધ્યાન કેન્દ્ર

પશ્ચિમી માર્ગ, રાણા પ્રતાપ નગર રોડ, ઉદયપુર (રાજ.)
ફોન. ૦૨૯૪-૨૪૯૦૩૦૬, ૨૪૯૦૭૧૭

પ્રકાશક :

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ
સમતા ભવન, આચાર્ય શ્રી નાનેશ માર્ગ, નોખા રોડ,
ગંગાશહેર, બીકાનેર (રાજ.)
ફોન. ૦૧૫૧-૩૨૯૨૧૭૭, ૨૨૭૦૨૬૨

મુદ્રક :

જયંત પ્રિન્ટરી એલએલપી, મુંબઈ - ૨.

ફોન : ૦૨૨-૪૩૬૬ ૭૧૭૧

ભૂમિકા

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ દ્વારા અનેક ધાર્મિક તથા સમાજિક ગતિવિધિઓ ચલાવવામાં આવી રહી છે, જેમાં ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ પણ એક છે. સન ૧૯૭૪ થી આ પરીક્ષાઓ નિરન્તર ચાલી રહી છે. જેના માધ્યમે જ્ઞાનાર્જન કરવાવાળા ભાવિકોના વિકાસ માટે પાઠ્યક્રમ નિર્ધારિત કરી, પરીક્ષાઓ લેવામાં આવે છે. પૂ. ગુરુ ભગવંતો તેમજ વિદ્વાનો દ્વારા સમય સમય પર થતા રહેતા સંશોધનો અનુસાર નવા પાઠ્યક્રમની આવશ્યકતા અનુભૂત થઈ.

તેથી જ જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમના નામથી નવીન પાઠ્યક્રમ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં ભાગ ૧ થી ૧૨ સુધી પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ છે. જે વર્ષ ૨૦૦૩ થી નિરન્તર ગતિમાન છે. આમાં જૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તથા વિશેષ જ્ઞાનાર્જન પ્રાપ્ત કરી, જીવનમાં કંઈક મેળવી શકાય તેવો ઉદ્દેશ છે. પાઠ્યક્રમને સુસ્વીપૂર્ણ તથા સુબોધ બનાવવા માટે સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારોથી સમ્પન્ન બનાવામાં આવેલ છે. આમાં ૨૦૧૧ સુધીના સંશોધનો સમાવિષ્ટ છે.

ઘણા સમયથી ગુજરાતના ભાવિકો તરફથી માંગ હતી કે આ પાઠ્યક્રમનું ગુજરાતીમાં પ્રકાશન થાય તો ગુજરાતના અધ્યયનાર્થીઓ પણ તેનો સારી રીતે લાભ લઈ શકે. આ ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખી, ગુજરાતીમાં પાઠ્યક્રમનું પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યું છે.

પાઠ્યક્રમના સંકલનમાં પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ રૂપે જેમનું પણ માર્ગદર્શન તથા સહયોગ મળેલ છે, તે તમામનો ખરા હૃદયથી આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

તમામ શ્રી સંઘો, ચાતુર્માસિક ક્ષેત્રો તથા ભાવિક ભાઈ-બહેનોને અનુરોધ છે કે વધુમાં વધુ આ પરીક્ષાઓમાં ભાગ લઈને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે એ જ શુભેચ્છા સાથે...

: વિનીત :

સંયોજક - ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ

બીકાનેર

પરીક્ષાના નિયમો

પરીક્ષામાં ભાગ લેવાવાળા વિદ્યાર્થીઓએ ફોર્મ ભરવા ફરજિયાત છે. ઓછામાં ઓછા ૧૦ પરીક્ષાર્થી થશે ત્યાં પરીક્ષા કેન્દ્ર ખોલી શકાશે.

૧. પાઠ્યક્રમ - ભાગ ૧ થી ૧૨ સુધી
૨. યોગ્યતા - જ્ઞાનાર્જનની અભિલાષા
૩. પરીક્ષાનો સમય - આસો મહિનાનો કૃષ્ણપક્ષ
૪. શ્રેણી નિર્ધારણ -
પ્રથમ શ્રેણી - ૭૫ % થી વધુ
બીજી શ્રેણી - ૫૦ % થી ૭૫ %
૫. પરીક્ષાનું ફળ - પરીક્ષા ફળનું પ્રકાશન શ્રમણોપાસક પત્રિકામાં તથા પરીક્ષા કેન્દ્રો પર ઉપલબ્ધ થશે
૬. પ્રમાણપત્ર - સમ્બન્ધિત પરીક્ષા કેન્દ્રો પર પ્રમાણ પત્ર મોકલવામાં આવશે.
૭. પારિતોષિક - પ્રત્યેક પરીક્ષામાં પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય તથા અન્ય પ્રોત્સાહન પુરસ્કાર.
- ૧૮ વર્ષ થી ઓછી વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે.
૭૫ % થી ૧૦૦ % પ્રથમ શ્રેણી.
૩૫ % થી ૭૫ % દ્વિતીય શ્રેણી.

પરીક્ષાર્થી ધ્યાન આપે

આ ધાર્મિક પરીક્ષા જ્ઞાનાર્જન તથા જીવન વિકાસ માટે છે. આમાં નકલ કરવી અથવા પુસ્તક આદિમાં જોઈને લખવું કે પૂછીને ઉત્તર લખવા નિયમ વિરુદ્ધ છે. આ માટે પરીક્ષા નિરીક્ષક અનુશાસનાત્મક કાર્યવાહી કરી શકશે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિભાગ પાના નં.	માર્કસ	૧૦૦
૧.	સૂત્ર વિભાગ		૩૫
	(૧) દશવૈકાલિક એક પરિચય.....	૯	
	(૨) દશવૈકાલિક સૂત્ર	૧૧	
૨.	તત્ત્વ વિભાગ.....		૨૫
	(૧) કર્મનું સ્વરૂપ	૪૪	
	(૨) શ્રાવકના ૨૧ ગુણ.....	૭૭	
	(૩) જ્ઞાન હાનિના ૭ કારણ.....	૭૮	
	(૪) જ્ઞાન વૃદ્ધિના ૧૧ કારણ	૭૮	
૩.	કથા વિભાગ		૧૦
	(૧) ભગવાન મલ્લિનાથ.....	૭૯	
	(૨) મહાસતી અંજના.....	૮૬	
	(૩) અનાથી મુનિ.....	૮૯	
૪.	કાવ્ય વિભાગ		૧૦
	(૧) ભક્તામર સ્તોત્ર	૯૪	
	(૨) રત્નાકર પરચીસી	૧૦૧	
	(૩) જય જય જય ભગવાન.....	૧૦૫	
૫.	સામાન્ય જ્ઞાન વિભાગ.....		૨૦
	(૧) પ્રત્યાખ્યાન	૧૦૬	
	(૨) પ્રત્યાખ્યાનમાં રહેલા આગારોનો અર્થ.....	૧૦૮	
	(૩) પ્રત્યાખ્યાન પારવાની વિધિ	૧૦૯	
	(૪) પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી કેટલાક જ્ઞાતવ્ય બિંદુ	૧૧૧	
	(૫) પૌષ્ઠનું સ્વરૂપ.....	૧૧૨	
	(૬) આલોચણના સુભાષિત.....	૧૧૯	

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

३२ अस्वाध्यायिक

नीचेनी बत्रीस अस्वाध्यायना कारणोने टाणीने स्वाध्याय करवो ज़ेईअे.

आकाश संबंघी असज्जाय १०

क.	नाम	अर्थ	केटलो काण असज्जाय?
१	उल्कापात	तारो आकाशथी भरे ते, पाछण रेभायुक्त प्रकाश	१ प्रहर सुधी
२	द्विगुहा	द्विशा लालवर्णनी देभाय ते. क्यारेक अेक द्विशांभं नगर बणतुं होय तेम आकाशवर्ती उद्योत (प्रकाश) थाय ते.	१ प्रहर सुधी
३	गर्जित	अकाणभं वादणोना अवाज, मेघगर्जना थाय.	बे प्रहर सुधी
४	विद्युत	अकाणे आकाशभं वीजणी यमके.	१ प्रहर सुधी

गर्जना तेम ज विद्युत कुदरती अथवा देवकृत भंने प्रकाशे होय छे. आ बने असज्जाय आर्द्रा नक्षत्रथी स्वाति नक्षत्र सुधी सूर्यनो योग होवाथी स्वाध्यायकाण समजवो. बाकीना समये आ बे असज्जाय राखवी.

५	निर्घात	भोटो कडाको थाय ते.	८ प्रहर सुधी
६	यूपक	अेकभ, बीज अने त्रीजनी शुक्लपक्ष रात्रिनी. प्रथम प्रहरनी (पाभी पछी त्रण रात्रिनी समजवी.)	
७	यक्षादिभ	आकाशभं यमकता के नायता यक्षनुं यिन्ह जेवुं देभाय अथवा यक्षना प्रभावथी प्रकाशित अग्नि देभाय तेने देवकृत मानवाभं आवे छे.	देभाय त्यां सुधी
८	धूमिका	काणी धूमस, करा पडे तो	ज्यां सुधी रहे त्यां सुधी
९	भ्रिहिका	सक्रेद धुम्मस.	ज्यां सुधी रहे त्यां सुधी
१०	रजोद्घात	यारे तरङ्ग रज, धूण पडवुं, आंघी आववी	रहे त्यां सुधी आकाश भंडण धूणथी आरखादित

नक्षत्र २८ छे. तेभंथी आर्द्रा नक्षत्रथी स्वाति नक्षत्र सुधी ९ नक्षत्र वर्षाना गणवाभं आवे छे. तेभं मेघ वर्जना अथवा वीजणी यमकवी स्वाभाविक छे. आथी तेने अस्वाध्याय काण मानवाभं नथी आवतो.

(श्रीभत् स्थानांगसूत्र, स्थान १०, उ. १)

ઔદારિક શરીર સંબંધી અસજ્જાય ૧૦

- ૧૧ અસ્થિ હાડકાં પડ્યા હોય. જ્યાં સુધી દેખાય કે હોય
- ૧૨ માંસ માંસ પડ્યું હોય. જ્યાં સુધી દેખાય કે હોય
- ૧૩ શોણિત લોહી પડ્યું હોય. જ્યાં સુધી દેખાય કે હોય
- ૧) મનુષ્યના હાડકાં, માંસ, લોહી ૧૦૦ હાથની અંદર હોય ત્યાં ૮ પ્રહર
- ૨) તિર્યચના ૬૦ હાથની અંદર હોય ત્યાં સુધી ૩ પ્રહર
- ૩) મનુષ્યના હાડકાં ૧૦૦ હાથ અંદર બળી ગયા ન હોય કે નદી આદિના પાણીમાં તણાઈ કે ધોવાઈ ગયા ન હોય તો ૧૨ વર્ષ સુધી
- ૧૪ અશુચિસામન્ત લોહી, મળ, વમન વગેરે અશુચિ. દેખાય કે દુર્ગંધ આવે તિર્યચ પ્રાણી કૂતરાં, બિલાડી આદિના મળની પણ.
- ૧૫ સ્મશાનસામન્ત સ્મશાન ભૂમિની ચારે તરફ. - ૧૦૦ હાથ સુધી (૧ હાથ = ૧.૫ ફૂટ એટલે અંદાજે ૧૫૦ ફૂટ)
- ૧૬ ચંદ્રોપરાગ ચંદ્રગ્રહણની. ખંડ ગ્રહણ, ખગ્રાસ ૮ પ્રહર, ૧૨ પ્રહર (પૂર્ણ ગ્રહણ)
- ૧૭ સૂર્યોપરાગ-સૂર્યગ્રહણની. ખંડ ગ્રહણ, ખગ્રાસ ગ્રહણ ૧૨ પ્રહર, ૧૬ પ્રહર
- ૧૮ પતન રાજાનું અવસાન થતાં નવો રાજા ઘોષિત ન થાય ત્યાં સુધી (રાજમરણ)
- ૧૯ રાજવ્યુદગ્રહ યુદ્ધસ્થાન કે રણભૂમિથી નજીક યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
- ૨૦ ઉપાશ્રય અંતઃ પંચેન્દ્રિયના શરીરના ટુકડા કે ઔદારિક શરીર અખંડ કલેવર ઉપાશ્રયમાં હોય તો. ૫ડ્યું હોય ત્યાં સુધી

કાળ સંબંધી અસજ્જાય ૧૨

ચાર મહાપૂર્ણિમા ચાર પ્રતિપદા

- ૨૧-૨૨ અષાઢ સુદ પૂનમ અને વદ એકમની
- ૨૩-૨૪ આસો સુદ પૂનમ અને વદ એકમની
- ૨૫-૨૬ કારતક સુદ પૂનમ અને વદ એકમની
- ૨૭-૨૮ ચૈત્ર સુદ પૂનમ અને વદ એકમની
- ૨૯ સંધિ સમય રાત્રિ અને સવારના સંધિકાળની ૧ મુહૂર્તની પૂર્વ તેમ જ પછી અડધા અડધા મુહૂર્તની

(૩૦) મધ્યાહ્ન	સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્તના મધ્યભાગનો સમય.	૧ મુહૂર્તની
(૩૧) સંધ્યા	સાંજ અને રાત્રિના સંધિકાળની. પૂર્વ તેમજ પછી અડધા -અડધા મુહૂર્તની	૧ મુહૂર્તની
૩૨ મધ્યરાત્રિ	સૂર્યાસ્તથી સૂર્યોદયના મધ્યભાગનો સમય.	૧ મુહૂર્તની

વિશેષ નોટ -

- ❖ બાળક - બાળકીના જન્મના ક્રમશઃ સાત અને આઠ દિવસ સુધી ૧૦૦ હાથની અંદર અસ્વાધ્યાય માનવામાં આવે છે.
- ❖ ગાયાત્રિના જર પડે ત્યાં સુધી, તેના પડ્યા પછી ત્રણ પ્રહર સુધી.
- ❖ કાલિક સૂત્ર - ૧૧ અંગ, ૪ છેદ તથા મૂળસૂત્રમાં એક ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ઉપાંગ સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, નિરયાવિલિયા પંચક (નિરયાવિલિયા, કપ્પવડંસિયા, પુષ્કિયા, પુષ્ક્યુલિયા, વન્હિદસા.) શેષ બધા ઉત્કાલિક સૂત્ર છે, પરંતુ ૩૨મું આવશ્યક સૂત્ર નોકાલિક નોઉત્કાલિક સૂત્ર છે.

કાલિક સૂત્રનો સ્વાધ્યાય દિવસ તેમ જ રાત્રિના પ્રથમ તેમ જ અંતિમ પ્રહરમાં, તેમ જ ઉત્કાલિક સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કોઈપણ સમય અસ્વાધ્યાયના કારણોને ટાળીને કરવો જોઈએ. ઉત્કાલમાં કાલિક સૂત્રની વાચના ૯ ગાથાથી વધારે આપી શકાય નહિ.

- ❖ સ્વાધ્યાયનું વાંચન કર્યા પછી 'આગમે તિવિહે' નો પાઠ બાલવો.
- ❖ એક પ્રહર લગભગ ૩ કલાકનો હોય છે.
- ❖ આદ્રા નક્ષત્રથી સ્વાતિ નક્ષત્રનો કાળ લગભગ ૨૧ જૂન થી ૨૫ ઓક્ટોબરનો હોય છે.
- ❖ ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યગ્રહણ જે ક્ષેત્રમાં દેખાવાના હોય ત્યાં અસ્વાધ્યાયિક સમજવી.
- ❖ પાકેલું માંસ અસ્વાધ્યાયિક નથી.
- ❖ જો ૨ પૂર્ણિમા હોય તો પૂર્ણિમાને અસ્વાધ્યાયિક માનવું પ્રતિપદનું નથી. જો પ્રતિપદ બે હોય તો, પ્રથમ પ્રતિપદ અને પૂર્ણિમાને અસ્વાધ્યાયિક માનવું. જો પૂર્ણિમા ક્ષય હોય તો ચતુર્દશી પૂર્ણિમાને અસ્વાધ્યાયિક માનવું.
- ❖ પ્રધાનમંત્રી, રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, મુખ્યમંત્રીનો મરી જવા પર જે ક્ષેત્રમાં વાતાવરણમાં જ્યાં સુધી વિક્ષોભ રહે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાયિક હોય છે.

૧. સૂત્ર વિભાગ

૧. દશવૈકાલિક એક પરિચય

૩૨ આગમોના વર્ગીકરણના સમયે દશવૈકાલિકને ચાર મૂળ સૂત્રોમાં સમ્મિલિત કર્યું છે કારણ કે તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ આ ચાર (આત્માને) મૂળ ગુણોનું પોષણ થાય છે તથા શ્રમણતાનો પાયો મજબૂત હોવાને કારણે તેને મૂળ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. તે આગમ “અંગબાહ્ય” (અનંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત) તેમ જ ઉત્કાલિક સૂત્ર છે. તેનું વાંચન અસ્વાધ્યાય સમયને ટાળીને (છોડીને) બધા પ્રહરોમાં કરવામાં આવે છે.

બપોરે આરંભ કરેલા આ આગમના દસ અધ્યયનનું સંકલન કરતા-કરતા વિકાલ (સંધ્યા સમય) થઈ જવાથી તેનું નામ “દશવૈકાલિક” રાખવામાં આવ્યું છે.

આ સૂત્રના રચયિતા ભગવાન મહાવીરના શાસનવર્તી ચોથા પટ્ટધર શ્રુત કેવળી આચાર્ય શયંભવ હતા. આચાર્ય પ્રભવે બ્રાહ્મણ પુત્ર શયંભવને પોતાના જ્ઞાનના બળે જિનશાસનની પ્રભાવના કરવાવાળા જાણ્યા તથા તેને પ્રેરિત કરવા માટે પોતાના બે શિષ્યોને તે યજ્ઞશાળામાં મોકલ્યા, જ્યાં શયંભવ હતા. શયંભવે શ્રમણોનું ઘોર અપમાન કર્યું ત્યારે શ્રમણોએ કહ્યું - ‘અહો કષ્ટં, અહો કષ્ટં તત્ત્વ વિજ્ઞાયતે નહિ’ અહો! દુઃખની વાત છે કે તત્ત્વને જાણી શકતા નથી. શયંભવે વિચાર્યું અરે! આ શ્રમણ શું બોલી રહ્યા છે? તેમની વાત અસત્ય ન હોઈ શકે. તે હાથમાં તલવાર લઈને પોતાના અધ્યાપકની પાસે પહોંચ્યા અને કહ્યું - બતાવો! તત્ત્વનું સ્વરૂપ શું છે? નહિ બતાવો તો તમારું માથું ઘડથી અલગ કરી નાખીશ. તલવાર જોઈને અધ્યાપક ધ્રુજ ગયા અને કહ્યું - અરિહંત પ્રરૂપિત ધર્મ જ યથાર્થ ધર્મ અને તત્ત્વ છે.

તે આચાર્ય પ્રભવની પાસે પહોંચ્યા અને તેમની વાણીથી બોધિત થઈને દીક્ષિત થયા. આચાર્યની પાસે તેમણે ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તેઓ શ્રુતધરની પરંપરામાં દ્વિતીય શ્રુતધર હતા.

જ્યારે શયંભવ દિક્ષીત થયા ત્યારે, તેમની પત્ની ગર્ભવતી હતી. સમય પૂરો થતા તેણે પુત્રને જન્મ આપ્યો અને તેનું નામ ‘મનક’ રાખવામાં આવ્યું.

મનક જ્યારે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે, તેણે તેની માને પૂછ્યું - મારા પિતા ક્યાં છે? માએ બધી વાત કરી. તારા પિતા જૈન મુનિ બની ગયા છે. તે હવે જૈન સંઘના

આચાર્ય છે. હમણાં તે આ ચંપાનગરીમાં જ વિચરે છે. માતાની અનુમતિ લઈને ‘બાળક મનક’ પિતા (આચાર્યશ્રી)ના દર્શનાર્થે રવાના થયો.

રસ્તામાં મનકને આચાર્યના દર્શન થયા. આચાર્યના પૂછવા પર પોતાનો પરિચય અને આવવાનું કારણ કહ્યું અને આચાર્યને પૂછ્યું - ‘શું આપ આચાર્ય શયંભવને જાણો છો?’ ત્યારે આચાર્યે કહ્યું - ‘હું શયંભવનો અભિન્ન મિત્ર છું. મોહ ન વધે એ અપેક્ષાથી પોતાનો સ્પષ્ટ પરિચય ન આપ્યો, પરંતુ આ રૂપમાં પરિચય આપ્યો. તેને શિષ્ય રૂપમાં સ્વીકાર કર્યો. આચાર્યે પોતાના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી જોયું કે - આ બાળક અલ્પાયુ છે. તેને માટે બધા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું સંભવ નથી, ત્યારે મુનિ મનક માટે દ્વાદશાંગ ગણિપિટકથી ‘દશવૈકાલિક’ સૂત્રની રચના કરી.

મુનિ મનકે છ મહિનામાં દશવૈકાલિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરીને શ્રુત અને ચારિત્રની સમ્યક્ આરાધના કરી. સમાધિપૂર્વક આયુ પૂર્ણ કરી સ્વર્ગસ્થ થયા, પછી નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે આ આગમને જેમનું તેમ જ રખાશે. જેથી આ આગમ મુનિ મનક જેવા શ્રમણોની આરાધનાનું નિમિત્ત બને. સાધક આ સારભૂત સૂત્રનું અધ્યયન કરી અથવા તેને આત્મસાત્ કરી પોતાની સાધનાને સફળ બનાવી શકે છે, આથી મોક્ષાભિલાષી સાધકો માટે ‘દશવૈકાલિક’ સૂત્ર અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

સંક્ષેપમાં એમાં શ્રમણચારના બધા નિયમોનું સાંગોપાંગ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેનું અધ્યયન તેમ જ આચરણ કરી સાધક પોતાના પરમ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે.

૨. દશવૈકાલિક સૂત્ર

પ્રથમ દ્રુમ પુષ્પિકા (દ્રુમ પુષ્કિયા) અધ્યયન

પદ્મં દ્રુમપુષ્કિયાઽજઝયાણં

આ અધ્યયનમાં સત્યધર્મનું સ્વરૂપ તેમ જ મધુકરી વૃત્તિ (ભ્રમર જીવન)ના દૃષ્ટાંતના માધ્યમથી ભિક્ષુએ આહાર કેવી રીતે ગ્રહણ કરવો તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

મધુકરી વૃત્તિનું મૂળ કેન્દ્ર દ્રુમ પુષ્પ હોય છે, તેથી આ અધ્યયનું નામ “દ્રુમ પુષ્કિયા” (દ્રુમ પુષ્પિકા) રાખવામાં આવ્યું છે.

ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં, અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવા વિ તં નમંસંતિ, જસ્સ ધમ્મે સયા મણો ॥૧॥

શબ્દાર્થ : ધમ્મો - ધર્મ, મંગલ - મંગલ, ઉક્કિટ્ઠં - ઉત્કૃષ્ટ, અહિંસા - જીવદયા, સંજમો - સંયમ, તવો - તપ, દેવા - દેવો, વિ - પણ, તં - તેને, નમંસંતિ - નમે છે, જસ્સ - જેનું, ધમ્મે - ધર્મમાં, સયા - સદા, મણો - મન.

અર્થ : અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપી ધર્મ જ સર્વ મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે. જેનું મન સદા ધર્મમાં લીન રહે છે, તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે ॥૧॥

જહા દુમસ્સ પુષ્કેસુ, ભમરો આવિયઈ રસં ।

ણ ય પુષ્કં કિલામેઈ, સો ય પીણેઈ અપ્પયં ॥૨॥

શબ્દાર્થ : જહા - જેવી રીતે, દુમસ્સ - ઝાડના, પુષ્કેસુ - ફૂલોમાં, ભમરો - ભ્રમર, આવિયઈ - મર્યાદાપૂર્વક પીએ છે, રસં - રસને, ણ - નથી, ય - અને, પુષ્કં - ફૂલને, કિલામેઈ - પીડા આપતો, સો - તે, ય - અને, પીણેઈ - તૃપ્ત કરે છે, અપ્પયં - પોતાના આત્માને.

અર્થ : જેમ ભમરો વૃક્ષના ફૂલોને પીડા પહોંચાડ્યા વિના, તેમાંથી મર્યાદાપૂર્વક રસ પીને પોતાના આત્માને તૃપ્ત કરી લે છે ॥૨॥

એમેએ સમણા મુત્તા, જે લોએ સંતિ સાહુણો ।

વિહંગમા વ પુષ્કેસુ, દાણભત્તેસણે રયા ॥૩॥

શબ્દાર્થ : એમેએ - આ પ્રકારે, સમણા - શ્રામણો, મુત્તા - મુક્ત, જે - જે કોઈ, લોએ - લોકમાં, સંતિ - છે, સાહુણો - સાધુઓ, વિહંગમા - ભમરાની, વ - જેમ, પુષ્કેસુ - ફૂલોમાં, દાણ - દાતાના દીધેલ, ભત્ત - આહારપાણી, એસણે - ગવેષણા ઝર દોષ રહિત શોધવામાં, રયા - રક્ત-લીન રહે છે.

અર્થ : તે જ પ્રકારે લોકમાં જે મુક્ત શ્રમણો-સાધુ છે તે દાતા પાસેથી એષણિક (૪૨ દોષ રહિત) આહારપાણી શોધવામાં રક્ત (લીન) રહે છે, જેમ ભમરો પુષ્પોના રસમાં રક્ત (લીન) રહે છે ॥૩॥

વયં ચ વિત્તિં લભ્નામો, ણ ચ કોઈ ઉવહમ્મઈ ।
અહાગડેસુ રીચંતે, પુષ્કેસુ ભમરા જહા ॥૪॥

શબ્દાર્થ : વયં - અમે, ચ - પણ, વિત્તિં - વૃત્તિ, આજીવિકાને, ભિક્ષા, લભ્નામો - પામીશું, ણ - જેનાથી, કોઈ - કોઈની, ણ ઉવહમ્મઈ - હિંસા વિરાધના ન થાય તેમ, અહાગડેસુ - ગૃહસ્થે પોતાને માટે બનાવેલા આહારમાંથી, રીચંતે - વિચરે છે, નિર્વાહ કરે છે, જહા પુષ્કેસુ - જેમ પુષ્પોમાં, ભમરા - ભમરાઓ.

અર્થ : જેમ ભમરો વૃક્ષોના ફૂલોમાંથી તેને પીડા પહોંચાડ્યા વગર રસ પીએ છે, તેમ અમે સાધુ પણ ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે બનાવેલા આહારની એવી રીતે ભિક્ષા લેશું કે જેથી કોઈપણ જીવની વિરાધના ન થાય અને દેનાર ગૃહસ્થને પણ દુઃખ ન થાય ॥૪॥

મહુગારસમા બુદ્ધા, જે ભવંતિ અણિસ્સિયા ।
નાણાપિંડરયા દંતા, તેણ વુચ્ચંતિ સાહુણો ॥૫॥ ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ : મહુગાર - મધુકર, ભમરો, સમા - જેવા, બુદ્ધા - તત્ત્વને જાણવાવાળા, જે - જેઓ, ભવંતિ - હોય છે, અણિસ્સિયા - નિશ્રા વગરના એટલે કે કુળાદિના પ્રતિબંધથી રહિત, નાણા - વિવિધ પ્રકારના, પિંડ - આહારમાં, રયા - આનંદ માનનારા, દંતા - ઈન્દ્રિય અને મનને દમનારા, તેણ - તે વૃત્તિના કારણે, વુચ્ચંતિ - કહેવાય છે, સાહુણો - સાધુઓ, ત્તિ - પ્રમાણે, બેમિ - હું કહું છું.

અર્થ : જ્ઞાની પુરુષો મધુકર - ભમરા જેવા અનિશ્ચિત હોય છે. જુદાં જુદાં ઘરોમાંથી થોડો થોડો આહાર લેવામાં રત રહે છે. જે પોતાની ઈન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરે છે તે જ સાધુ કહેવાય છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે : “હે આયુષ્યમાન્ જંબૂ! જેવું મેં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાંભળ્યું છે, તે પ્રમાણે જ હું તમને કહું છું.” ॥૫॥

॥ દ્રુમ પુષ્પિકા અધ્યયન સમાપ્ત (ઈતિ દ્રુમપુષ્પિક્યા) ॥

દ્વિતીય શ્રામાણ્યપૂર્વક અધ્યયન બિઈયં સામાણ્યપુલ્વગડજઝયણં

આ અધ્યયનમાં સાધુએ સંયમમાં કેવી રીતે ઘૈર્યવાન થવું તેમ જ વિષય વાસનાઓથી ચંચળ બનેલા ચિત્તને કેવી રીતે સંયમમાં સ્થિર કરવું તેનો સુંદર ઉપાય બતાવ્યો છે.

શ્રમણ ધર્મનું સમ્યક્ પાલન કરવાથી પૂર્વ કામ-વિકારનું નિવારણ કરવામાં આવે છે. અહીં તેનું વર્ણન હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ ‘સામાણ્યપુલ્વગ’ (શ્રામાણ્યપૂર્વક) રાખવામાં આવ્યું છે.

**કહં ણુ કુઙ્ગા સામાણણં, જો કામે ણ નિવારએ ।
પએ પએ વિસીયંતો, સંકપ્પસ વસં ગઓ ॥૧॥**

શબ્દાર્થ : કહં ણુ - કેવી રીતે ?, કુઙ્ગા - પાલન કરશે, સામાણણં - સાધુધર્મનું, જો - જે, કામે - કામભોગોને, ણ - નથી, નિવારએ - નિવારતો, તજતો, પએ પએ - પદે પદે, પગલે પગલે, વિસીયંતો - વિષાદ - પામતો, ખેદ પામતો, સંકપ્પસ - સંકલ્પો-વિકલ્પોને, વસં ગઓ - વશ થયેલો.

અર્થ : જે સાધક કામભોગ (ઈન્દ્રિયોના વિષય)ની આસક્તિથી છૂટતો નથી, તે ડગલે પગલે સંકલ્પ-વિકલ્પોને (ઈચ્છાઓ વધવાના કારણે) વશ થઈને ખેદ પામે છે, તે સાધુપણું કેવી રીતે પાળી શકશે? ॥૧॥

**વત્થગંધમલંકારં, ઈત્થીઓ સચાણાણિ ચ ।
અચ્છંદા જે ણ ભુંજંતિ, ણ સે ચાઈત્તિ વુચ્ચઈ ॥૨॥**

શબ્દાર્થ : વત્થ - વસ્ત્ર, ગંધ - ગંધ-સુગંધી ચીજો, અલંકારં - ઘરેણાં, ઈત્થીઓ - સ્ત્રીઓ, સચાણાણિ - શય્યા, પલંગ વગેરે, ચ - અને, અચ્છંદા - પરાધીનપણે તેમ જ નહિ મળવાથી, જે - જે સાધક, ણ ભુંજંતિ - ભોગવતો નથી, ણ - ન, સે - તે, ચાઈ - ત્યાગી, ત્તિ - એમ, વુચ્ચઈ - કહેવાય છે.

અર્થ : જે પરવશપણે (રોગ આદિ કારણે) તેમ જ નહિ મળવાથી સુંદર વસ્ત્રો, સુગંધી પદાર્થો, ઘરેણાં આદિ આભૂષણો, સુંદર સ્ત્રીઓ અને પલંગ વગેરે આસનો ભોગવતો નથી, તેને વાસ્તવમાં ત્યાગી ન કહેવાય ॥૨॥

**જે ચ કંતે પિએ ભોએ, લદ્ધે વિ પિટ્ઠિં કુલ્લઈ ।
સાહીણે ચચઈ ભોએ, સે હુ ચાઈત્તિ વુચ્ચઈ ॥૩॥**

શબ્દાર્થ : જે - જે સાધક, ચ - વળી, કંતે - મનોરમ, પિએ - પ્રિય, ભોએ - ભોગો, લદ્ધે - મળવા છતાં, વિ - પણ, પિટ્ઠિં - પીઠ, કુલ્લઈ - કરે છે, સાહીણે

- સ્વાધીનપણે, ચયઈ - ત્યાગ કરે છે, ભોએ - ભોગોને, સે - તે, હુ - ખરેખર, ચાઈ ત્તિ - ત્યાગી એમ, વુચ્ચઈ - કહેવાય છે.

અર્થ : જે વળી કમનીય અને પ્રિય ભોગો મળવા છતાં પણ સ્વાધીનપણે પોતાની મરજીથી તે ભોગો તરફથી નજર વાળી લઈ અર્થાત્ તે ભોગો ભોગવતો નથી, પરંતુ તેનો ત્યાગ કરે છે, તે જ ખરેખર ત્યાગી કહેવાય ॥૩॥

સમાઈ પેહાઈ પરિવ્વયંતો, સિયા મણો નિસ્સરઈ બહિદ્દા ।
ણ સા મહં નો વિ અહં પિ તીસે, ઈચ્ચેવ તાઓ વિણઈજ્જ રાગં ॥૪॥

શબ્દાર્થ : સમાઈ - સમભાવ, પેહાઈ - પ્રેક્ષાથી, પરિવ્વયંતો - વિચરતાં, સિયા - કદાચિત્, મણો - મન, નિસ્સરઈ - નીકળે, બહિદ્દા - બહાર, ણ - નથી, સા - તેણી, મહં - મારી, નો - નથી, વિ - અને, અહં પિ - હું પણ, તીસે - તેણીનો, ઈચ્ચેવ - એ રીતે, તાઓ - સ્ત્રી પરથી, વિણઈ (એ)જ્જ - દૂર કરે, રાગં - રાગભાવ.

અર્થ : સમભાવથી સંયમ માર્ગમાં વિચરતા સાધુનું મન કદાચિત્ (મોહનીય કર્મના ઉદયથી) સંયમની બહાર નીકળી જાય, તો 'તે સ્ત્રી મારી નથી અને હું પણ તેણીનો નથી'. આ પ્રકારનું ચિંતન કરી તે સ્ત્રી પરથી પોતાના રાગભાવને દૂર કરે ॥૪॥

આયાવયાહિ ચય સોગમહં, કામે કમાહિ કમિયં ખુ દુક્ખં ।
છિંદાહિ દોસં વિણઈજ્જ રાગં, એવં સુહી હોહિસિ સંપરાએ ॥૫॥

શબ્દાર્થ : આયાવયાહિ - આતાપના લે, ચય - છોડી, સોગમહં - સુકુમારતાને; કામે - કામ વાસનાને, કમાહિ - ઉહંધી જા, કાબૂમાં રાખ, કમિયં - નાશ પામશે, ખુ - ખરેખર, દુક્ખં - દુઃખ, છિંદાહિ - છેદી નાખ, દોસં - દ્વેષને, વિણઈ (એ)જ્જ - દૂર કર, રાગં - રાગને, એવં - એ પ્રમાણે, સુહી - સુખી, હોહિસિ - થઈશ, સંપરાએ - સંસારમાં.

અર્થ : ઉપરની ગાથામાં સૂત્રકર્તાએ મનોનિગ્રહનો અંતરંગ ભાવ બતાવ્યો છે. હવે મનોનિગ્રહનો બાહ્ય ઉપાય બતાવતા કહે છે: મનને વશ કરવા હે શિષ્ય! તું આતાપના લે, સુકુમારપણાને છોડ. એમ કામવાસનાને ઓળંગી જા અર્થાત્ દાબી દે, નહિતર ખરેખર આ લોક ને પરલોકમાં દુઃખી થઈશ. દ્વેષને છેદ, રાગને દૂર કર, એમ કરવાથી સંસારમાં સુખી થઈશ ॥૫॥

પક્ખંદે જલિયં જોઈ, ધૂમકેઉ દુરાસયં ।
ણેચ્છંતિ વંતયં ભોતું, કુલે જાયા અગંધણે ॥૬॥

શબ્દાર્થ : પક્ખંદે - પડે છે, જલિયં - પ્રજ્વલિત, બળતી, જોઈ - અગ્નિમાં, ધૂમકેઉ - બહુ ધુમાડાવાળી, દુરાસયં - દુઃસહ્ય, ણેચ્છંતિ - ઈચ્છતા નથી, વંતયં

- વમન કરેલા, ભોતું - ભોગવવાને, કુલે - કુળમાં, જાયા - જન્મેલા, અગંધણે - અગંધન નામના.

અર્થ : સતી રાજેમતી રથનેમિને કહે છે કે અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પો, દુસહ્ય, અતિ પ્રજ્વલિત અને જેમાંથી ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળી રહ્યા છે તેવી પ્રચંડ અગ્નિમાં પડવું પસંદ કરે છે, પણ વમેલા વિષને ફરીથી પીવા ઈચ્છતા નથી ॥૬॥

ધિરત્યુ તેડજસોકામી, જો તં જીવિયકારણા ।
વંતં ઈચ્છસિ આવેઉં, સેયં તે મરણં ભવે ॥૭॥

શબ્દાર્થ : ધિરત્યુ - ધિક્કાર છે, તે - તને અજસોકામી - અપજશના કામી, જો - જો, તં - તું, જીવિયકારણા - અસંયમી જીવન જીવવાને માટે, વંતં - વમેલાને, ઈચ્છસિ - ઈચ્છે છે, આવેઉં - પીવાને, સેયં - શ્રેયસ્કર, તે - તારા માટે, મરણં - મૃત્યુ, ભવે - થાઓ.

અર્થ : સતી રાજેમતી ચંચળ ચિત્ત બનેલા રથનેમિને સંયમમાં સ્થિર કરવા ઉપદેશ આપે છે કે હે અપજશના કામી! (રહેનેમિ), તને ધિક્કાર હો ! અસંયમી જીવન જીવવા માટે, (ભગવાન નેમિનાથે) વમેલી - તજેલી મને તું ભોગવવા ઈચ્છે છે! એના કરતા તો તારું મોત થઈ જાય તે જ તારા માટે શ્રેયકારી છે ॥૭॥

અહં ચ ભોગરાયસ્સ, તં ચ સિ અંધગવણ્ણિણો ।
મા કુલે ગંધણા હોમો, સંજમં ણિહુઓ ચર ॥૮॥

શબ્દાર્થ : અહં - હું, ચ - અને, ભોગરાયસ્સ - ભોજરાજાના કુળની, તં - તું, ચ - અને, સિ - અસિ-છો, અંધગવણ્ણિણો - અંધકવિષ્ણુના કુળનો, મા - ન, કુલે - કુળના-ઉત્તમ કુળના, ગંધણા - ગંધન સર્પ સમાન, હોમો - થઈએ, સંજમં - સંયમમાં, ણિહુઓ - મનને સ્થિર કરી, ચર - વિચર.

અર્થ : હું ભોજરાજાના કુળના ઉગ્રસેન રાજાની પુત્રી છું અને તું અંધકવિષ્ણુના કુળના સમુદ્રવિજય રાજાનો પુત્ર છે. (ખાનદાન કુળના) આપણે ગંધન સર્પ સમાન (વમન કરેલા વિષને પીને કુળને કલંક લગાડનારા) ન થઈએ, માટે તું તારા મનને સ્થિર કરીને સંયમમાં વિચર ॥૮॥

જઈ તં કાહિસિ ભાવં, જા જા દિચ્છસિ નારીઓ ।
વાયાવિદ્ધુવ્વ હડો, અટ્ઠિકઅપ્પા ભવિસ્સસિ ॥૯॥

શબ્દાર્થ : જઈ - જો, તં - તું, કાહિસિ - કરીશ, ભાવં - વિષયભાવને, જા જા - જે જે, દિચ્છસિ - દેખીશ, નારીઓ - સ્ત્રીઓને, વાયાવિદ્ધુવ્વ - વાયુના ઝપાટાથી હલેલા, હડો - મૂળ જેના અસ્થિર થયા છે તેવી હડ નામે વનસ્પતિ, અટ્ઠિકઅપ્પા - અસ્થિર આત્માવાળો - ચિત્તવાળો, ભવિસ્સસિ - થઈશ.

અર્થ : (હે રહનેમિ!) તું જે જે નારીઓને જોઈશ અને તેની સાથે વિષયો ભોગવવાના ભાવ કરીશ, તો જેવી રીતે સમુદ્ર કિનારે રહેલી હડ નામની વનસ્પતિ મૂળિયાં સજ્જડ બંધાયેલાં નથી તે વાયુના ઝપાટાથી ઉખડી જાય છે, તેમ તું પણ (સંયમના મૂળ સજ્જડ ન હોવાથી) વાસનાના ઝપાટાથી અસ્થિર ચિત્તવાળો બની જઈશ ॥૮॥

તીસે સો વચણં સોચ્યા, સંજયાઈ સુભાસિયં ।
અંકુસેણ જહા ણાગો, ધમ્મે સંપડિવાઈઓ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ : તીસે - તેણીના, સો - તેવા, વચણં - વચનને, સોચ્યા - સાંભળીને, સંજયાઈ - સાધવીજીના, સુભાસિયં - સારી રીતે કહેલા, અંકુસેણ - અંકુશ વડે, જહા - જેવી રીતે, ણાગો - હાથી, ધમ્મે - ધર્મમાં, સંપડિવાઈઓ - સ્થિર થયા.

અર્થ : તે સંયમવંતી સાધવી રાજેમતીના સુંદર વચનો સાંભળીને જેવી રીતે અંકુશ વડે હાથી વશ થઈ જાય તેમ તે રહનેમિ ધર્મમાં ફરી સ્થિર થઈ ગયા ॥૧૦॥

એવં કરેંતિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા ।
વિણિયકુંતિ ભોગેસુ, જહા સે પુરિસુત્તમો ॥૧૧॥ ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ : એવં - એ પ્રમાણે, કરેંતિ - કરે છે, સંબુદ્ધા - સારી રીતે બોધ પામેલા-સમ્યગ્દષ્ટિ, પંડિયા - પંડિતો, સમ્યગ્જ્ઞાની, પવિયક્ખણા - વિચક્ષણ, પાપભીરુ, વિણિયકુંતિ - નિવૃત્ત થઈ જાય છે, ભોગેસુ - ભોગોથી, જહા - જેમ, સે - તે, પુરિસુત્તમો - પુરુષોમાં ઉત્તમ. ત્તિ - તે પ્રમાણે, બેમિ - હું કહું છું.

અર્થ : જેવી રીતે પુરુષ શ્રેષ્ઠ રહનેમિ વિષય ભોગોથી શીઘ્ર પાછા હઠ્યા તે પ્રમાણે સમ્યગ્દષ્ટિ, તત્ત્વજ્ઞ અને તજી દીધેલા ભોગોને ફરી સેવવાથી થતી દુર્ગતિના દોષોને જાણનારા પાપભીરુ વિચક્ષણ પંડિતો વિષયભોગથી પાછા ફરે છે. તે પ્રમાણે જ હું તમને કહું છું ॥૧૧॥

॥ શ્રામાણ્યપૂર્વક અધ્યયન સમાપ્ત (ઈતિ સામાણણપુવ્વયં) ॥

ત્રીજુ ક્ષુલ્લકાચારઅધ્યય તઈયં ખડ્ડિયાચારકહાડજઝયાણં

જે નિગ્રંથ મહર્ષિઓને આચરણ કરવા યોગ્ય નથી, એવા ભાવન અનાચારોનું વર્ણન આ અધ્યયનમાં કરવામાં આવ્યું છે. આ જ સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં વિસ્તારપૂર્વક શ્રમણ આચારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ અપેક્ષાથી સંક્ષિપ્ત (અલ્પરૂપ)માં અનાચારણીય વિષયોનો નિષેધ કરી, આચારનું પ્રતિપાદન કરવાથી આ અધ્યયનું નામ “ખુડ્ડિયાચાર કહા” (ક્ષુલ્લકાચાર કથા) રાખવામાં આવ્યું છે.

**સંજમે સુદ્ધિ અપ્પાણં, વિપ્પમુક્કાણ તાઈણં ।
તેસિમેયમણાઈણાણં, ણિગ્ગંથાણ મહેસિણં ॥૧॥**

શબ્દાર્થ : સંજમે - સંયમમાં, સુદ્ધિ - સુસ્થિત, અપ્પાણં - આત્માવાળા, વિપ્પમુક્કાણ - સંસારના બંધનોથી સર્વથા મુક્ત થયેલ, તાઈણં - સ્વ-પર છકાય જીવોના રક્ષક, તેસિં - તે, એયં - આ, અણાઈણાણં - અનાચીર્ણ છે, ણિગ્ગંથાણ - નિર્ગ્રંથ-પરિગ્રહ રહિતોને, મહેસિણં-મહર્ષિઓને.

અર્થ : સંયમમાં સુસ્થિત, સંસારની સર્વ આસક્તિથી મુક્ત થયેલા, પોતાના આત્માની અને છકાયના જીવોની રક્ષા કરનારા, તે નિર્ગ્રંથ જે બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત છે, તેવા મહર્ષિઓને આ અનાચીર્ણ એટલે કે ન આચરવા યોગ્ય છે. ॥૧॥

**ઉદ્દેસિયં કીચગં, ણિયાગમભિહડાણિ ય ।
રાઈભત્તે સિણાણે ય, ગંધમલ્લે ય વીચણે ॥૨॥**

શબ્દાર્થ : (૧) ઉદ્દેસિયં - સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલ આહારાદિ. (૨) કીચગં - સાધુ નિમિત્તે વેચાતું લાવીને કોઈ આપે. (૩) ણિયાગં - આમંત્રણ આપનારના આહાર વગેરે લે. (૪) અભિહડાણિ - સાધુ નિમિત્તે ઘરેથી કે ગામથી સામેથી લાવીને આપે. (૫) રાઈભત્તે - રાત્રિભોજન. (૬) સિણાણે - સ્નાન વગેરે. (૭) ગંધ - સુગંધી ચીજો વાપરવી. (૮) મલ્લં - ફૂલની માળા વગેરે પહેરવા. (૯) વીચણે - વીંઝણો, પંખા આદિથી પવન ખાવો ॥૨॥

**સંણિહી ગિહિમત્તે ય, રાયપિંડે કિમિચ્છએ ।
સંવાહણા દંતપહોયા ય, સંપુચ્છણા દેહપલોચણા ય ॥૩॥**

શબ્દાર્થ : (૧૦) સંણિહી - ઘી-ગોળ આદિ આહારનો સંગ્રહ કરી રાખવો. (૧૧) ગિહિમત્તે - ગૃહસ્થના વાસાણમાં ભોજન કરવું. (૧૨) રાયપિંડે - રાજા માટે

બનાવેલ આહાર લેવો. (૧૩) કિમિચ્છએ - દાનશાળા આદિનો આહાર અથવા તમને શેનો ખપ છે? તેમ સાધુને પૂછીને કોઈએ પણ બનાવેલે આહાર લેવો તે. (૧૪) સંવાહણ - તેલ વગેરેનું માલિશ કરવું કે કરાવવું. (૧૫) દંતપહોયણ - દંતઘોવન, દાંતણ કરવું. (૧૬) સંપુચ્છણ - ગૃહસ્થને ક્ષેમકુશળ પૂછવા. (૧૭) દેહપહોયણ - દેહનું દર્શન અરીસામાં કરવું||૩||

અટ્ઠાવએ ય નાલીએ, છત્તસ્સ ય ધારણટ્ઠાએ |
તેગિચ્છં પાહણપાએ, સમારંભં ય જોઈણો ||૪||

શબ્દાર્થ : (૧૮) અટ્ઠાવએ નાલીએ - જુગાર રમવો. પાસાંનો જુગાર રમવો. (૧૯) છત્તસ્સ ય ધારણટ્ઠાએ - છત્રને ધારણ કરવું. (૨૦) તેગિચ્છં - દવા ચિકિત્સા આદિ કરાવવા. (૨૧) પાહણપાએ - પગરખાં આદિ પગમાં પહેરવા. (૨૨) સમારંભં ય જોઈણો - અગ્નિનો આરંભ કરવો ||૪||

સિજ્ઞાયરપિંડં ય, આસંદી પલિયંકએ |
ગિહંતર ણિસિજ્ઞા ય, ગાયસ્સુવ્વહુણણિ ય ||૫||

શબ્દાર્થ : (૨૩) સિજ્ઞાયરપિંડં - જેના મકાનમાં ઊતર્યા હોય તેનો આહાર લેવો. (૨૨) આસંદી - ખુરશી પર બેસવું. (૨૫) પલિયંકએ - પલંગ આદિ પર બેસવું. (૨૬) ગિહંતર - ગૃહસ્થનાં ઘરમાં કે બે ઘર વચ્ચે અર્થાત્ શરીમાં. ણિસિજ્ઞા - બેસવું. (૨૭) ગાયસ્સુવ્વહુણણિ - શરીરને સાફ કરવું ||૫||

ગિહિણો વેયાવડિયં, જા ય આજીવવત્તિયા |
તત્તાડનિવ્વુડભોઈત્તં, આઉરસ્સરણણિ ય ||૬||

શબ્દાર્થ : (૨૮) ગિહિણો - ગૃહસ્થની વેયાવડિયં - વેયાવચ્ચ સારવાર કરવી. (૨૯) જા ય આજીવવત્તિયા - પોતાની સંસાર અવસ્થાની જાતિ, કુળ આદિ કહીને આજીવિકા કરવી. (૩૦) તત્તાડનિવ્વુડ - જે બરાબર ઊકળતાં પણ પ્રાસુક (જીવ રહિત) ન થયા હોય તેવા. ભોઈત્તં - મિશ્ર આહાર-પાણીનું સેવન કરવું. (૩૧) આઉર - આતુરતાથી, સ્સરણણિ - સ્મરણ કરવું. ય - અને, રોગ આદિની પીડા ઉપજે ત્યારે પૂર્વે ભોગવેલા સુખોનું સ્મરણ કરવું જેથી આર્તધ્યાન થાય ||૬||

મૂલએ સિંગબેરે ય, ઉચ્છુખડે અણિવ્વુડે |
કંદે મૂલે ય સચિયત્તે, ફલે બીએ ય આમએ ||૭||

સોવચ્ચલે સિંઘવે લોણે, રોમાલોણે ય આમએ |
સામુદ્દે પંસુખારે ય, કાલાલોણે ય આમએ ||૮||

શબ્દાર્થ : (૩૧) અણિવ્વુડે - સચેત (નીચેના બધાં જ શબ્દોને લાગુ પડે છે) (૩૨) મૂલએ - કાયા સચેત મૂળા. (૩૩) સિંગબેરે - આદુ. (૩૪) ઉચ્છુખડે -

શેરડીની ગડેરી. (૩૫) કંદે - કંદ. (૩૬) મૂલે - મૂળ. (૩૭) સચ્ચિત્તે ફલે - સચેત ફળ. (૩૮) આમએ - કાચા. બીએ - બીજ. (૩૯) સોવચ્ચલે - સંચળ. (૪૦) સિંધવે લોણે - સિંધાલૂણ. (૪૧) રોમાલોણે આમએ - સચેત રોમક ખાર (રોમક દેશનું મીઠું). (૪૨) સામુદ્દે - સમુદ્રનું મીઠું. (૪૩) પંસુખારે - ખારો. (૪૪) કાલાલોણે આમએ - સચેત કાળું મીઠું ॥૭॥ ॥૮॥

ધૂવણે ત્તિ વમણે ય, વત્થી કમ્મ વિરેયણે ।
અંજણે દંતવણે ય, ગાયાબ્ભંગવિભૂસણે ॥૯॥

શબ્દાર્થ : (૪૫) ધૂવણે - વસ્ત્ર આદિને ધૂપ આપી સુગંધિત કરવા. (૪૬) વમણે - ઔષધિ આદિથી વમન કરવું. (૪૭) વત્થી કમ્મ - મળની શુદ્ધિ માટે એનીમા વગેરે લેવા (બસ્તીકર્મ). (૪૮) વિરેયણે - રેચ, જુલાબ લેવો. (૪૯) અંજણે - આંખમાં આંજણ કરવું. (૫૦) દંતવણે - દાંત રંગવા. (૫૧) ગાયાબ્ભંગ - શરીરને તેલ ચોળવું, માલીશ કરવું. (૫૨) વિભૂસણે - શરીરની ટાપટીપ કરવી, આભૂષણો ધારણ કરવા ॥૯॥

સવ્વમેયમણાઈણાં, ણિગ્ગંથાણ મહેસિણાં ।
સંજમમ્મિ ય જુત્તાણાં, લહુભૂયવિહારિણાં ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ : સવ્વં - સર્વે, એયં - આ, અણાઈણાં - અનાચીર્ણા, ણિગ્ગંથાણ - નિર્ગ્રંથ, મહેસિણાં - મહર્ષિઓના, સંજમમ્મિ - સંયમમાં, ય - અને, જુત્તાણાં - યુક્ત, લહુભૂય - લઘુભૂત અર્થાત્ વાયુ પેઠે, વિહારિણાં - વિહાર કરનારા.

અર્થ : સંયમ અને તપથી યુક્ત તથા વાયુની જેમ અપ્રતિબંધ વિહારી નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓને આ સર્વે અનાચીર્ણા છે, એટલે કે આચરવા યોગ્ય નથી ॥૧૦॥

પંચાસવ પરિણણાયા, તિગુત્તા છસુ સંજયા ।
પંચણિગ્ગહણા ધીરા, ણિગ્ગંથા ઉક્કુદંસિણો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ : પંચાસવ - પાંચ આશ્રવ, પરિણણાયા - જાણીને ત્યાગનાર, તિગુત્તા - ત્રણ ગુણિ સહિત, છસુ - છ કાયના જીવોની, સંજયા - રક્ષા કરનારા, પંચ - પાંચ, ણિગ્ગહણા - નિગ્રહ કરનારા, ધીરા - ધીર, નિર્ભય, ણિગ્ગંથા - નિર્ગ્રંથો, ઉક્કુદંસિણો - સરળ દર્શનવાળા એટલે કે મોક્ષના કારણભૂત સંયમને જ ઉપાદેયરૂપે જોનારા.

અર્થ : પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ આશ્રવોને ત્યાગનારા, ત્રણ ગુણિથી ગુમ, છકાય જીવોની રક્ષા કરનારા, પાંચે ઈન્દ્રિયોને વશ રાખનારા, પરિષદ - ઉપસર્ગને સહન કરવામાં ધૈર્યવાન તથા સરળ સ્વભાવી (મોક્ષના કારણભૂત સંયમને જ ઉપાદેય જોનારા) નિર્ગ્રંથો હોય છે ॥૧૧॥

આયાવયંતિ ગિમ્હેસુ, હેમંતેસુ અવાઉડા ।
વાસાસુ પડિસંલીણા, સંજયા સુસમાહિયા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ : આયાવયંતિ - આતાપના લે છે, ગિમ્હેસુ - ઉનાળામાં, ગ્રીષ્મઋતુમાં, હેમંતેસુ - શિયાળામાં, અવાઉડા - અલ્પ વસ્ત્ર, વસ્ત્રહીન, વાસાસુ - વર્ષાકાળમાં, પડિસંલીણા - એક સ્થાને રહી, સંજયા - સંયમી સાધુઓ, સુસમાહિયા - સુસમાધિથી રહે.

અર્થ : તે સંયમી સાધુઓ ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં સૂર્યની આતાપના લે છે. શિયાળામાં નિર્વસ્ત્ર રહી અથવા અલ્પ વસ્ત્ર પહેરીને ઠંડી સહન કરે છે. ચોમાસામાં એક સ્થળે, (જ્ઞાન-ધ્યાનમાં) સમાધિથી રહે છે અર્થાત્ જે ઋતુમાં જે પ્રકારની તપસ્યા કરવાથી કાયકલેશ તપ થાય છે, તે ઋતુમાં મુનિ તે તપસ્યા કરે છે ॥૧૨॥

પરીસહ રિઉદંતા, ધૂયમોહા જિઈદિયા ।
સવ્વદુક્ખપ્પહીણટ્ઠા, પક્કમંતિ મહેસિણો ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ : પરીસહ - બાવીશ પરિષહરૂપ, રિઉ - રિપુ-શત્રુ, દંતા - દમનારા, ધૂયમોહા - મોહને દૂર કરનારા, જિઈદિયા - જિતેન્દ્રિયો, સવ્વદુક્ખપ્પહીણટ્ઠા - સર્વ દુઃખોનો સર્વથા નાશ કરવા માટે, પક્કમંતિ - પરાક્રમ કરે છે, મહેસિણો - મહર્ષિઓ.

અર્થ : પરિષહરૂપી શત્રુને જીતનારા, મોહને દૂર કરનારા, પાંચે ઈન્દ્રિયોને જીતીને તે મહર્ષિઓ સંસારના સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવા, મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સંયમ અને તપમાં ઉદ્યમ કરે છે અર્થાત્ પ્રવૃત્ત થાય છે ॥૧૩॥

દુક્કરાઈ કરિત્તાણં, દુસ્સહાઈ સહિતુ ય ।
કે ઈત્થ દેવલોએસુ, કેઈ સિજ્ઝંતિ ણીરયા ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ : દુક્કરાઈ - દુષ્કર ક્રિયાઓને, કરિત્તાણં - કરીને, દુસ્સહાઈ - દુઃસહ, સહિતુ - સહન કરીને, ય - અને, કેઈ - કેટલાક, ઈત્થ - અહીંથી, દેવલોએસુ - દેવલોકમાં, સિજ્ઝંતિ - સિદ્ધ થાય છે, ણીરયા - કર્મરૂપી રજથી રહિત થઈને.

અર્થ : આમ આ દુષ્કર ક્રિયા કરીને, દુઃસહ કષ્ટો સહન કરીને કેટલાક મહાત્માઓ દેવલોકમાં ઊપજે છે તો, કેટલાક સાધુઓ સર્વકર્મ ક્ષય કરી સિદ્ધ થાય છે ॥૧૪॥

ખવિત્તા પુવ્વકમ્માઈ, સંજમેણ તવેણ ય ।
સિદ્ધિમગ્ગ મણ્ણપ્પત્તા, તાઈણો પરિણિવ્વુડા ॥૧૫॥ ત્તિ બેમિ ॥

અન્યવાર્થ : ખવિત્તા - ખપાવીને, ક્ષય કરીને, પુવ્વકમ્માઈ - પૂર્વસંચિત કર્મોને, સંજમેણ - સંયમ વડે, તવેણ - તપ વડે, ય - અને, સિદ્ધિમગ્ગ - સિદ્ધિમાર્ગ -

મોક્ષમાર્ગને, અણુપ્પત્તા - પામેલા, તાઈણો - છકાયના રક્ષક મુનિવર, પરિણિવ્વુડા - નિર્વાણને પામ્યા, ત્તિ બેમિ - તે હું કહું છું.

અર્થ : સંયમ અને તપ દ્વારા પૂર્વસંચિત સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને, સમ્યગ્દર્શન દ્વારા મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરીને, છકાયના જીવોના રક્ષક બની નિર્વાણ (મોક્ષ) પામે છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે “હે આયુષ્યમાન્ જંબૂ! જેવું મેં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાંભળ્યું છે, તેવું જ હું તમને કહું છું.” ॥૧૫॥

॥ ક્ષુદ્રકાચાર કથા અધ્યયન સમાપ્ત (ઈતિ ખુડિયાચારકહા) ॥

ચોથું છજ્જવણિયા (છજ્જવનિકાય) અધ્યયન ચઉત્થં છજ્જવણિયાયડજ્જયાણં

સુયં મે આઉસં ! તેણં ભગવયા એવમકખાયં, ઈહ ખલુ છજ્જવણિયા
ણામજ્જયણં સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઈયા સુઅકખાયા
સુપણણત્તા સેયં મે અહિજ્જિઝઉં અજ્જયણં ધમ્મપણણત્તી ||૧||

શબ્દાર્થ : આઉસં - હે આયુષ્યમાન્ શિષ્ય!, મે - મેં, સુયં - સાંભળ્યું છે કે,
તેણં - તે, ભગવયા - ભગવાને, એવં - આ રીતે, અકખાયં - કહ્યું છે કે, ઈહ -
આ જૈનશાસનમાં, ખલુ - ખરેખર, છજ્જીવણિયા - છકાય જીવોનું કથન (વાર્ણન)
કરનાર, ણામ - નામનું, અજ્જયણં - અધ્યયન છે, સમણેણં - શ્રમાણ/તપસ્વી,
કાસવેણં - કાશ્યપગોત્રી, ભગવયા - ભગવાન, મહાવીરેણં - મહાવીરે, પવેઈયા -
સમ્યક્ પ્રકારે પ્રરૂપણા કરી, સુઅકખાયા - સમ્યક્ પ્રકારે કથન કર્યું છે, સુપણણત્તા
- સારી રીતે બતાવ્યું છે, શિષ્યે પૂછ્યું હે ભગવાન! શું અજ્જયણં - તે અધ્યયન,
અહિજ્જિઝઉં - શીખવું, મે - મારા માટે, સેયં - કલ્યાણકારી છે? ગુરુએ કહ્યું હા!
ધમ્મપણણત્તી - તે અધ્યયન શીખવાથી ધર્મનો બોધ થાય છે ||૧||

કયરા ખલુ સા છજ્જવણિયા નામડજ્જયણં સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં
કાસવેણં પવેઈયા સુઅકખાયા સુપણણત્તા સેયં મે અહિજ્જિઝઉં અજ્જયણં
ધમ્મપણણત્તી ||૨||

શબ્દાર્થ : કયરા - તે છ જીવનિકાય અધ્યયન કયું છે? જેનું અધ્યયન મારા માટે
કલ્યાણકારી છે? (બાકીના શબ્દોના અર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા) ||૨||

ઈમા ખલુ સા છજ્જવણિયા ણામજ્જયણં સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં
પવેઈયા સુઅકખાયા સુપણણત્તા સેયં મે અહિજ્જિઝઉં અજ્જયણં ધમ્મપણણત્તી

શબ્દાર્થ : હવે ગુરુ શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે કે, ઈમા - તે છ જીવનિકાય
અધ્યયન આ પ્રકારે છે. (બાકીના શબ્દોનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે)

તં જહા - પુઢવીકાઈયા આઉકાઈયા તેઉકાઈયા વાઉકાઈયા વણસ્સઈકાઈયા
તસકાઈયા ||૩||

શબ્દાર્થ : તં જહા - જેવા કે પુઢવિકાઈયા - પૃથ્વીકાયના જીવ, આઉકાઈયા
- અપ્કાયના (પાણીના) જીવ, તેઉકાઈયા - અગ્નિકાયના જીવ, વાઉકાઈયા -

વાયુકાયના જીવ, વણસસઈકાઈયા - વનસ્પતિકાયના જીવ, તસકાઈયા - ત્રસકાયના જીવ ॥૩॥

પુઢવી ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થપરિણએણં ॥૪॥

આઉ ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થપરિણએણં ॥૫॥

તેઉ ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થપરિણએણં ॥૬॥

વાઉ ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થપરિણએણં ॥૭॥

શબ્દાર્થ : સત્થપરિણએણં - શસ્ત્ર પરિણત, અણણત્થ - તે સિવાયના, પુઢવી - પૃથ્વીકાય, આઉ - અપ્કાય, તેઉ - તેઉકાય, વાઉ - વાયુકાય, વણસસઈ - વનસ્પતિકાય, ચિત્તમંતમકખાયા - સચેત કલ્યા છે, અણોગજીવા - તે અનેક જીવયુક્ત છે, પુઢોસત્તા - ભિન્ન ભિન્ન સત્તાવાળા છે.

ભાવાર્થ : પાંચે સ્થાવરકાય સચેત છે. તે અનેક જીવ રૂપ છે. તે જીવોના અસ્તિત્વ પૃથક-પૃથક છે. આ કાયોના જે જે શસ્ત્ર છે, તેનાથી જ્યાં સુધી પરિણત ન થાય અર્થાત્ બીજા શસ્ત્ર ન લાગે, ત્યાં સુધી તે સચેત રહે છે. શસ્ત્ર-પરિણત થવા પર અચેત થઈ જાય છે. આગળ વનસ્પતિકાયનું વિશેષ વર્ણન છે ॥૪॥ ॥૫॥ ॥૬॥ ॥૭॥

વણસસઈ ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થ પરિણએણં તંજહા - અગ્ગબીયા મૂલબીયા પોરબીયા ખંધબીયા બીયરુહા સંમુચ્છિમા તણલયા વણસસઈકાઈયા સબીયા ચિત્તમંતમકખાયા અણોગજીવા પુઢોસત્તા અણણત્થ સત્થપરિણએણં ॥૮॥

શબ્દાર્થ : તં જહા - તે આ પ્રકારે છે, અગ્ગબીયા - એવી વનસ્પતિ જેના બીજ અગ્રભાગે હોય છે, જેમ કે કોરંટનું વૃક્ષ. મૂલબીયા - જેના બીજ મૂળમાં હોય છે, જેમ કે કંદમૂળ વગેરે, પોરબીયા - જેના બીજ પર્વ(ગાંઠ)માં હોય છે, જેમ કે શેરડી વગેરે. ખંધબીયા - જેના બીજ રકંધમાં હોય છે, જેમ કે વડ, પીપળા વગેરે, બીયરુહા - બીજથી ઉગતી વનસ્પતિ જેમ કે ઘઉં, જવ, ચોખા વગેરે ચોવીસ પ્રકારના ધાન્ય, સંમુચ્છિમા - બીજ વગર પોતાની જાતે ઉગતી વનસ્પતિ, જેમ કે ઘાસ વગેરે, તણલયા - તૃણ, લતા વગેરે, વણસસઈકાઈયા - વનસ્પતિકાય છે, અણોગજીવા - તેમાં અનેક જીવ હોય છે., પુઢોસત્તા - ભિન્ન ભિન્ન સત્તાવાળા છે, સત્થપરિણએણં - શસ્ત્ર પરિણત, અણણત્થ - સિવાયની, સબીયા - બીજ સહિતની વનસ્પતિ, ચિત્તમંતમકખાયા - સચેત કહી છે ॥૮॥

સે જે પુણ ઈમે અણોગે બહુવે તસા પાણા તં જહા - અંડયા પોયયા જરાઉયા રસયા સંસેઈમા સંમુચ્છિમા ઉબ્ભિયા ઉવવાઈયા | જેસિં કેસિં ચ પાણાણં અભિક્કંતં પડિક્કંતં સંકુચિયં પસારિયં રુયં ભંતં તસિયં પલાઈયં આગઈગઈ વિણ્ણાયા જે ચ કીડપચંગા, જા ચ કુંથુપિવીલિયા સવ્વે બેઈદિયા સવ્વે તેઈદિયા સવ્વે ચઉરિંદિયા સવ્વે પંચિંદિયા સવ્વે તિરિક્ખજોણિયા સવ્વે ણેરઈયા સવ્વે મણુયા સવ્વે દેવા સવ્વે પાણા પરમાહમ્મિયા | એસો બલુ છટ્ઠો જીવણિકાઓ તસકાઓ ત્તિ પવુચ્ચઈ ||૯||

શબ્દાર્થ : સે - તે જે - જે, ઈમે - આગળ કહેવાશે તે, તસાપાણા - ત્રણ પ્રાણી છે, જે પુણ - પાછા, અણોગે - અનેક તેમ જ, બહુવે - ઘણાં પ્રકારના છે, તં જહા - જેવા કે, અંડયા - ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન થનારા, પોયયા - પોતજ (જન્મતાની સાથે ચામડીથી વીંટળાયેલા - કોથળી સહિત ઉત્પન્ન થનારા), જરાઉયા - જરાયુ સહિત જન્મનારા, રસયા - રસમાં ઉત્પન્ન થનારા બેઈન્દ્રિય આદિ, સંસેઈમા - પરસેવામાં ઉત્પન્ન થનારા, સંમુચ્છિમા - સંમૂચ્છિમ (દેવ, નારકી સિવાયના માતા-પિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થનારા જીવો), ઉબ્ભિયા - જમીન ફોડીને ઉત્પન્ન થનારા, ઉવવાઈયા - ઉપપાત જન્મવાળા દેવ અને નારકી, જેસિં કેસિં ચ - તેમાંના કોઈ કોઈ, પાણાણં - જીવ, અભિક્કંતં - સામે આવનારા, પડિક્કંત - પાછળ સરકતા, સંકુચિયં - શરીર સંકોચનારા, પસારિયં - શરીર ફેલાવનારા, રુયં - શબ્દ ઉચ્ચાર કરનારા, ભંતં - આમતેમ રખડનારા, તસિયં - ભયભીત થયેલા, પલાઈયં - ડરીને ભાગનારા, આગઈગઈ - આગતિ અને ગતિ વગેરે ક્રિયાઓને, વિણ્ણાયા - જાણનારા, ચ જે - અને જે, કીડપચંગા - કીડા અને પતંગિયા, કુંથુપિવીલિયા - કંથવા અને કીડીઓ છે, સવ્વે - તે સર્વ, બેઈદિયા - બેઈન્દ્રિયવાળા, તેઈદિયા - ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચઉરિંદિયા - ચાર ઈન્દ્રિયવાળા, પંચિંદિયા - પંચેન્દ્રિય, તિરિક્ખજોણિયા - તિર્યચ યોનિના જીવ, ણેરઈયા - નારકી, મણુઆ - મનુષ્ય, દેવા - દેવ, સવ્વે - સર્વ, પાણા - પ્રાણી - જીવ, પરમાહમ્મિયા - પરમ સુખના અભિલાષી છે, એસો - આ, બલુ - નિશ્ચયથી, છટ્ઠો - છટ્ઠો, જીવણિકાઓ - જીવનિકાય, તસકાઓ ત્તિ - ત્રસકાય, પવુચ્ચઈ - કહ્યો છે ||૯||

ભાવાર્થ : બધા પ્રાણી સુખને ચાહે છે. આથી કોઈની હિંસા કરવી જોઈએ નહિ.

ઈચ્ચેસિં છણ્ણં (છહિ) જીવણિકાયાણં ણેવ સચં દંડં સમારંભિજજા ણેવણ્ણેહિં દંડં સમારંભાવિજજા, દંડં સમારંભંતેડવિ અણ્ણે ણ સમણુજાણિજજા, જાવજજીવાએ

તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ણ કરેમિ ણ કારવેમિ કરંતં પિ અણુણં ણ
સમણુજાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ।

શબ્દાર્થ : મુનિ - સાધુ, ઈચ્છેસિં - આ, છણુ - છ, જીવણિકાયાણં -
જીવનિકાયના, દંડં - હિંસારૂપી દંડનો, સયં - સ્વયં, ણેવ સમારંભિજ્ઞા - આરંભ
કરે નહિ, અણુણેહિં - બીજા પાસે, ણેવ સમારંભાવિજ્ઞા - આરંભ કરાવે નહિ,
દંડં - હિંસારૂપી દંડનો, સમારંભંતે - સમારંભ, અણુણડવિ - અન્ય કરતાને, ણ
સમણુજાણિજ્ઞા - સારું માને નહિ, અનુમોદન પણ ન કરે, હવે શિષ્ય પ્રતિજ્ઞા કરે
છે કે - હે ભગવાન! હું, જાવજીવાએ - જીવનપર્યંત, તિવિહં - ત્રણ કરણથી
કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું, તિવિહેણં - ત્રણ યોગથી અર્થાત્, મણેણં - મનથી,
વાયાએ - વચનથી અને, કાએણં - કાયાથી, ણ કરેમિ - કરીશ નહિ, ણ કારવેમિ
- કરાવીશ નહિ અને, કરંતં પિ - કરતા, અણુણં - બીજાને, ણ સમણુજાણામિ -
સારું માનીશ નહિ, ભંતે - હે ભગવાન! તસ્સ - તે દંડનું, પડિક્કમામિ - પ્રતિક્રમણ
કરું છું, ણિંદામિ - આત્મસાક્ષીએ નિંદા કરું છું, ગરિહામિ - ગુરુ સાક્ષીએ ગર્હા કરું
છું, અપ્પાણં - હિંસા દંડ સેવન કરનારા કષાય અને યોગ આત્માને-પાપાત્માને,
વોસિરામિ - ત્યાગું છું ॥૧૦॥

પુઢવિક્કાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જિણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ - પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૧॥

આઉક્કાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જિણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ - પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૨॥

તેઉક્કાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જિણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ - પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૩॥

વાઉક્કાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જિણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ - પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૪॥

વણુસસતિકાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જિણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૫॥

તસકાતિએ જીવે ણ સદ્દહતિ જો જણેહિં પમ્મતે ।

અણભિગતપુણુણ પાવો ણ સો ઉવટ્ઠાવણાજોગ્ગો ॥૬॥

શબ્દાર્થ : જો જિણેહિ પન્નતે - જે જિનેશ્વર ભગવંતો દ્વારા પ્રરૂપિત, પુઢવિક્કાતિએ - પૃથ્વીકાયિક, જીવે - જીવો, ણ સદ્દહતિ - પર શ્રદ્ધા નહીં કરતા, અભિગતપુણ્ણ - પાવો - પુણ્ણ-પાપને નહીં જાણતા, ણ સો ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો - તે ઉપસ્થાપના (વડી દીક્ષા) ને યોગ્ય નથી હોતા ॥૧॥

એવી રીતે ગાથા ૨થી ૬માં ક્રમશઃ આઉક્કાતિએ - અપ્કાયિક, તેઉક્કાતિએ - તેઉકાયિક, વાઉક્કાતિએ - વાયુકાયિક, વણ્ણસતિકાતિએ - વનસ્પતિકાયિક, તસકાતિએ - ત્રસકાય જીવો માટે સમજવું. ॥૨-૬॥

પુઢવિક્કાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ - પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૭॥

આઉક્કાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ - પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૮॥

તેઉક્કાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ - પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૯॥

વાઉક્કાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ - પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૧૦॥

વણ્ણસતિકાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ-પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૧૧॥

તસકાતિએ જીવે સદ્દહતિ જો જિણેહિ પન્નતે ।
અભિગતપુણ્ણ-પાવો સો હુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ : જો જિણેહિ પન્નતે - જે જિનેશ્વર ભગવંતો દ્વારા પ્રરૂપિત, પુઢવિક્કાતિએ-પૃથ્વીકાયિક, જીવે - જીવો, સદ્દહતિ - પર શ્રદ્ધા કરે છે અને અભિગતપુણ્ણ - પુણ્ણ-પાપને જાણતા સહુ ઉવટ્ઠાવણ્ણજોગ્ગો - ઉપાસ્થના (વડી દીક્ષા)ના યોગ્ય હોય છે. ॥૭॥

આ પ્રકારે ગાથા ૮ થી ૧૨માં ક્રમશઃ આઉક્કાતિએ - અપ્કાયિક, તેઉક્કાતિએ- તેઉકાયિક, વાઉક્કાતિએ - વાયુકાયિક, વણ્ણસતિકાતિએ - વનસ્પતિકાયિક, તસકાતિએ - ત્રસકાયિક જીવો માટે સમજવું. ॥૮-૧૨॥

પઢમે ભંતે ! મહુલ્લએ પાણાઈવાયાઓ વેરમણાં. સલ્લં ભંતે! પાણાઈવાયં
પચ્ચકખામિ, સે સુહુમં વા બાયરં વા તસં વા થાવરં વા ળોવ સયં પાણે અઈવાઈજજા,
ણેવણેણેઈ પાણે અઈવાયાવિજજા પાણે અઈવાયંતે વિ અણેણે ળા સમણુજાણિજજા,
જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ળા કરેમિ ળા કારવેમિ
કરંત પિ અણેણં ળા સમણુજાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ
અપ્પાણં વોસિરામિ પઢમે ભંતે! મહુલ્લએ ઉવટ્ઠિઓમિ સલ્લાઓ પાણાઈવાયાઓ
વેરમણં ||૧૧||

શબ્દાર્થ : ભંતે - હે ભગવાન ! પઢમે - પ્રથમ, મહુલ્લએ - મહાવ્રતમાં,
પાણાઈવાયાઓ - પ્રાણાતિપાતથી, વેરમણં - નિવૃત્ત થવાનું છે તેથી, ભંતે - હે
ભગવાન ! હું, સલ્લં - સર્વ પ્રકારની, પાણાઈવાયં - પ્રાણાતિપાતરૂપી હિંસાનો,
પચ્ચકખામિ - ત્યાગ કરું છું, સે - તે આ પ્રકારે છે, સુહુમં - સૂક્ષ્મ, બાયરં - બાદર,
તસં - ત્રસ, વા - અથવા, થાવરં - સ્થાવર જીવોના, પાણે - પ્રાણને, સયં - પોતે,
ણા અઈવાઈજજા - હણીશ નહિ, અણેણેઈ - બીજા દ્વારા, પાણે - પ્રાણને, ળેવ
અઈવાયાવિજજા - હણાવીશ નહિ, પાણે - જીવોના પ્રાણને, અઈવાયંતે - હણનાર,
અણેણેવિ - અન્યનું, ળા સમણુજાણિજજા - અનુમોદન કરીશ નહિ, સલ્લાઓ -
સર્વ પ્રકારના, ઉવટ્ઠિઓમિ - ઉપસ્થિત થાઉં છું. (જાવજજીવાએ વગેરે શબ્દોના અર્થ
આગળ ઉપર આવી ગયા છે)

ભાવાર્થ - શિષ્ય પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હે ભગવન્ ! હું પ્રથમ મહાવ્રતના પાલનમાં
ઉપસ્થિત (ઉદત) થયો છું અને પૂર્વકાળમાં કરેલા હિંસા સંબંધી પાપથી નિવૃત્ત થાઉં
છું ||૧૧||

અહાવરે દુચ્ચે ભંતે ! મહુલ્લએ મુસાવાયાઓ વેરમણં, સલ્લં ભંતે ! મુસાવાયં
પચ્ચકખામિ, સે કોહા વા, લોહા વા, ભયા વા, હાસા વા, ળેવ સયં મુસં વઈજજા,
ણેવણેણેઈ મુસં વાયાવિજજા, મુસં વયંતે વિ અણેણે ળા સમણુજાણિજજા,
જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ળા કરેમિ ળા કારવેમિ કરંતં
પિ અણેણં ળા સમણુજાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં
વોસિરામિ | દુચ્ચે ભંતે ! મહુલ્લએ ઉવટ્ઠિઓમિ સલ્લાઓ મુસાવાયાઓ વેરમણં
||૧૨||

શબ્દાર્થ : ભંતે - હે ભગવાન ! અહાવરે - આ પછી, દુચ્ચે - બીજા, મહુલ્લએ -
મહાવ્રતમાં, મુસાવાયાઓ - અસત્યથી, વેરમણં - નિવૃત્ત થવાનું છે તેથી, ભંતે - હે
ભગવાન ! હું, સલ્લં - સર્વ પ્રકારની, મુસાવાયં - મૃષાવાદનો, જૂઠનો, પચ્ચકખામિ
જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમ ભાગ-૫ • • • • • 27

- ત્યાગ કરું છું, સે - તે આ પ્રકારે છે, કોહા - કોધથી, વા - અથવા, લોહા - લોભથી, ભયા - ભયથી, હાસા - હાસ્યથી, હોવ સયં મુસં વઈજજા - સ્વયં અસત્ય બોલીશ નહિ, હોવણ્ણોહિં મુસં વાયાવિજજા - બીજા પાસે અસત્ય બોલાવીશ નહિ, મુસં વયંતે વિ અણ્ણો હા સમણ્ણજાણિજજા - અસત્ય બોલનારા અન્ય કોઈને સારા માનીશ નહિ ॥૧૨॥

અહાવરે તચ્ચે ભંતે ! મહુવ્વએ અદિણ્ણાદાણાઓ વેરમણં, સવ્વં ભંતે ! અદિણ્ણાદાણં પચ્ચકખામિ, સે ગામે વા હાગરે વા રણ્ણો વા અપ્પં વા બહું વા અણ્ણું વા થૂલં વા ચિત્તમંતં વા અચિત્તમંતં વા, હોવ સયં અદિણ્ણં ગિણ્ણહિંજજા, હોવણ્ણોહિં અદિણ્ણં ગિણ્ણાવિજજા, અદિણ્ણં ગિણ્ણંતે વિ અણ્ણો હા સમણ્ણજાણિજજા, જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણ્ણેણં વાયાએ કાએણં હા કરેમિ હા કારવેમિ કરંતં પિ અણ્ણં હા સમણ્ણજાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ તચ્ચે ભંતે ! મહુવ્વએ ઉવટ્ઠિઓમિ સવ્વાઓ અદિણ્ણાદાણાઓ વેરમણં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ : તચ્ચે - ત્રીજું, અદિણ્ણાદાણાઓ - અદત્તાદાનથી, ગામે - ગામમાં, વા - અથવા, હાગરે વા - નગરમાં અથવા, રણ્ણો - વનમાં, અપ્પં - અલ્પ, બહું - ઘણું, અણ્ણું - સૂક્ષ્મ, થૂલં - સ્થૂળ/મોટું, ચિત્તમંતં - સચેત, અચિત્તમંતં - અચેત, વા - વગેરે કોઈપણ, અદિણ્ણં - આપ્યા વગરની વસ્તુ. હોવ સયં ગિણ્ણહિંજજા - સ્વયં પોતે ગ્રહણ કરીશ નહિ, હોવણ્ણોહિં અદિણ્ણં ગિણ્ણાવિજજા - આપ્યા વગરની વસ્તુ ગ્રહણ કરાવીશ નહિ, અદિણ્ણં ગિણ્ણંતે વિ અણ્ણો હા સમણ્ણજાણિજજા - ગ્રહણ કરતા અન્યને સારા માનીશ નહિ ॥૧૩॥

અહાવરે ચઉત્થે ભંતે ! મહુવ્વએ મેહુણાઓ વેરમણં, સવ્વં ભંતે! મેહુણં પચ્ચકખામિ, સે દિવ્વં વા માણ્ણસં વા તિરિક્ખજોણિયં વા, હોવ સયં મેહુણં સેવિજજા, હોવણ્ણોહિં મેહુણં સેવાવિજજા, મેહુણં સેવંતે વિ અણ્ણો હા સમણ્ણજાણિજજા, જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણ્ણેણં વાયાએ કાએણં હા કરેમિ હા કારવેમિ કરંતં પિ અણ્ણં હા સમણ્ણજાણામિ તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ચઉત્થે ભંતે! મહુવ્વએ ઉવટ્ઠિઓમિ સવ્વાઓ મેહુણાઓ વેરમણં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ ચઉત્થે - ચોથા, મેહુણાઓ - મૈથુનથી, સવ્વં મેહુણં પચ્ચકખામિ - સર્વ પ્રકારના મૈથુનના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, દિવ્વં - દેવ સંબંધી, માણ્ણસં - મનુષ્ય

સંબંધી, તિરિકબજોણિયં - તિર્યય સંબંધી, ળોવ સયં મેહુણં સેવિજ્જા - સ્વયં પોતે મૈથુન સેવીશ નહિ, ળોવણ્ણોહિં મેહુણં સેવાવિજ્જા - અન્ય દ્વારા મૈથુનનું સેવન કરાવીશ નહિ, મેહુણં સેવંતે વિ અણ્ણો ળા સમણ્ણાણિજ્જા - મૈથુનનું સેવન કરનારા અન્યને સારા માનીશ નહિ ॥૧૪॥

અહાવરે પંચમે ભંતે ! મહુલ્લએ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં ! સલ્લં ભંતે! પરિગ્ગહં પરચકખામિ સે અપ્પં વા બહું વા અણું વા થૂલં વા ચિત્તમંતં વા અચિત્તમંતં વા, ળોવ સયં પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણિજ્જા, ળોવણ્ણોહિં પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણાવિજ્જા, પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણંતે વિ અણ્ણો ળા સમણ્ણાણિજ્જા, જાવજ્જવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણ્ણેણં વાયાએ કાએણં ળા કરેમિ ળા કારવેમિ કરંતં પિ અણ્ણં ળા સમણ્ણાણામિ તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ | પંચમે ભંતે! મહુલ્લએ ઉવટ્ઠિઓમિ સલ્લાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ : પંચમે - પાંચમું, પરિગ્ગહાઓ - પરિગ્રહથી, સલ્લં પરિગ્ગહં પરચકખામિ - સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહને ત્યાગું છું, ળોવ સયં પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણિજ્જા - સ્વયં પોતે પરિગ્રહને ગ્રહણ કરીશ નહિ, ળોવણ્ણોહિં પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણાવિજ્જા - અન્ય દ્વારા પરિગ્રહને ગ્રહણ કરાવીશ નહિ, પરિગ્ગહં પરિગિણ્ણંતે વિ અન્ને ન સમણ્ણાણિજ્જા - પરિગ્રહને ગ્રહણ કરનારા અન્યને સારા માનીશ નહિ.

ભાવાર્થ - શિષ્ય બધા પ્રકારના પરિગ્રહથી વિરમણ રૂપ પાંચમાં મહાવ્રતને સ્વીકાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે ॥૧૫॥

અહાવરે છટ્ટે ભંતે ! વએ રાઈભોયાણાઓ વેરમણં | સલ્લં ભંતે ! રાઈભોયાણં પરચકખામિ, સે અસાણં વા પાણં વા ખાઈમં વા સાઈમં વા ળોવ સયં રાઈ ભુંજિજ્જા, ળોવણ્ણોહિં રાઈ ભુંજાવિજ્જા, રાઈ ભુંજંતે વિ અણ્ણો ળા સમણ્ણાણિજ્જા, જાવજ્જવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણ્ણેણં વાયાએ કાએણં ળા કરેમિ ળા કારવેમિ કરંતં પિ અણ્ણં ળા સમણ્ણાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ છટ્ટે ભંતે ! વએ ઉવટ્ઠિઓમિ સલ્લાઓ રાઈભોયાણાઓ વેરમણં ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ : છટ્ટે - છટ્કું, વએ - વ્રતમાં, રાઈભોયાણાઓ - રાત્રિભોજનનો, અસાણં - અન્ન આદિ, પાણં - પાણી, ખાઈમં - ખાદ્ય, મેવા-મિષ્ટાન્ન વગેરે, સાઈમં - સ્વાદ્ય, લવિંગ - ઈલાયચી વગેરે, ળોવ સયં રાઈ ભુંજિજ્જા - સ્વયં પોતે રાત્રિભોજન કરીશ નહિ, ળોવણ્ણોહિં રાઈ ભુંજાવિજ્જા - અન્યને રાત્રે ભોજન કરાવીશ નહિ, રાઈ જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમ ભાગ-૫ • • • • • 29

ભુંજંતે વિ અન્ને ન સમણુજાણિજજા - રાત્રે ભોજન કરનારા અન્યને સારા માનીશ નહિ॥૧૬॥

ઈરચેયાઈ પંચ મહુવ્વયાઈ રાઈભોયણવેરમણંછટ્ઠાઈ અત્તહિયટ્ઠયાએ
ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરામિ ॥૧૭॥

સે ભિકખુ વા ભિકખુણી વા સંજય વિરય પડિહય પરચકખાય પાવકમ્મે દિઆ વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાણે વા સે પુઢવિં વા ભિત્તિં વા સિલં વા લેલું વા, સસરકખં વા કાયં સસરકખં વા વત્થં હુત્થેણ વા પાએણ વા કટ્ટેણ વા કિલિંચેણ વા અંગુલિયાએ વા સિલાગાએ વા સિલાગહુત્થેણ વા ણ આલિહિજજા ણ વિલિહિજજા ણ ઘટ્ટિજજા ણ ભિંદિજજા, અણં ણ આલિહાવિજજા ણ વિલિહાવિજજા ણ ઘટ્ટાવિજજા ણ ભિંદાવિજજા, અણં આલિહંતં વા વિલિહંતં વા ઘટ્ટંતં વા ભિદંતં વા ણ સમણુજાણિજજા, જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ણ કરેમિ ણ કારવેમિ કરંતં પિ અણં ણ સમણુજાણમિ તરસ ભંતે ! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ॥૧૮॥

ઈરચેયાઈ - પહેલેથી કહેલા, પંચ મહુવ્વયાઈ - પાંચ મહાવ્રતોને અને વધારે, રાઈભોયણવેરમણં-છટ્ઠાઈ - રાત્રિ ભોજન વિરમણરુપ છટ્ટા વ્રતને, અત્તહિયટ્ઠયાએ - આત્મકલ્યાણ માટે, ઉવસંપજ્જિતાણં - સ્વીકાર કરીને, વિહરામિ - સંયમમાં વિચરું છું ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ : સે - તે (મહાવ્રત ધારણ કરનારા), ભિકખુ/ભિકખુણી - સાધુ કે સાધ્વી, સંજય વિરય પડિહય પરચકખાય પાવકમ્મે - સંયમી પાપથી વિરક્ત, કર્મોની સ્થિતિનો પ્રતિઘાત કરનારા તેમ જ પાપ - કર્મબંધના પ્રત્યાખ્યાન કરનારા, દિઆ - દિવસે, રાઓ - રાત્રે, એગઓ - એકલા, પરિસાગઓ - પરિષદ (જનસમૂહ) સાધુસમૂહમાં, સુત્તે - સૂતા, જાગરમાણે - જાગતા, પુઢવિં - પૃથ્વીને, ભિત્તિં - દિવાલને, સિલં - શિલાને, લેલું - માટીના ઢેફાને, સસરકખં વા કાયં - સચેત રજ સહિત શરીરને, સસરકખં વા વત્થં - સચેત રજ સહિત વસ્ત્રને, હુત્થેણ વા - હાથથી અથવા, પાએણ વા - પગથી અથવા, કટ્ટેણ વા - લાકડીથી અથવા, કિલિંચેણ વા - દંડાથી અથવા, અંગુલિયાએ વા - આંગળીથી અથવા, સિલાગાએ - લોખંડની ખીલી-સળીથી, સિલાગહુત્થેણ - લોખંડની સળીના સમૂહથી, ણ આલિહિજજા - સચેત પૃથ્વી પર લખે નહિ, ણ વિલિહિજજા - વિશેષ લખે નહિ, ણ ઘટ્ટિજજા - એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ નાંખે નહિ, ણ ભિંદિજજા - ભેદન કરે નહિ, અણં - અન્ય દ્વારા, ણ આલિહાવિજજા - લખાવે નહિ, ણ વિલિહાવિજજા - બીજા

પાસે વિશેષ લખાવે નહિ, **ણ ઘટ્ટાવિજ્ઞા** - એક જગ્યાએથી બીજે ફેંકાવે નહિ, **ણ ભિંદાવિજ્ઞા** - ભેદન કરાવે નહિ, **આલિહંતં વા** - લખવાવાળાને, **વિલિહંતં વા** - વિશેષ લખનારાને, **ઘટ્ટં વા** - એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જનારને, **ભિંદંતં વા** - ભેદન કરનારને, **અણ્ણં** - અન્યને, **ણ સમણ્ણસજ્ઞણિજ્ઞા** - સારા માનીશ નહિ. ||૧૮||

ભાવાર્થ - પોતાના આત્માના કલ્યાણ માટે શિષ્ય અહિંસા આદિ પાંચ મહાવ્રતો અને છટ્ટું રાત્રિભોજન ત્યાગ રુપ વ્રતનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

છ કાયના જીવોની રક્ષા વિના ચારિત્ર ધર્મનું પાલન થઈ શકતું નથી. આથી છ કાયના જીવોની રક્ષાના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે.

ભાવાર્થ - આ સૂત્રમાં પૃથ્વીકાયની યતનાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આગળના સૂત્રમાં અપકાયની યતનાનું વર્ણન કરે છે.

સે ભિક્ખુ વા ભિક્ખુણી વા સંજય વિરય પડિહુય પરચકખાય પાવકમ્મે દિઆ વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાણે વા સે ઉદગં વા ઓસં વા હિમં વા મહિયં વા કરગં વા હરિતણુગં વા સુદ્ધોદગં વા ઉદઉલ્લં વા કાયં ઉદઉલ્લં વા વત્થં સસિણિહં વા કાયં સસિણિહં વા વત્થં, **ણ આમુસિજ્ઞા** **ણ સંકુસિજ્ઞા** **ણ આવીલિજ્ઞા** **ણ પવિલિજ્ઞા** **ણ અકખોડિજ્ઞા** **ણ પકખોડિજ્ઞા** **ણ આયાવિજ્ઞા** **ણ પયાવિજ્ઞા**, **અણ્ણં** **ણ આમુસાવિજ્ઞા** **ણ સંકુસાવિજ્ઞા** **ણ આવીલાવિજ્ઞા** **ણ પવિલાવિજ્ઞા** **ણ અકખોડાવિજ્ઞા** **ણ પકખોડાવિજ્ઞા** **ણ આયાવિજ્ઞા** **ણ પયાવિજ્ઞા**, **અણ્ણં આમુસંતં વા સંકુસંતં વા આવીલંતં વા પવીલંતં વા અકખોડંતં વા પકખોડંતં વા આયાવંતં વા પયાવંતં વા** **ણ સમણ્ણજ્ઞણિજ્ઞા**, **જાવજજીવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં** **ણ કરેમિ** **ણ કારવેમિ કરંતં પિ** **અણ્ણં** **ણ સમણ્ણજ્ઞણામિ તસ્સ ભંતે!** **પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ** ||૧૯||

શબ્દાર્થ : **ઉદગં વા** - પાણીનો, **ઓસં વા** - ઝાકળનો, **હિમં વા** - બરફનો, **મહિયં વા** - ધુમ્મસના પાણીનો, **કરગં વા** - કરાનો, **હરિતણુગં વા** - લીલોતરી પર પડેલાં પાણીના ટીપાંનો, **સુદ્ધોદગં વા** - વરસાદના પાણીનો, **ઉદઉલ્લં વા કાયં** - પાણીથી ભીનાં શરીરનો, **ઉદઉલ્લં વા વત્થં** - પાણીથી ભીનાં વસ્ત્રો, **સસિણિહં વા કાયં** - જરાતરા ભીંજાયેલા શરીરનો, **સસિણિહં વા વત્થં** - જરાતરા ભીનાં વસ્ત્રનો, **ણ આમુસિજ્ઞા** - જરા પણ સ્પર્શ ન કરે, **ણ સંકુસિજ્ઞા** - વધારે સ્પર્શ કરે નહિ, **ણ આવીલિજ્ઞા** - એકવાર નીચોવે નહિ, **ણ પવીલિજ્ઞા** - વારંવાર નીચોવે નહિ,

ઉજ્જાલાવિજ્જા - સળગાવડાવે નહિ, ેા પજ્જાલાવિજ્જા - પ્રજ્વલિત કરાવે નહિ, ેા ણિલ્લાવિજ્જા - ઓલવાવે નહિ, ઉજ્જંતં વા - ઈંધન નાંખનાર, ઘટ્ટંતં વા - સ્પર્શ કરનાર, ભિંદંતં વા - ઈન્ન ભિન્ન કરનાર, ઉજ્જાલંતં વા - સળગાવનાર, પજ્જાલંતં વા - પ્રજ્વલિત કરનાર, નિલ્લાવંતં વા- ઓલવનાર અથવા, આણં - અન્યને, ેા સમણ્ણાણિજ્જા - સારા માને નહિ. ||૨૦||

હવે વાયુકાયની યતનાના વિષયમાં વર્ણન કરે છે.

સે ભિક્ખુ વા ભિક્ખુણી વા સંજય વિરય પડિહય પરચકખાય પાવકમ્મે દિઆ આ રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાણે વા સે સિએણ વા વિહુચણેણ વા તાલિયટેણ વા પત્તેણ વા પત્તભંગેણ વા સાહાએ વા સાહાભંગેણ વા પિહુણેણ વા પિહુણહત્થેણ વા ચેલેણ વા ચેલકન્નેણ વા હત્થેણ વા મુહેણ વા, અપ્પણો વા કાયં બાહિરં વાવિ પુગ્ગલં ેા કુમિજ્જા ેા વીએજ્જા આણં ેા કુમાવિજ્જા ેા વિઆવિજ્જા, આણં કુમંતં વા વીઅંતં વા ેા સમણ્ણાણિજ્જા જાવજ્જાવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં ેા કરેમિ ેા કારવેમિ કરંતં પિ આણં ેા સમણ્ણાણામિ તસ્સ ભંતે! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ||૨૧||

શબ્દાર્થ : સિએણ વા - ચામરથી, વિહુચણેણ વા - પંખાથી, તાલિયટેણ વા - તાડવૃક્ષના પંખાથી, પત્તેણ વા - પાંદડાથી, પત્તભંગેણ વા - પાંદડાના ટુકડાથી, સાહાએ વા - વૃક્ષની ડાળીથી, સાહાભંગેણ વા - ડાળીના ટુકડાથી, પિહુણેણ વા - મોરપીંછના પંખાથી, પિહુણહત્થેણ વા - મોરપિરછથી, ચેલેણ વા - કપડાંથી, ચેલકણ્ણેણ વા - કપડાંના પાલવથી, હત્થેણ વા - હાથથી, મુહેણ વા - મોંએથી, અપ્પણો કાયં - પોતાના શરીરને, વા - અથવા, બાહિરં વાવિ - બહારના પુદ્ગલોને, ેા કુમિજ્જા - ફૂંક મારે નહિ, ેા વીએજ્જા - પંખા આદિથી હવા ખાય નહિ, આણં - અન્ય દ્વારા, ેા કુમાવિજ્જા - ફૂંક મરાવે નહિ, ેા વિઆવિજ્જા - પંખા આદિથી હવા નંખાવે નહિ, કુમંતં વા - ફૂંક મારનાર, વીઅંતં વા - હવા ખાનાર, આણં - અન્યને, ેા સમણ્ણાણિજ્જા - સારા માને નહિ. ||૨૧||

સે ભિક્ખુ વા ભિક્ખુણી વા સંજય વિરય પડિહય પરચકખાય પાવકમ્મે દિઆ વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાણે વા સે બીએસુ વા બીયપઈટ્ઠેસુ વા, રુઢેસુ વા રુઢપઈટ્ઠેસુ વા, જાએસુ વા જાઈપઈટ્ઠેસુ વા, હરિએસુ વા હરિયપઈટ્ઠેસુ વા, ણિણણેસુ વા ણિણણપઈટ્ઠેસુ વા, સચિત્તેસુ વા સચિત્તકોલપડિણિસ્સિએસુ વા, ેા ગચ્છેજ્જા ેા ચિટ્ઠેજ્જા ેા ણિસિઈજ્જા

આ તુચક્રિજજા અણુણં આ ગચ્છાવિજજા આ ચિટ્ઠાવિજજા આ ણિસિયાવિજજા આ તુચક્રાવિજજા, અણુણં ગચ્છંતં વા ચિટ્ઠંતં વા ણિસીયંતં વા તુચક્રંતં વા આ સમણુજાણિજજા, જાવજ્જવાએ તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાએણં આ કરેમિ આ કારવેમિ કરંતં પિ આણુણં આ સમણુજાણામિ તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ : બીએસુ વા - બીજ પર, બીચપઈટ્ઠેસુ વા - બીજ પર રાખેલા શય્યા/આસન આદિ પર, રુઢેસુ વા - બીજ ઊગીને અંકુરિત થયા છે તેના પર, રુઢપઈટ્ઠે સુ વા - અંકુરિત વનસ્પતિ પર રાખેલા આસન આદિ પર, જાએસુ વા - પાંદડા આવવાની અવસ્થાવાળી વનસ્પતિ પર, જાઈપઈટ્ઠેસુ વા - પાંદડા આવવાની અવસ્થાવાળી વનસ્પતિ પર રાખેલા આસનાદિ પર, હરિએસુ વા - લીલા ઘાસ વગેરે પર, હરિયપઈટ્ઠેસુ વા - લીલા ઘાસ વગેરે પર રાખેલા આસનાદિ પર, છિણ્ણેસુ વા - વૃક્ષની કપાયેલી ડાળી પર, છિણ્ણપઈટ્ઠેસુ વા - વૃક્ષની કપાયેલી લીલી ડાળ પર રાખેલા આસનાદિ પર, સચિત્તેસુ વા - એવી વનસ્પતિ જેના પર ઈંડા વગેરે હોય. સચિત્તકોલપડિણિસ્સિએસુ વા - ઉઘઈ લાગેલી હોય તેવા લાકડા પર, આ ગચ્છેજજા - ન ચાલે, આ ચિટ્ઠેજજા - ન ઊભો રહે, આ ણિસિઈજજા - ન બેસે, આ તુચક્રિજજા - ન સૂવે, આણુણં - અન્યને, આ ગચ્છાવિજજા - ન ચલાવે, આ ચિટ્ઠાવિજજા - ન ઊભા રખાવે, આ ણિસિયાવિજજા - ન બેસાડે, આ તુચક્રાવિજજા - ન સૂવરાવે, ગચ્છંતં વા - ચાલનાર, ચિટ્ઠંતં વા - ઊભા રહેનાર, ણિસિયંતં વા - બેસનાર, તુચક્રંતં વા - સૂતેલા, આણુણં - અન્યને, આ સમણુજાણિજજા - સારા માને નહિ. ॥૨૨॥

જાવજ્જવાએથી વોસિરામિ સુધી શબ્દોના અર્થ પૂર્વવત્ જાણવા. આગળ ત્રસકાયની યતનાનું વર્ણન કરે છે.

સે ભિકખુ વા ભિકખુણી વા સંજય વિરય પડિહય પરચકખાય પાવકખમે દિઆ વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાણે વા સે કીડં વા પર્યંગં વા કુંથું વા પિવીલિયં વા હ્થંસિ વા પાયંસિ વા બાહુંસિ વા ઉરંસિ વા ઉદરંસિ વા, સીસંસિ વા વ્થંસિ વા પડિગ્ગહંસિ વા કંબલંસિ વા પાયપુચ્છણંસિ વા રચહરણંસિ વા ગોચ્છણંસિ વા ઉડગંસિ વા દંડગંસિ વા પીઢગંસિ વા ફલગંસિ વા સેજજસિ વા સંથારગંસિ વા આણ્ણયરંસિ વા તહુપ્પગારે ઉવગરણજાએ તઓ સંજયામેવ પડિલેહિય પડિલેહિય પમજ્જિય પમજ્જિય એગંતમવણિજજા ણો ણં સંઘાયમાવજ્જેજજા ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ : કીડં વા - કીડા, મંકોડાને, પયંગં વા - પતંગિયાને, કુંથું વા - કંથવાને, પિવીલિયં વા - પતંગિયાને, હૃત્યંસિ વા - હૃથ પર, પાયંસિ વા - પગ પર, બાહુંસિ વા - ભુજા પર, ઉરંસિ વા - જાંઘ પર, ઉદરંસિ વા - પેટ પર, સીસંસિ વા - માથા પર, વૃત્યંસિ વા - કપડાં પર, પડિગ્ગહુંસિ વા - પાત્રા પર, કંબલંસિ વા - કામળી-શાલ પર, પાયપુચ્છણંસિ વા - પગ લૂંછવાના ઉપકરણ પર, રચહરણંસિ વા - રજોહરણ પર, ગોચ્છણંસિ વા - પૂંજણી ઉપર અથવા પાત્રા લૂંછવાના કપડાં પર, ઉડગંસિ વા - સ્થંડિલના પાત્રા પર, દંડગંસિ વા - દંડ પર, પીઢગંસિ વા - બાજોઠ પર, ફલગંસિ વા - પાટ, સેજજંસિ વા - પથારી પર, સંચારગંસિ વા - સંચારિયા પર, તહૃપ્પગારે - આ પ્રકારના, અણુચરંસિ વા - બીજા, ઉવગરણાજાએ - ઉપકરણ પર રહેલાં કીડી વગેરે જીવને, તઓ - હૃથ, પગ વગેરે જગ્યાએથી, સંજયામેવ - જતનાથી, પડિલેહિય પડિલેહિય - વારંવાર સારી રીતે પ્રતિલેખન કરીને, પમજિજય પમજિજય - વારંવાર સમ્યક્ રીતે પૂંજીને, એગંતં - એક સ્થાનમાં, અવણિક્કા - રાખી દે, પરંતુ તે જીવોને, છો છો ણં સંઘાયમાવજજજજ - એવી રીતે ભેગા કરીને રાખે નહિ કે જેથી તે જીવને પીડા થાય. ॥૨૩॥

અજયં ચરમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કુડયં ફલં ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ : અજયં (અયત્ના પૂર્વક - ઉપયોગ વગર), ચરમાણો (ચાલતા), ય (થકા) પાણ (પ્રાણી - બેઈન્દ્રિય થી પંચેન્દ્રિય, ત્રસ જીવો), ભૂયાઈ (ભૂત આદિ - પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ અને વનસ્પતિ રૂપ સ્થાવર જીવો), હિંસઈ - (હણે છે), બંધઈ (બાંધે છે), પાવયં (પાપ), કમ્મં (કર્મ), તં (તેથી), સે (તેને), હોઈ (થાય છે), કુડયં (કડવા), ફલં (ફળ - પરિણામ).

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઈર્ષ્યા સમિતિ વિના, ઉપયોગ વિના ચાલે છે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરે છે. તેને પાપકર્મનો બંધ થાય છે તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૪॥

અજયં ચિટ્ઠમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કુડયં ફલં ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઉપયોગ વગર, અયત્નાથી ચિટ્ઠમાણો (ઊભો રહે છે) બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ અયત્નાથી ઊભા રહે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરે છે, તેથી તેમને પાપકર્મનો બંધ થાય છે. તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૫॥

**અજયં આસમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કડુયં ફલં ॥૨૬॥**

અન્વયાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઉપયોગ વગર, અયત્નાથી આસમાણો (બેસે) બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ અયત્નાથી પૂંજ્યા વિના સ્થાન ઉપર બેસે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા થાય છે, તેથી તેમને પાપકર્મનો બંધ થાય છે તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૬॥

**અજયં સયમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કડુયં ફલં ॥૨૭॥**

અન્વયાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઉપયોગ વગર, અયત્નાથી સયમાણો (સૂએ) બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ અયત્નાથી પૂંજ્યા વિના સૂએ તથા પૂંજ્યા વિના પડખું ફેરવે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા થાય છે, તેથી તેમને પાપકર્મનો બંધ થાય છે તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૭॥

**અજયં ભુંજમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કડુયં ફલં ॥૨૮॥**

અન્વયાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઉપયોગ વગર, અયત્નાથી ભુંજમાણો (આહાર-પાણી આદિ લે) બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ અયત્નાથી પૂંજ્યા વિના આહારપાણી આદિ વાપરે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા થાય છે, તેથી તેમને પાપકર્મનો બંધ થાય છે. તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૮॥

**અજયં ભાસમાણો ય, પાણ ભૂયાઈ હિંસઈ ।
બંધઈ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઈ કડુયં ફલં ॥૨૯॥**

અન્વયાર્થ :- જે વ્યક્તિ ઉપયોગ વગર, અયત્નાથી ભાસમાણો (ભાષા બોલે) બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ અચત્નાથી ભાષા બોલે તે સર્વ ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા થાય છે, તેથી તેમને પાપકર્મનો બંધ થાય છે તેના પરિણામે કડવા, દુઃખદાયી ફળ ભોગવવા પડે છે ॥૨૯॥

**કહું ચરે કહું ચિટ્કે, કહું આસે કહું સએ ।
કહું ભુંજંતો ભાસંતો, પાવં કમ્મં ન બંધઈ ॥૩૦॥**

અન્યવાર્થ :- કહું (કેવી રીતે), ચરે (ચાલે), કહું (કેવી રીતે), ચિટ્કે (ઉભો રહે), કહું (કેવી રીતે) આસે (બેસે) કહું (કેવી રીતે), સએ (સૂએ), કહું (કેવી રીતે) ભુંજંતો (ભોજન કરે), ભાસંતો (બોલે), પાવં (પાપ), કમ્મં (કર્મ), ન બંધઈ (ન બંધાય)

ભાવાર્થ :- ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કર્મબંધ થાય છે તે જાણીને હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવાન ! કેવી રીતે ચાલવું જોઈએ ? કેવી રીતે ઊભા રહેવું ? કેવી રીતે બેસવું ? કેવી રીતે સૂવું ? કેવી રીતે ભોજન કરવું ? અને કેવી રીતે બોલવું જોઈએ ? જેથી પાપકર્મ બંધાતા નથી ॥૩૦॥

**જયં ચરે જયં ચિટ્કે, જયં આસે જયં સએ ।
જયં ભુંજંતો ભાસંતો, પાવં કમ્મં ન બંધઈ ॥૩૧॥**

અન્યવાર્થ - જયં (ચત્નાપૂર્વક), ચરે (ચાલે), ચિટ્કે (ઊભો રહે), આસે (બેસે), સએ (સૂએ), ભુંજંતો (ભોજન કરે), ભાસંતો (બોલે), પાવં (પાપ), કમ્મં (કર્મ), ન બંધઈ (ન બંધાય).

ભાવાર્થ :- ગુરુ ઉત્તર આપે છે કે “હે શિષ્ય ! જે ચત્નાપૂર્વક ચાલે, ચત્નાપૂર્વક ઊભો રહે, ચત્નાપૂર્વક બેસે, ચત્નાપૂર્વક સૂએ, ચત્નાપૂર્વક ભોજન કરે, ચત્નાપૂર્વક બોલે તે પાપકર્મ બાંધતા નથી.” ॥૩૧॥

**સવ્વભૂયપ્પભૂયસ્સ, સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ ।
પિહિયાસવ્વસ્સ દંતસ્સ, પાવં કમ્મં ન બંધઈ ॥૩૨॥**

અન્યવાર્થ :- સવ્વ (સર્વ), ભૂય (ભૂત-વનસ્પતિ આદિ સર્વ જીવો), અપ્પભૂયસ્સ (પોતાના આત્મા સમાન), સમ્મં (સમ્યક્ પ્રકારથી), ભૂયાઈ (જીવોને), પાસઓ (જોનાર), પિહિય (બંધ કરનાર), આસવ્વસ્સ (આશ્રવના દ્વારોને), દંતસ્સ (પાંચ ઈન્દ્રિયને દમનાર), પાવં (પાપ), કમ્મં (કર્મ), ન બંધઈ (બાંધે નહીં).

ભાવાર્થ :- સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા સમાન સમજવાવાળા, સમ્યક્ પ્રકારે સર્વ જીવોને જોવાવાળા, મિથ્યાત્વ આદિ પાંચ આશ્રવને રોકવાવાળા, પાંચ ઈન્દ્રિયનું દમન કરવાવાળા પાપકર્મનો બંધ કરતા નથી ॥૩૨॥

પટમં નાણં તઓ દયા, એવં ચિટ્કઈ સવ્વસંજએ !
અન્નાણી કિં કાહી, કિં વા નાહી સેયપાવગં ||૩૩||

અન્વયાર્થ :- પટમં (પ્રથમ), નાણં (જ્ઞાન), તઓ (પછી), દયા (દયા), એવં (આ પ્રમાણે), ચિટ્કઈ (આચરણ કરે), સવ્વસંજએ (સર્વ સંયમીઓ), અન્નાણી (અજ્ઞાની), કિં (શું), કાહી (કરે), કિં (શું), વા (અથવા), નાહી (જાણશે), સેય (શ્રેયકારી તે પુણ્ય), પાવગં (પાપને).

ભાવાર્થ :- પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા (ક્રિયા), આ પ્રમાણે સર્વ સાધુ આચરણ કરે છે. સમ્યક્ જ્ઞાનથી રહિત, અજ્ઞાની પુરુષ શું કરી શકે? અને કેવી રીતે જાણશે કે મારે માટે શું શ્રેયકારી છે અને શું પાપકારી છે? ||૩૩||

સોરયા જાણઈ કલ્લાણં, સોરયા જાણઈ પાવગં।
ઉભયં પિ જાણઈ સોરયા, જં સેયં તં સમાચરે ||૩૪||

અન્વયાર્થ :- સોરયા (સાંભળીને), જાણઈ (જાણી), કલ્લાણં (કલ્યાણકારી), સોરયા (સાંભળીને), જાણઈ (જાણી), પાવગં (પાપકારી), ઉભયં (બન્નેને), પિ (પણ), જાણઈ (જાણીને), સોરયા (શ્રવણ કરી), જં (જે), સેયં (શ્રેયકારી), તં (તેને), સમાચરે (આચરે).

ભાવાર્થ :- ધર્મશ્રવણથી જ આત્મા કલ્યાણ (મોક્ષ)ને જાણે છે, સાંભળીને જ પાપને જાણે છે. આમ બન્ને માર્ગ સાંભળીને જ જાણે છે. જે આત્મા માટે શ્રેયકારી, હિતકારી હોય તેનું આચરણ કરે ||૩૪||

જો જીવે વિ ન યાણેઈ, અજીવે વિ ન યાણેઈ।
જીવાજીવે અયાણંતો, કહં સો નાહીઈ સંજમં ||૩૫||

ભાવાર્થ :- જો (જે), જીવે (જીવોને), વિ (પણ), ણ યાણેઈ (નથી જાણતો), અજીવે (અજીવને), વિ (પણ), ન યાણેઈ (નથી જાણતો), જીવાજીવે (જીવ અને અજીવને), અયાણંતો (નથી જાણતો), કહં સો (કેવી રીતે), નાહીઈ (જાણી શકશે), સંજમં (સંયમને).

અન્વયાર્થ :- જે જીવને પણ નથી જાણતો, જે અજીવને પણ નથી જાણતો તે જીવ-અજીવ બન્નેને નથી જાણતો. આ પ્રકારે જીવ-અજીવના સ્વરૂપને ન જાણવાવાળો સંયમ (ચારિત્ર ધર્મ)ને કેવી રીતે જાણી શકશે ? અર્થાત્ નહીં જાણી શકે ||૩૫||

જો જીવે વિ વિચારોઈ, અજીવે વિ વિચારોઈ ।
જીવાજીવે વિચારાંતો, સો હુ નાહીઈ સંજમં ॥૩૬॥

ભાવાર્થ :- જો (જે), જીવે (જીવોને), વિચારોઈ (વિશેષ પ્રકારે જાણે છે), અજીવે (અજીવને), વિ (પણ), વિચારોઈ (વિશેષ પ્રકારે જાણે છે), જીવાજીવે (જીવ અને અજીવ), વિચારાંતો (વિશેષ પ્રકારે જાણે છે), સો હુ (તે ખરેખર, નિશ્ચયથી), નાહીઈ (જાણી શકશે), સંજમં (સંયમને)

અન્વયાર્થ :- જે જીવને વિશેષપણે જાણે છે, જે અજીવના સ્વરુપને વિશેષપણે જાણે છે, આમ જીવ - અજીવ બંનેના સ્વરુપને જાણવાવાળો તે સાધક જ નિશ્ચયથી સંયમના સ્વરુપને જાણી શકે છે ॥૩૬॥

જ્યા જીવમજીવે ય, દો વિ એ એ વિચારોઈ ।
તયા ગઈ બહુવિહં, સવ્વજીવાણ જાણઈ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ :- જ્યા (જ્યારે), જીવાજીવે (જીવ-અજીવ), ય (અને), દો વિ (બંનેને), એ એ (એ), વિચારોઈ (વિશેષ પ્રકારે જાણે છે), તયા (ત્યારે), ગઈ (ગતિને), બહુવિહં (અનેક પ્રકારની), સવ્વ (સર્વ), જીવાણ (જીવોની), જાણઈ (જાણે છે).

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા જીવ અને અજીવને વિશેષરૂપથી જાણી લે છે ત્યારે સર્વે જીવોની અનેક પ્રકારની (નરક આદિ) ગતિને પણ જાણી લે છે ॥૩૭॥

જ્યા ગઈ બહુવિહં, સવ્વજીવાણ જાણઈ ।
તયા પુણ્ણં ય પાવં ય, બંધં મુક્ખં ય જાણઈ ॥૩૮॥

અન્વયાર્થ :- પુણ્ણં (પુણ્ય), ય (અને), પાવં (પાપ), બંધં (બંધ), મુક્ખં (મોક્ષ). બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા સર્વ જીવોની અનેક પ્રકારની (નરક આદિ) ગતિને જાણી લે છે ત્યારે પુણ્ય (શુભફળ), પાપ (અશુભફળ), બંધ (કર્મ) અને મોક્ષ (નિર્વાણ) તત્ત્વને પણ જાણી લે છે ॥૩૮॥

જ્યા પુણ્ણં ય પાવં ય, બંધં મુક્ખં ય જાણઈ ।
તયા નિલ્લિંદએ ભોએ, જે દિલ્લે જે ય માણ્ણસે ॥૩૯॥

અન્વયાર્થ : નિલ્લિંદએ (નિર્વેદ થાય, વિરક્ત બને), ભોએ (કામભોગો), જે (જે), દિલ્લે (દેવ સંબંધી), જે (જે), ય (અને), માણ્ણસે (મનુષ્ય સંબંધી). બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષ તત્ત્વને જાણી લે છે ત્યારે દેવોના દિવ્ય તેમ જ મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોને નિઃસ્સાર, દુઃખરૂપ માની તેનાથી વિરક્ત બને છે, તેને છોડી દે છે ॥૩૯॥

**જ્યા નિવ્વિંદએ ભોએ, જે દિવ્વે જે ય માણુસે !
તયા ચયઈ સંજોગં, સબ્બિંતરબાહિરં ॥૪૦॥**

અન્વયાર્થ :- ચયઈ (છોડી દે છે), સંજોગં (સંયોગો), સબ્બિંતર (આભ્યંતર), બાહિરં (બહારના). બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા દેવોના દિવ્ય તેમ જ મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોને નિઃસ્સાર, દુઃખરૂપ માની તેનાથી વિરક્ત બને છે ત્યારે બાહ્ય (ધન, સુવર્ણ, કુટુંબ આદિ) તથા આભ્યંતર (ક્રોધ, માન વગેરે કષાય) સંયોગોનો ત્યાગ કરે છે ॥૪૦॥

**જ્યા ચયઈ સંજોગં, સબ્બિંતર બાહિરં ।
તયા મુણ્ઠે ભવિત્તાણં, પવ્વઈએ અણગારિયં ॥૪૧॥**

અન્વયાર્થ :- મુણ્ઠે (મુંડિત), ભવિત્તાણં (થઈને), પવ્વઈએ (ગ્રહણ કરવું), અણગારિયં (સાધુપણાને). બાકીના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા બાહ્ય તથા અભ્યંતર સંયોગોનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે દ્રવ્યથી, મસ્તકથી અને ભાવથી ચાર કષાય અને પાંચ ઈન્દ્રિયોથી મુંડિત થઈ સાધુપણાને અંગીકાર કરે છે ॥૪૧॥

**જ્યા મુણ્ઠે ભવિત્તાણં, પવ્વઈએ અણગારિયં ।
તયા સંવર મુક્કિટ્ઠં, ધમ્મં ફાસે અણુત્તરં ॥૪૨॥**

અન્વયાર્થ :- સંવરં (સંવર), ઉક્કિટ્ઠં (ઉત્કૃષ્ટ), ધમ્મં (ધર્મને), ફાસે (સ્પર્શે, પ્રાપ્ત કરે), અણુત્તરં (સર્વશ્રેષ્ઠ). બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા દ્રવ્યથી અને ભાવથી મુંડિત થઈ સાધુપણાને અંગીકાર કરે છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને સર્વશ્રેષ્ઠ સંવર ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪૨॥

**જ્યા સંવર મુક્કિટ્ઠં, ધમ્મં ફાસે અણુત્તરં ।
તયા ધુણઈ કમ્મરયં, અબોહિ કલુસં કં ॥૪૩॥**

અન્વયાર્થ :- ધુણઈ (નાશ કરે છે), કમ્મરયં (કર્મરૂપી રજનો), અબોહિ (મિથ્યાત્વ), કલુસં (પાપને), કં (કરેલ). બાકીના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા ઉત્કૃષ્ટ અને સર્વશ્રેષ્ઠ સંવર ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે મિથ્યાત્વ આદિ પાપો દ્વારા ઉપાર્જિત કર્મરૂપી રજનો નાશ કરે છે ॥૪૩॥

**જ્યા ધુણઈ કમ્મરયં, અબોહિકલુસં કંડં ।
તયા સવ્વત્તગં નાણં, દંસણં ચાભિગચ્છઈ ॥૪૪॥**

અન્વયાર્થ :- સવ્વત્તગં (સર્વ પદાર્થને જાણવાનારું), નાણં (કેવળજ્ઞાન), દંસણં (કેવળદર્શન), ચ (અને), અભિગચ્છઈ (પ્રાપ્ત કરે).

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા મિથ્યાત્વ આદિ પાપો દ્વારા ઉપાર્જિત કર્મરૂપી રજનો નાશ કરે છે ત્યારે સર્વ પદાર્થોને જાણવાવાળા એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪૪॥

**જ્યા સવ્વત્તગં નાણં, દંસણં ચાભિગચ્છઈ ।
તયા લોગમલોગં ચ, જિણ્ણો જાણઈ કેવલી ॥૪૫॥**

અન્વયાર્થ :- લોગં (લોકને), અલોગં (અલોકને), ચ (અને), જિણ્ણો (જિનેશ્વર), જાણઈ (જાણે), કેવલી (કેવળજ્ઞાની ભગવાન).

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા સર્વ પદાર્થોને જાણવાવાળા એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે રાગ દ્વેષના વિજેતા જિનેશ્વર કેવળજ્ઞાની બની લોક અને અલોકના સ્વરૂપને જાણે છે ॥૪૫॥

**જ્યા લોગમલોગં ચ, જિણ્ણો જાણઈ કેવલી ।
તયા જોગે નિરુંભિત્તા, સેલેસિં પડિવચ્છઈ ॥૪૬॥**

અન્વયાર્થ :- જોગે (યોગોને), નિરુંભિત્તા (રૂંધીને), સેલેસિં (શૈલેષી અવસ્થાને), પડિવચ્છઈ (પ્રાપ્ત કરે). બાકીના શબ્દોના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા રાગ-દ્વેષના વિજેતા જિનેશ્વર કેવળજ્ઞાની બની લોકાલોકના સ્વરૂપને જાણે છે, ત્યારે મન, વચન, કાયાના યોગનું નિરૂંધન કરીને અકંપ એવી શૈલીષી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪૬॥

**જ્યા જોગે નિરુંભિત્તા, સેલેસિં પડિવચ્છઈ ।
તયા કમ્મં ખવિત્તાણં, સિદ્ધિં ગચ્છઈ નીરઓ ॥૪૭॥**

અન્વયાર્થ :- કમ્મં (કર્મ), ખવિત્તાણં (ક્ષય કરી), સિદ્ધિં (સિદ્ધ ગતિમાં), ગચ્છઈ (જાય છે), નીરઓ (સર્વથા કર્મ રજથી મુક્ત થઈ).

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા યોગોનું નિરૂંધન કરીને અકંપ, શૈલેષી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી, કર્મ રજથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે ॥૪૭॥

જ્યા કમ્મં ખવિત્તાણં, સિદ્ધિં ગચ્છઈ નીરઓ |
તયા લોગમત્થયત્થો, સિદ્ધો હવઈ સાસઓ ॥૪૮॥

અન્વયાર્થ :- લોગં (લોકના), અત્થયત્થો (અગ્રભાગ પર સ્થિત), સિદ્ધો (સિદ્ધ), હવઈ (થાય છે), સાસઓ (શાશ્વત). બાકીના અન્વયાર્થ ઉપર પ્રમાણે.

ભાવાર્થ :- જ્યારે આત્મા સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી, કર્મ રજથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે, ત્યારે ચૌદ રાજલોકના અગ્રભાગે સ્થિત, શાશ્વત અને સિદ્ધ થઈ જાય છે ॥૪૮॥

સુહસાયગસ્સ સમણસ્સ, સાયાઉલગસ્સ નિગામસાઈસ્સ |
ઉચ્છોલણા પહોયસ્સ, દુદ્ધહા સુગઈ તારિસગસ્સ ॥૪૯॥

અન્વયાર્થ :- સુહસાયગસ્સ (સુખ અને શાતામાં આસક્ત રહેવાવાળા), સમણસ્સ (સાધુને), સાયાઉલગસ્સ (શાતા માટે આકુળ-વ્યાકુળ), નિગામસાઈસ્સ (અત્યંત સૂઈ રહેનાર), ઉચ્છોલણા પહોયસ્સ (શરીરની વિભૂષા માટે હાથ પગ ધોવાવાળા), દુદ્ધહા (દુર્લભ), સુગઈ (સદ્ગતિ), તારિસગસ્સ (તેવા પ્રકારના).

ભાવાર્થ :- સુખ અને શાતામાં આસક્ત રહેવાવાળા, શાતા અને સુખ માટે આકુળ વ્યાકુળ, ઘણું સૂઈ રહેનાર તથા શરીરની વિભૂષા માટે હાથ-પગ આદિ અંગોને ધોનાર સાધુને સુગતિની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે ॥૪૯॥

તવોગુણપહાણસ્સ, ઉક્કમઈ ખંતિસંજમરચસ્સ |
પરીસહે જિણંતસ્સ, સુલહા સુગઈ તારિસગસ્સ ॥૫૦॥

અન્વયાર્થ :- તવોગુણ (તપરૂપી ગુણ), પહાણસ્સ (જેનામાં પ્રધાનપણે છે), ઉક્કમઈ (સરળ મતિ), ખંતિ (ક્ષમા), સંજમ (સંયમ), રચસ્સ (અનુરક્ત રહેનાર), પરીસહે (પરિષહોને), જિણંતસ્સ (જીતનાર), સુલહા (સુલભ), સુગઈ (સુગતિ), તારિસગસ્સ (તેવા પ્રકારના).

ભાવાર્થ :- તપરૂપી ગુણોમાં પ્રધાન, સરળ મતિવાળા, ક્ષમા અને સંયમમાં અનુરક્ત તથા ૨૨ પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરી, જીતવાવાળા સાધુને માટે સુગતિ સુલભ છે ॥૫૦॥

પચ્છા વિ તે પચાયા, ખિપ્પં ગચ્છંતિ અમરભવણાઈ ।
જેસિં પિઓ તવો સંજમો ય, ખંતી ય બંભચેરં ચ ॥૫૧॥

અન્વયાર્થ :- પચ્છા (પાછલી વયમાં), વિ (પણ), તે (તે), પચાયા (દીક્ષા લે),
ખિપ્પં (શીઘ્ર), ગચ્છંતિ (જાય છે), અમરભવણાઈ (સ્વર્ગ અથવા મોક્ષને), જેસિં
(જેઓને), પિઓ (પ્રિય), તવો (તપ), સંજમો (સંયમ), ય (અને), ખંતી (ક્ષમા),
ચ (અને), બંભચેરં (બ્રહ્મચર્ય), ચ (અને).

ભાવાર્થ :- જેઓને તપ, સંયમ, ક્ષમા અને બ્રહ્મચર્ય પ્રિય છે તેઓ પાછલી વયમાં
પણ ચડતા પરિણામે દીક્ષા અંગીકાર કરે તો, પણ તે શીઘ્ર સ્વર્ગ અથવા મોક્ષને પ્રાપ્ત
થાય છે ॥૫૧॥

ઈચ્ચયં છજ્જવણિયં, સમ્મદ્દિટ્ઠી સયા જએ ।
દુલ્લહં લહિત્તુ સામણ્ણં, કમ્મુણ્ણા ણ વિરાહિજ્જાસિ ॥૫૨॥
॥ તિ બેમિ ॥

અન્વયાર્થ :- ઈચ્ચયં (આ પ્રમાણે), છજ્જવણિયં (છકાયના જીવોની),
સમ્મદ્દિટ્ઠી (સમ્યક્દૃષ્ટિ), સયા (સદા), જએ (યત્ના કરનાર), દુલ્લહં (દુર્લભ),
લહિત્તુ (પ્રાપ્ત કરીને), સામણ્ણં (સાધુપણને), કમ્મુણ્ણા (કર્મ-ક્રિયા વડે), ણ (નહિ),
વિરાહિજ્જાસિ (વિરાધના), તિ બેમિ (એમ હું કહું છું).

ભાવાર્થ :- સદા યત્નાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા, સમ્યક્દૃષ્ટિ, દુર્લભ સાધુપણને
પ્રાપ્ત કરીને, આગળ બતાવેલા સ્વરૂપવાળા છકાયના જીવોની મન, વચન, કાયાથી
ક્રિયા વડે વિરાધના કરે નહીં.

શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે હે આયુષ્યમાન્ જમ્બૂ ! જેવું મેં શ્રમણ
ભગવાન મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાંભળ્યું છે તેવું જ હું તમને કહું છું.

॥ ઈતિ છજ્જવનિકાય નામનું ચોથું અધ્યયન સમાપ્ત (છજ્જવણિયા) ॥

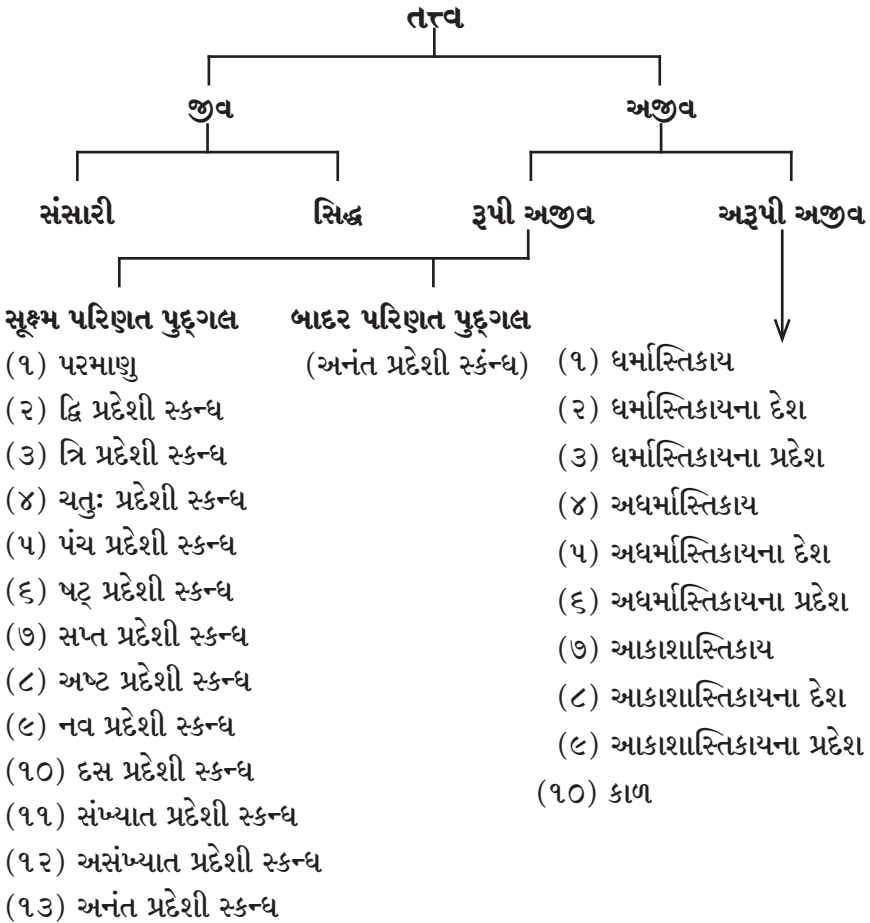
૧. કર્મનું સ્વરૂપ

કર્મ શું છે? આ તથ્યને સ્પષ્ટ રૂપથી સમજવા માટે ૪ દ્વારોના માધ્યમથી તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

દ્વારોના નામ

- (૧) તત્ત્વનું સ્વરૂપ (૨) ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ
(૩) શક્તિ સંપન્ન કોણ? કર્મ અથવા આત્મા? (૪) કર્મોનો પરિચય

તત્ત્વનું સ્વરૂપ

વ્યાખ્યા

દ્વાર:- પ્રવેશ, માર્ગ, રસ્તો, જેના માધ્યમથી વિષયમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે, અર્થાત્ જાણવામાં આવે તેને દ્વાર કહેવાય છે.

તત્ત્વ:- વસ્તુ (જીવ, અજીવ)ના વાસ્તવિક રૂપને તત્ત્વ કહે છે.

જીવ:- જે ચેતના, સંવેદના, શક્તિયુક્ત હોય, તેને જીવ કહે છે.

અજીવ:- જે સર્વથા ચેતના શૂન્ય (જડ) હોય તેને અજીવ કહે છે.

સંસારી:- જે જીવ કર્મોથી યુક્ત છે, તેને સંસારી કહે છે. આપણે બધા સંસારી છીએ.

સિદ્ધ:- જે જીવ કર્મોથી મુક્ત છે-તેને સિદ્ધ કહે છે.

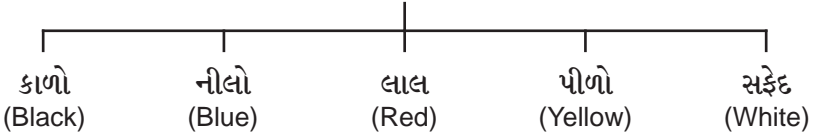
રુપી અજીવ:- જે અજીવ પદાર્થમાં વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ હોય તેને રુપી અજીવ કહેવાય છે.

અરુપી અજીવ:- જે અજીવ પદાર્થમાં વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ ન હોય તેને અરુપી અજીવ કહેવાય છે.

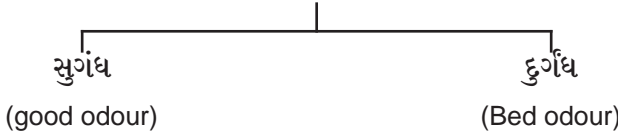
(અરુપી અજીવના ભેદોનું વિસ્તૃત વર્ણન તત્ત્વકા તાલા જ્ઞાનકી કુંચી ભાગ-૧ તેમ જ ૨૫ બોલના પુસ્તકમાં જોવું)

પુદ્ગલ:- જેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ હોય, જે મળતા-વિખરાતા હોય તેને પુદ્ગલ કહે છે. રુપી અજીવને પુદ્ગલ કહેવાય છે. આપણે જે જે પદાર્થોને જોઈએ છીએ તે પુદ્ગલ છે.

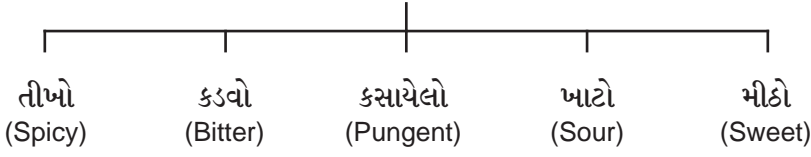
વર્ણ (Colour)

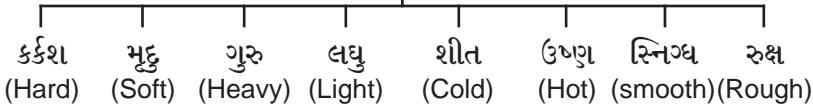
ગંધ (Smell)

રસ (Flavour)

સ્પર્શ (Touch)

પરમાણુ:- પુદ્ગલનું સૂક્ષ્મતમ રુપ જેનું વિભાજન ન (Indivisible) થાય, તેને પરમાણુ કહે છે.

સૂક્ષ્મ પરિણત પુદ્ગલ:- જેમાં જઘન્ય (Minimum) ૧ વર્ણ, ૧ ગંધ, ૧ રસ, ૨ સ્પર્શ, (શીત-ઉષ્ણ) (સ્નિગ્ધ-રુક્ષ) તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ (Maximum) ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૪ સ્પર્શ (શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ) હોય, તેને સૂક્ષ્મ પરિણત પુદ્ગલ કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ પરિણત પુદ્ગલમાં કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ-આ ચાર સ્પર્શ હોતા નથી.

સ્કંધ:- સ્કંધ= સમૂહ (Group), ૨ અથવા ૨ થી વધારે પ્રદેશો જોડાયેલા હોય તેને સ્કંધ કહે છે.

પ્રદેશ:- સ્કંધથી જોડાયેલા સ્કંધના અવિભાજ્ય અંશને પ્રદેશ કહેવાય છે-

અથવા

સ્કંધના સૂક્ષ્મતમ ભાગને જેના ફરી બે ભાગ ન કરી શકાય, તેને પ્રદેશ કહેવાય છે.

અથવા

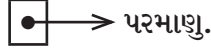
સ્વતંત્ર પરમાણુ જ્યારે બીજા પરમાણુ અથવા સ્કંધથી જોડાય છે-ત્યારે તેને પ્રદેશ કહેવાય છે.

પરમાણુ અને પ્રદેશમાં અંતર:- પ્રદેશ સ્કંધથી જોડાયેલો હોય છે, જ્યારે પરમાણુ સ્કંધથી અલગ સ્વતંત્ર હોય છે.

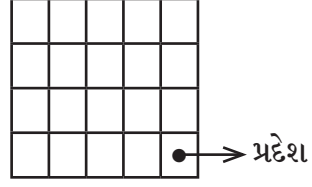
પરમાણુ

પોતાની રીતે સ્વતંત્ર છે.

પ્રદેશ

સ્કંધથી જોડાયેલો છે.

દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ - બે પ્રદેશો (પરમાણુ) થી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને દ્વિ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

ત્રિ પ્રદેશી સ્કંધ - ત્રણ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

ચતુઃ પ્રદેશી સ્કંધ - ચાર પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને ચતુઃ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કંધ - પાંચ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને પંચ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

ષટ્ પ્રદેશી સ્કંધ - છ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને ષટ્ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

સપ્ત પ્રદેશી સ્કંધ - સાત પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને સપ્ત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

અષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધ - આઠ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને અષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

નવ પ્રદેશી સ્કંધ - નવ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને નવ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

દસ પ્રદેશી સ્કંધ - દસ પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને દસ પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ - સંખ્યાત પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે. ૧૧ પ્રદેશી સ્કંધથી લઈને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધીના સંપૂર્ણ સ્કંધ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

●	●	●	●
●	●	●	●
●	●	●	●
●	●	●	●

નોંધ- દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી બતાવેલા ચિત્ર ઉદાહરણના રૂપમાં છે. એને યથા-સંભવ અન્ય આકાર પણ બનાવી શકાય છે.

અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ-અસંખ્યાત પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

અનંત પ્રદેશી સ્કંધ- અનંત પ્રદેશોથી પરસ્પર જોડાયેલા સમૂહને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે.

બાહર પરિણત પુદ્ગલ- જેમાં જઘન્ય ૧ વર્ણ, ૧ ગંધ, ૧ રસ, ૪ સ્પર્શ, (કર્કશ-મૃદુ, ગુરુ-લઘુ, શીત-ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ-રુક્ષ) તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ હોય તેને બાહર પરિણત પુદ્ગલ કહેવાય છે. બાહર પરિણત પુદ્ગલ અનંત પ્રદેશી જ હોય છે.

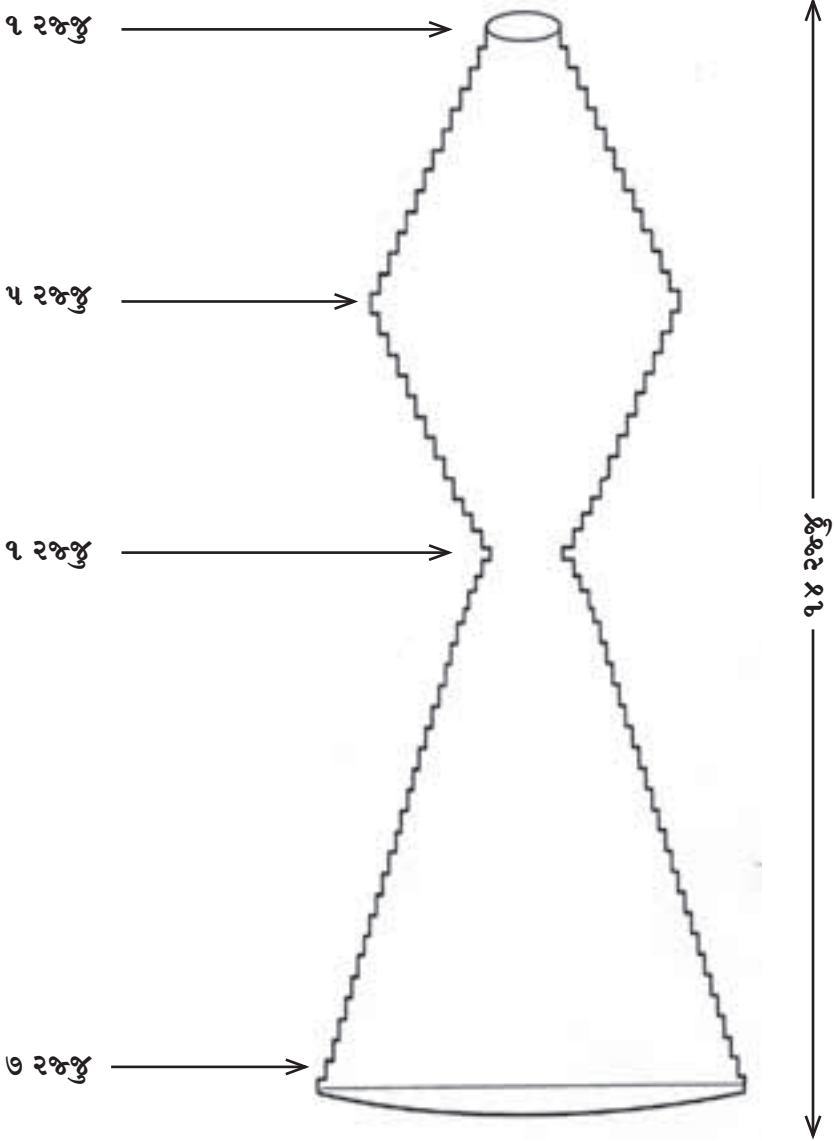
અસંખ્યાત (uncountable) જેની ગણતરી ન થઈ શકે.

અનંત (Infinite) જેનો અંત જ ન હોય.

સંસારી તેમ જ સિદ્ધ બંને પ્રકારના જીવ લોકમાં અનંત છે. સંસારી જીવ સંપૂર્ણ લોકમાં ઠસોઠસ ભરેલા છે-તથા સિદ્ધ ભગવાન લોકમાં અગ્રભાગમાં સ્થિત છે-રુપી અજીવનાં પરમાણુ આદિ બધા ભેદ લોકમાં અનંત છે અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલ લોકમાં અનંત છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ પણ અનંત છે. ત્રિ પ્રદેશી સ્કંધ પણ અનંત છે.

આ પ્રકારે સૂક્ષ્મ પરિણત પુદ્ગલના બધા ભેદ અનંત છે અને બાહર પરિણત પુદ્ગલ પણ અનંત છે.

લોકનું ચિત્ર

લોક-જેમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરે હોય તેને લોક કહેવામાં આવે છે

રજજી-અસંખ્યાત યોજન.

(૨) વર્ગણાઓ

વર્ગણા - પરમાણુઓના અથવા તુલ્ય પ્રદેશી સ્કંધોના સમુદાયને વર્ગણા કહેવાય છે.

ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ.

કર્મ પુદ્ગલ છે, પરંતુ કર્મ કેટલા પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ છે તથા તે કેટલા સૂક્ષ્મ છે વગેરેનું વર્ણન સ્પષ્ટ રૂપથી સમજવા માટે ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓનું સ્વરૂપ સમજવું આવશ્યક છે, આથી દ્વિતીય દ્વારના માધ્યમથી ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે.

પરમાણુથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધીના પુદ્ગલોને જીવ ગ્રહણ કરતો નથી, પરંતુ અભવ્યથી અનંતગુણા તેમ જ સિદ્ધના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણવાળા અનંત પ્રદેશી સ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરે છે-જીવને ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ આઠ છે.

પરિભાષાઓ-

ગ્રહણ યોગ્ય-જે વર્ગણાઓને જીવ ગ્રહણ કરે છે, તે વર્ગણાઓને ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ કહેવાય છે.

અભવ્ય- જે ક્યારે પણ મોક્ષમાં નથી જવાના-સંપૂર્ણ જીવોની સંખ્યામાં અભવ્ય જીવ લોટમાં મીઠા નાખવા સમાન પણ નથી.

જેવી રીતે-મગને ઘણા ચડાવવા છતાં પણ મગમાં જે કોરડૂ હોય છે, તે પાકતા નથી, તે પ્રકારે અભવ્યના અન્તર્મનમાં આ વિચાર ક્યારેય પણ ઉત્પન્ન થતો નથી કે હું મોક્ષે જઈશ.

ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
ઔદારિક વર્ગણા	વૈક્રિય વર્ગણા	આહારક વર્ગણા	તૈજસ વર્ગણા	ભાષા વર્ગણા	શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણા	મન વર્ગણા	કાર્મણ વર્ગણા

ઔદારિક વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ ઔદારિક શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તેને ઔદારિક વર્ગણા કહે છે.

વૈક્રિય વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ વૈક્રિય શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તેને વૈક્રિય વર્ગણા કહે છે.

આહારક વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ આહારક શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તેને આહારક વર્ગણા કહે છે.

તૈજસ વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ તૈજસ શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તેને તૈજસ વર્ગણા કહે છે.

ભાષા વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ વચન યોગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, અર્થાત્ બોલે છે, તેને ભાષા વર્ગણા કહે છે.

શ્વાસોરછવાસ વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ ઉરછવાસ નિઃશ્વાસની ક્રિયા કરે છે, તેને શ્વાસોરછવાસ વર્ગણા કહે છે.

મન વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ ચિંતન-મનન કરે છે, તેને મન વર્ગણા કહે છે.

કાર્મણ વર્ગણા - જે પુદ્ગલોના માધ્યમથી જીવ કાર્મણ શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તેને કાર્મણ વર્ગણા કહે છે.

પાંચ શરીરની વ્યાખ્યા

૧. ઔદારિક શરીર - ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્ગલથી બનેલા શરીરને ઔદારિક શરીર કહે છે અથવા ઉદાર અર્થાત્ સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બનેલા શરીરને ઔદારિક શરીર કહે છે.

નોટ - જીવ દ્વારા ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓમાં ઔદારિક વર્ગણા સૌથી સ્થૂલ હોય છે, માટે ઔદારિક શરીરની બીજી વ્યાખ્યા આ પ્રકારે કરી છે કે સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બનેલા શરીરને ઔદારિક શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન - ઔદારિક શરીર કોને હોય છે?

ઉત્તર - બધા મનુષ્ય તેમ જ તિર્યચોને જન્મથી ઔદારિક શરીર પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. વૈક્રિય શરીર - વૈક્રિય વર્ગણાના પુદ્ગલોથી બનેલા શરીરને વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે અથવા વૈક્રિય - વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયા. જે શરીરથી વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ પ્રકારની (નાના - મોટા, એક - અનેક, દૃશ્ય - અદૃશ્ય વગેરે) ક્રિયાઓ કરી શકાય છે, તેને વૈક્રિય શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન-વૈક્રિય શરીર કોને હોય છે?

ઉત્તર- બધા નારકી અને દેવોને જન્મથી વૈક્રિય શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય અને તિર્યચને પણ લબ્ધિથી વૈક્રિય શરીર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આહારક શરીર-આહારક વર્ગણાના પુદ્ગલોથી જે શરીર બને છે તેને આહારક શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન-આહારક શરીર કોને હોય છે?

ઉત્તર- આહારક શરીર કોઈને પણ જન્મથી પ્રાપ્ત થતું નથી. જે મુનિઓને ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે-તેમાંથી કોઈ-કોઈ મુનિઓને આહારક લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આહારક લબ્ધિધારી તે મુનિરાજ આહારક વર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને, આહારક શરીર બનાવે છે. આહારક શરીર સ્ફટિક રત્નની સમાન અતિ નિર્મળ (crystal clear) હોય છે. આહારક શરીરની અવગાહના જઘન્ય ૧ હાથ ન્યૂન અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ હાથ હોય છે. એક ભવમાં વધારેમાં વધારે બે વાર આહારક શરીર બનાવી શકાય છે. લબ્ધિધારી મુનિરાજ ચાર કારણે આહારક શરીર બનાવે છે. (૧) તીર્થંકરોની ઋદ્ધિ દર્શન, (૨) જીવદયા, (૩) સંશય નિવારણ (૪) સૂક્ષ્મ પદાર્થોને સમજવા માટે

(૪) **તૈજસ શરીર** - તૈજસ વર્ગણાના પુદ્ગલોથી બનેલા શરીરને તૈજસ શરીર કહે છે.

(૫) **કાર્મણ શરીર** - કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોથી બનેલા શરીરને કાર્મણ શરીર કહે છે અથવા કર્મોથી બનેલા શરીરને કાર્મણ શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન - તૈજસ અને કાર્મણ શરીર કોને હોય છે?

ઉત્તર - સંસારના બધા જીવોને તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે.

ગ્રહણ યોગ્ય તેમ જ અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓનું સ્પષ્ટીકરણ.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - પહેલી વર્ગણા (પરમાણુથી) અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અનંતમી વર્ગણા સુધીની દરેક વર્ગણા જીવ દ્વારા અગ્રહણ હોય છે યાવત ઔદારિક શરીરની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે, તેનાથી એક પ્રદેશ ઓછો - ત્યાં સુધીની બધી અનંત પ્રદેશી વર્ગણા ઔદારિક શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાની અપેક્ષા અલ્પ પ્રદેશ અને સ્થૂળ પરિણામવાળી હોવાથી જીવ દ્વારા અગ્રહણ યોગ્ય છે.

ઔદારિક શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા :- પ્રથમ મહાવર્ગણાની છેલ્લી પેટાવર્ગણામાં રહેલા સ્કંધોમાં એક પરમાણુ ઉમેરવાથી અભવ્યથી અનંતગુણ તેમ જ સિદ્ધના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ પરમાણુના બનેલા અનંત પ્રદેશી સ્કંધો જીવને ઔદારિક શરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી બનતા હોવાથી ગ્રહણ યોગ્ય જઘન્ય પહેલી વર્ગણા છે. તેનાથી એક પ્રદેશ અધિક સ્કંધની ઔદારિક દ્વિતીય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે, આમ એક-એક પ્રદેશ વધારતા ક્રમશઃ સ્કંધોના સમૂહની બીજી-ત્રીજી એમ અનંત વર્ગણા ઔદારિક શરીર માટે ગ્રહણ યોગ્ય હોય છે.

ઔદારિક શરીર માટે ગ્રહણ યોગ્ય પ્રથમ વર્ગણાથી (જઘન્ય) અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા ઔદારિક શરીરને માટે ગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - ઔદારિક શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે, તેનાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા જીવ દ્વારા ગ્રહણ કરાતી નથી, ત્યારબાદ એક-એક પરમાણુ વધતા હોય એવા સ્કંધોના સમૂહરૂપ પહેલી, બીજી, ત્રીજી, એ રીતે અનંતવર્ગણા હોય છે. એ વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને ઔદારિક શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ અને વૈક્રિય શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાની અપેક્ષાએ અલ્પ પ્રદેશી હોવાથી બંને શરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી ન બનતા તે સ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરતો નથી. વૈક્રિય શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક પ્રદેશ અધિકવાળી વર્ગણા વૈક્રિયની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે.

ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને વૈક્રિય શરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી થાય છે. જઘન્ય અવગાહનાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક પ્રદેશ અધિક જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને વૈક્રિય શરીર અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ છે અને આહારક શરીર બનાવવા માટે અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે, તેથી બંને શરીર માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તે સ્કંધોને ગ્રહણ કરતો નથી.

આહારક શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા- અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ હોય છે તેના ૧ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા આહારક શરીરની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા આહારક શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને આહારકશરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - આહારક શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને આહારક શરીરની અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ અને તૈજસ શરીર બનાવવા માટે અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે માટે બંને શરીર માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તેને ગ્રહણ કરતો નથી.

તૈજસ શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા તૈજસ શરીરની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય યોગ્ય વર્ગણા કરતા અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા તૈજસ શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને તૈજસ શરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - તૈજસ શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને તૈજસ શરીરની અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ છે અને ભાષા અપેક્ષા અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે તેથી બંને શરીર માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તેને ગ્રહણ કરતો નથી.

ભાષા ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી ૧ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા ભાષાની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા ભાષાની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને ભાષા (બોલવા) માટે ઉપયોગી થાય છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - ભાષાની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને ભાષાની અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ છે અને શ્વોસોચ્છવાસ અપેક્ષા અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે. તેથી બંને માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તેને ગ્રહણ કરતો નથી.

શ્વાસોચ્છવાસ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક પ્રદેશ અધિકવાળી વર્ગણા શ્વાસોચ્છવાસ જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા શ્વાસોચ્છવાસની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલાં સ્કંધો જીવને શ્વાસોચ્છવાસ માટે ઉપયોગી બને છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - શ્વાસોચ્છવાસથી ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને શ્વાસોચ્છવાસ અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ અને મન અપેક્ષા અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે, તેથી બંને શરીર માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તેને ગ્રહણ કરતો નથી.

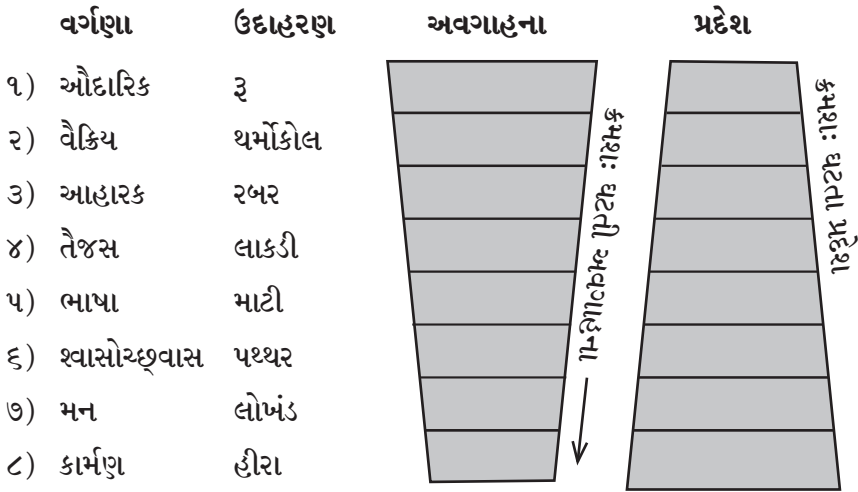
મન ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા મનની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા મનની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને ચિંતન-મનન કરવા માટે ઉપયોગી બને છે.

અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - મનની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા જઘન્ય અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતગુણ અધિક પ્રદેશવાળી અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા છે. ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને મન અપેક્ષા બહુ પ્રદેશવાળા હોવાથી સૂક્ષ્મ અને કાર્મણની અપેક્ષા અલ્પ પ્રદેશવાળા હોવાથી સ્થૂળ છે તેથી બંને શરીર માટે ઉપયોગી ન બનતા જીવ તેને ગ્રહણ કરતો નથી.

કાર્મણ શરીર ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા - અગ્રહણ યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી એક અધિક પ્રદેશવાળી કાર્મણની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે યાવત્ જઘન્ય વર્ગણાથી અનંતમા ભાગ અધિક પ્રદેશવાળી વર્ગણા કાર્મણની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા છે, ત્યારબાદ અનંતી વર્ગણામાં રહેલા સ્કંધો જીવને કાર્મણ શરીર અથવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મબંધને માટે ઉપયોગી બનતા હોવાથી જીવ તેને પ્રતિસમયે ગ્રહણ કરે છે.

ઔદારિક આદિ વર્ગણાઓ અવગાહનાના આધાર પર ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મતર થાય છે તેમ જ તેમાં પ્રદેશોની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે અર્થાત્ ઔદારિક વર્ગણાની અપેક્ષા વૈક્રિય વર્ગણાની અવગાહના ઓછી છે, પરંતુ પ્રદેશોની સંખ્યા વધારે હોય છે. આ રીતે બધી વર્ગણાઓમાં સમજી લેવું. એને ઉદાહરણ દ્વારા પણ સમજી શકાય છે. જેમ-રૂ, થર્મોકોલ, રબર, લાકડી, માટી, પથ્થર, લોહું તથા હીરા અમુક પરિણામ લેવાથી ઉત્તરોત્તર આકાર નાનો થતો જાય છે, પરંતુ ઘનત્વ (Density) વધતું જાય છે, તેવી રીતે ઔદારિક આદિ વર્ગણાઓમાં પણ સમજી લેવું.

ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓના પ્રદેશો તેમ જ અવગાહનાનું તુલનાત્મક ચિત્રણ

(૨) શક્તિ સંપન્ન કોણ ? કર્મ કે આત્મા

કપાય તેમ જ યોગના નિમિત્તથી કર્મણ વર્ગણાના જે પુદ્ગલ આત્માની સાથે બંધાઈ છે, તેને કર્મ કહેવાય છે.

જિજ્ઞાસા - કર્મને વશીભૂત થઈને જીવ વિવિધ ગતિ, યોનિ વગેરેમાં પરિભ્રમણ કરે છે. વિવિધ પ્રકારના સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ કરે છે, તો શું આત્માથી કર્મ વધારે શક્તિ સંપન્ન છે ?

સમાધાન - ના ! કર્મ આત્માથી વધારે શક્તિ સંપન્ન નથી. કર્મ તો પુદ્ગલ છે. કર્મમાં, સ્વયંમાં એટલી શક્તિ નથી હોતી કે તે જીવને વિવિધ ગતિ, યોનિ વગેરેમાં પરિભ્રમણ કરાવે. વિવિધ સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ કરાવે-વસ્તુતઃ કર્મ પુદ્ગલોમાં વિવિધ શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાવાળો આત્મા જ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રકારે છે - સકષાયી જીવોને આત્માની સાથે કર્મોનો બંધ ચાર પ્રકારે થાય છે.

બંધ

(૧) પ્રકૃતિબંધ (૨) સ્થિતિબંધ (૩) અનુભાગબંધ (૪) પ્રદેશબંધ
(પ્રકૃતિ-Nature) (સ્થિતિ-Duration)(અનુભાગ-Intensity) (પ્રદેશ-Mass)

૧) પ્રકૃતિબંધ - પ્રકૃતિ-સ્વભાવ જીવ દ્વારા ગ્રહણ કરેલા કર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોમાં ભિન્ન-ભિન્ન સ્વભાવ રહેલા છે, તે પ્રકૃતિ બંધ છે.

૨) સ્થિતિ બંધ - જીવ દ્વારા ગ્રહણ કરેલા કર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનો આત્માની સાથે રહેવાનો કાળ નક્કી કરવો, સ્થિતિ બંધ છે.

૩) અનુભાગ બંધ - જીવ દ્વારા ગ્રહણ કરેલા કર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોમાં (ઘાતી-અઘાતી, શુભ-અશુભ) ફળ આપવાની ન્યૂનાધિક શક્તિ ઉત્પન્ન થવી, અનુભાગ બંધ છે.

પ્રદેશ બંધ - જીવ દ્વારા કર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોને ન્યૂનાધિક ગ્રહણ કરવા પ્રદેશ બંધ છે.

નોટ : અનન્તરોદિતા - સંસારીદયો ભાવા : કર્મવતાં ભવન્તીતિ ચઉવિહૃદે બંધે ઇત્યાદિ પ્રકારણમારાદેક સૂત્રાત પ્રકટં ચૈતત્ નવરં સકષાયત્વાત્ જીવસ્ય કર્મણો યોગ્યાનાં પુદ્ગલાનાં બંધનમ્ આદાનં બન્ધઃ ।

શ્રીમત્ ઠાણાંગ સૂત્ર ઉદ્દેશક - ૨ શ્રી અભયદેવસૂરિ વિચરિત ટીકા પા.નં.-૩૭૪

યોગના નિમિત્તે

કષાયના નિમિત્તે

પ્રકૃતિ બંધ

પ્રદેશ બંધ

સ્થિતિ બંધ

અનુભાગ બંધ

લાડુના દષ્ટાંતથી પ્રકૃતિ બંધાદિની સમજૂતી

પ્રકૃતિબંધ :- જેમ જુદા જુદા દ્રવ્યોથી બનેલા લાડુમાં જુદા-જુદા સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. દા.ત. સૂંઠ, મરી વગેરે વાયુનાશક દ્રવ્યથી બનાવેલા લાડુનો સ્વભાવ વાયુને શાંત કરવાનો છે. પિત્તનાશક દ્રવ્યથી બનાવેલા લાડુનો સ્વભાવ પિત્તને શાંત કરવાનો છે. ગુંદરના લાડુનો સ્વભાવ શરીરમાં શક્તિ આપવાનો છે. ચુરમાદિ લાડુનો સ્વભાવ શરીરને પુષ્ટ કરવાનો છે. તેમ જીવની જુદી-જુદી પ્રવૃત્તિને કારણે કાર્મણ સ્કંધમાં જુદા-જુદા સ્વભાવના આધારે કર્મ પ્રકૃતિઓનું વર્ગીકરણ કરવું પ્રકૃતિ બંધ થાય છે. જેમ કે કોઈ કર્મનો સ્વભાવ આત્માના જ્ઞાનગુણને ઢાંકવલો છે, કોઈ કર્મનો સ્વભાવ આત્માના હિતાહિત જ્ઞાનને થવા દેતો નથી.

સ્થિતિબંધ :- જેમ ચુરમાનો લાડુ એક-બે દિવસ સુધી સારો રહે છે, ગુંદરનો લાડુ અઠવાડિયા સુધી સારો રહે છે, સૂંઠનો લાડુ પંદર દિવસ સુધી સારો રહે છે. પિત્તનાશક લાડુ મહિના સુધી સારો રહે છે, આ રીતે જુદા જુદા લાડુવાનો રહેવાનો કાળ જુદો જુદો છે, તેમ નામ અને ગોત્ર કર્મના પુદ્ગલો વધુમાં વધુ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી આત્મા પર રહે છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના પુદ્ગલો વધુમાં વધુ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી આત્મપ્રદેશો પર રહે છે અને મોહનીયકર્મનાં પુદ્ગલો વધુમાં વધુ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી આત્મપ્રદેશો પર રહે છે આ પ્રકારે ભિન્ન-ભિન્ન કર્મની ભિન્ન ભિન્ન કાળમર્યાદા, સ્થિતિ બંધ છે.

અનુભાગ બંધ - જેમ કોઈ લાડુમાં ગણપણ વધુ નાંખવામાં આવે, તો તે લાડુમાં મીઠાશ વધુ હોય છે અને ગણપણ ઓછું નાંખવામાં આવે, તો તે લાડુમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે તથા કોઈ લાડુમાં મેથી વધુ નાંખવામાં આવે, તો તે લાડુમાં કડવાશ વધુ હોય છે અને કોઈ લાડુમાં મેથી ઓછી નાંખવામાં આવે, તો તે લાડુમાં કડવાશ ઓછી હોય છે. આ પ્રકારે જુદા-જુદા લાડુવામાં જુદો-જુદો રસ હોય છે. તેમ કષાયની માત્રાનુસારે શુભાશુભ કર્મપ્રકૃતિમાં રસબંધ થાય છે એટલે જો કષાયની માત્રા વધુ હોય, તો અશુભકર્મમાં તીવ્રરસ અને શુભકર્મમાં મંદરસ ઉત્પન્ન થાય છે અને જો કષાયની માત્રા ઓછી હોય, તો અશુભકર્મમાં મંદરસ અને શુભકર્મમાં તીવ્રરસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી કર્મો ઓછા-વધતા પ્રમાણમાં શુભાશુભ ફળનો અનુભવ કરાવી શકે છે. આ પ્રકારે ભિન્ન-ભિન્ન કર્મોમાં ભિન્ન-ભિન્ન રસ ઉત્પન્ન થવો અનુભાગ બંધ છે.

પ્રદેશબંધ :- જેમ કોઈ લાડુ ૫૦ ગ્રામનો હોય છે, તો કોઈ લાડુ ૧૦૦ ગ્રામનો હોય છે. તો કોઈ લાડુ ૨૦૦ ગ્રામનો પણ હોય છે આમ જુદા જુદા લાડુમાં જુદા જુદા પરિણામ હોય છે. તેમ કોઈ કર્મમાં કર્મદલિકો થોડા હોય છે. કોઈ કર્મમાં કર્મદલિકો વધારે હોય છે, તેનાથી પણ કોઈ કર્મમાં કર્મદલિકો વધારે હોય છે, એટલે જીવ કોઈ સમયે ઓછી કાર્મણ વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે, કોઈ સમયે વધારે કાર્મણ વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે, આ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન પરિણામમાં કાર્મણ વર્ગણા ગ્રહણ કરવી પ્રદેશ બંધ છે.

(૪) કર્મોનો પરિચય

કર્મોનો પરિચય : કોઈ એક વ્યક્તિના આઠ શત્રુ હોય અને તે બધા પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતો હોય તો તેને સૌથી પહેલા ઓઠેય શત્રુનો પરિચય મેળવવો જોઈએ. તેના સ્વભાવને સારી રીતે જાણવો જોઈએ. તેનો પ્રભાવ વધારે કે ઓછો છે તે સમજવું જોઈએ? ક્યા શત્રુને જીત્યા પછી ક્યા શત્રુને જીતવો સહેલો છે ? આ બધી વાતોને સારી રીતે જાણ્યા પછી, સૌથી પહેલા તે એ શત્રુને જીતશે જેનાથી તેને ભય વધારે છે અને તેને જીત્યા પછી બીજા સાતને જીતવા ખૂબ સહેલા છે. આ પ્રકારે આપણે આઠે કર્મો પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છીએ છીએ, તો તે માટે એ જરૂરી છે કે આપણે આઠે કર્મોનો સારી રીતે પરિચય કરીએ, તેના સ્વભાવને જાણીએ. તેના પછી સૌથી પહેલા તે કર્મ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ, જે આપણા આત્મા માટે વધારે હાનિકારક છે.

આથી આ ચોથા દ્વારમાં આઠ કર્મોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે.

ટિપ્પણી :

* (૧) જ્ઞાનાવરણસ્ય પરૌપમ્ય મુક્તમ્ । સમ્પ્રતિ પટસ્યાવારકત્વર્માભિધાય જ્ઞાનાવરણે યોજયતિ
જહ નિમ્મલાવિ ચક્રુભૂ, પડેણ કેણાવિ છાઈયા સંતી ।

મંદ મંદતરાગં પિચ્છઈ સા નિમ્મલા જઈવિ ॥૧૧ ॥

વ્યાખ્યા - યથા નિર્મલમ્પિ ચક્ષુ : પટેન કેનાપિ મસૃણમસૃણતરા-દિના છાદિતં સત્ મંદ મંદતરકં મંદતરમેવ મંદતરકં પશ્યતિ તન્નિર્મલં યદપિ ચક્ષુર્દિ સ્વભાવ નિર્મલમ્પિ મસૃણ પટેનાચ્છદિતં મન્દ પશ્યતિ મસૃણતરેણ તુ મન્દતરમિતિ। (સટીકાશ્યત્વાર : પ્રાચીના : કર્મગ્રંથ : ભાગ ૧ની પરમાનન્દ સૂરિકૃત વૃત્તિ પ્ર.સ. ૯)

૨) એસિં જં આવરણં પડુ વ્વ ચક્રુભુસ્સ તં તયાવરણં ।

દંસણચઈ પલનિદ્ધા વિત્તિસમં દંસણવરણં ॥૯ ॥

‘એનં’ મતિજ્ઞાનાદીનાં પગ્યાનાં જ્ઞાનાનાં યદ્ ‘આવરણમ્’ આચ્છાદકમ્

‘પટ ઈવ’ સૂત્રાદિ નિષ્પન્નશાટક ઈવ ચક્ષુષઃ લોચનસ્ય તત્ તેષાં -

મતિજ્ઞાનાદી નામાવરણં તદાવરમુચ્યતે, ઈદમત્ર હૃદયં - યથા ઘનઘાનતર - ઘાનતમેન પટેનાવૃત્ત સત્ નિર્મલમ્પિ ચક્ષુર્મન્દતરમન્દતમદર્શનં ભવતિ (શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિ વિરચિત પ્રથમ કર્મગ્રંથ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ પૂ.સં. ૨૬.)

૧. આઠ કર્મોની વ્યાખ્યા તેમ જ સ્વભાવ

(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ - * જ્ઞાન+આવરણીય, આવરણ, ઢાંકવું, છુપાવવું.

જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો જ્ઞાન ગુણ ઢંકાઈ (છુપાઈ) જાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં હોય છે, તેને 'જ્ઞાનાવરણીય' કર્મ કહે છે.

આંખે બાંધેલા પાટા સમાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

જેવી રીતે નિર્મળ ચક્ષુવાળો વ્યક્તિ સામે રહેલી વસ્તુ સ્પષ્ટ રૂપે જોવાની ક્ષમતા હોવા છતાં બાંધેલો વસ્ત્રનો પાટો હોવાથી વસ્તુ સ્પષ્ટ દેખાતી નથી જેવું આવરણ હોય છે તે પ્રમાણે વસ્તુ ઓછી-વધારે દેખાય છે પાટો જાડો કે વધારે જાડો હોય, તો જીવને ઓછું કે વધારે ઓછું દેખાય છે અને વસ્ત્રનો પાટો પતલો કે વધુ પતલો હોય, તો જીવને વધુ ને વધુ દેખાય છે. તેમ અનંતજ્ઞાન સંપન્ન જીવમાં બધું જાણવાની ક્ષમતા હોવા છતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયને કારણે જીવનો જ્ઞાનગુણ ઢંકાઈ જાય છે. જ્ઞાનાવરણીયનો જેવો ઉદય હોય છે એ પ્રમાણે જીવને જ્ઞાન ઓછું કે વધારે હોય છે. જ્ઞાનગુણ ઉપર કર્મમલનું થર વધારે કે અત્યંત વધારે હોય, તો જીવને પદાર્થનો બોધ ઓછો કે અત્યંત ઓછો થાય છે અને કર્મમલનું થર ઓછું કે વધારે ઓછું હોય, તો જીવને પદાર્થનો બોધ વધુ ને વધુ થાય છે. ગમે તેટલો તીવ્ર જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય તો પણ જીવમાં કાંઈ ને કાંઈ જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે કારણ કે જ્ઞાન જીવનો ગુણ છે જો જીવમાં બિલકુલ જ્ઞાન ન હોત તો જીવ-અજીવમાં કાંઈ અંતર ન રહેત, તેથી જીવમાં જ્ઞાનનો કાંઈક અંશ તો રહે જ છે.

સૂર્ય આડે વાદળા સમાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે -

જે પ્રકારે દેદીપ્યમાન સૂર્ય આડે વાદળ આવવાથી સૂર્ય દેખાતો નથી, પરંતુ તેનો પ્રકાશ રહે છે. વાદળા ઓછા હોય તો સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે હોય છે. ઘનઘોર વાદળા હોય તો સૂર્યનો પ્રકાશ ઓછો હોય છે, પરંતુ કેટલા પણ ઘનઘોર વાદળ કેમ ન હોય, સૂર્યનો પ્રકાશ ઓછો તો ઓછો પણ અવશ્ય હોય છે. તેમ કેવળ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સંપન્ન આત્મા પર જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ આવવાથી જીવને કેવળજ્ઞાન રહેતું નથી, પરંતુ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન વગેરે રહે છે.

જ્ઞાનાવરણીયનો જેટલો ઉદય હશે તે રીતે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન વગેરે રહે છે. ગમે તેટલો ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય કેમ ન હોય પણ, સંસારના સમસ્ત જીવોને

મતિજ્ઞાન - શ્રુતજ્ઞાન અવશ્ય હોય છે, પરંતુ જે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તેનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વના કારણે અજ્ઞાન કહેવાય છે.

(૨) દર્શનાવરણીય કર્મ -

જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દર્શન ગુણ ઢંકાઈ (છુપાઈ) જાય છે, તેને દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે.

રાાના દ્વારપાળ સમાન દર્શનાવરણીય કર્મ

દર્શનાવરણીય કર્મનો સ્વભાવ દ્વારપાળ જેવો છે. જેમ બધા લોકોને મળવા ઈચ્છતા ઐશ્વર્ય સંપન્ન રાજા પોતાના દ્વારપાળને આદેશ આપે છે કે કોઈપણ દર્શન કરવા કે મળવા આવે તેમને આવવા દેવા, પણ દ્વારપાળ નારાજ હોય, તો તે રાજાનો આદેશ હોવા છતાં તમને રાજાની પાસે જતા અટકાવી દે, તેથી તમે રાજાને મળી શકો નહીં. પરંતુ દ્વારપાળમાં એટલી શક્તિ (ક્ષમતા) નથી હોતી કે તે બધા લોકોને દ્વાર પર જ રોકી શકે. જેમ કે - રાજકુમાર, મહારાણી, મંત્રી વગેરે. દ્વારપાળનો જેટલો Power હોય છે તે હિસાબે તે લોકોને રોકે છે.* તેવી રીતે કેવળદર્શન રૂપ ઐશ્વર્યથી સંપન્ન રાજા રૂપ જીવ છે તેમ જ તે દ્વારપાળ સમાન દર્શનાવરણીય કર્મ છે તથા દર્શનાર્થી સમાન લોકમાં વિદ્યમાન સમસ્ત જીવ-અજીવ પદાર્થ છે. જેવી રીતે - દ્વારપાળ બધા લોકોને રાજાને મળવા દેતો નથી. તેવી જ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ જીવને પદાર્થોના દર્શનથી વંચિત કરે છે, પરંતુ દ્વારપાળ રૂપ દર્શનાવરણીય કર્મમાં એટલી ક્ષમતા નથી

* નોટ : જય રાયા તહ જીવો, પડિહારસમં તુ દંસણાવરણં ।
તેણિહ વિબંધએણં, ન પિચ્છએ સો ઘડાઈયં ॥૨૧॥

વ્યાખ્યા :- યથા રાજા તથા જીવ ‘પ્રતીહારસમં’ તુ’ પ્રતિહારતુલ્યં તુ દર્શનાવરણં કર્મ ‘તેન’ દર્શનાવરણેન ‘ઈહં લોકે’ વિબન્ધકેન (પ્રતિકૂલેન) ન પ્રેક્ષતે ન પશ્યતિ સ ઘટા - ૫ દિકં લોક કલ્પમ્ । આદિશબ્દાજજીવાદિ તત્ત્વમ્ ॥ ઈતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૧॥

(પારમા..) યથા રાજા તથા જીવઃ રાજસ્થાનીયો જીવ ઈત્યર્થઃ । પ્રતીહાર સમં દર્શનાવરણં કર્મ તેન ‘ઈહ’ સંસારે ‘વિબન્ધકેન’ અનનુકૂલેન ન પ્રેક્ષતે ‘સઃ’ જીવો ઘટાદિકમ્ અયમાશયઃ યથા રાજા પ્રતીહારેણાનનુકૂલેન દિધક્ષિતમપિ લોક ન પશ્યતિ તથા રાજસ્થાનીયો જીવઃ પ્રતીહારસ્થાનીયેન દર્શનાવરણેનાનનુકૂલેન, લોકસ્થાનીયં ઘટપટાદિ વસ્તુ ન પશ્યતિ ઈતિ ગાથાર્થઃ ॥૨॥

સટીકાશ્ચત્વારઃ પ્રાચીનઃ કર્મગ્રંથાઃ કર્મગ્રંથ ભાગ-૧ની અજ્ઞાત

પૂર્વાચાર્યકૃત તથા પરમાનન્દ સૂરિ કૃત વૃત્તિ પૃ.સ.૧૬

કે તે રાજા રૂપ જીવને પૂર્ણ રૂપથી પદાર્થોના દર્શન ન કરવા દે કારણ કે જેવી રીતે જ્ઞાન જીવનો ગુણ છે તેથી જીવમાં હંમેશાં જોવા મળે છે, તેવી રીતે દર્શન પણ જીવનો ગુણ છે, તેથી જીવમાં હંમેશાં જોવા મળે છે.

(૩) વેદનીય કર્મ

જે કર્મના ઉદયથી આત્માને પાંચ ઈન્દ્રિય તેમ જ મનોજન્ય સુખ/દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને 'વેદનીય' કર્મ કહે છે.

મધુલિપ્ત તલવારની તીક્ષ્ણ ધાર ચાટવા સમાન વેદનીય કર્મ :

વેદનીય કર્મનો સ્વભાવ મધથી લેપાયેલી તલવારની ધારને ચાટવા જેવો છે. જેમ મધથી લેપાયેલી તીક્ષ્ણ તલવારની ધારને ચાટતાં મધ મીઠું લાગવાથી પહેલાં સુખનો તેમ જ તૃપ્તિનો અનુભવ થાય છે અને બીજી જ ક્ષણે તેની તીક્ષ્ણ ધારથી જીભ કપાઈ જવાથી દુઃખનો અનુભવ થાય છે તેમ પાંચ ઈન્દ્રિયોના અનુકૂળ તેમ જ પ્રતિકૂળ વિષયોને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળું વેદનીય કર્મ છે. મધુના સ્વાદ સમાન ઈષ્ટ સાધનના ભોગવટા વખતે જીવને સુખનો અનુભવ થાય છે તે શાતા વેદનીય કર્મ છે અને જીભના કપાવવા સમાન અનિષ્ટ સાધનનો સંયોગ થતા જીવને દુઃખનો અનુભવ થાય છે તે અશાતા વેદનીય કર્મ છે.

શિક્ષા :- વેદનીય કર્મનો સ્વભાવ મધુલિપ્ત તલવારની તીક્ષ્ણ ધારને ચાટવા સમાન બતાવી, ગ્રંથકારે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે શાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત ઈન્દ્રિય વિષયજન્ય સુખ તે સાચું સુખ નથી કારણ કે સાચું સુખ ક્યારે પણ દુઃખમાં પરિવર્તિત થતું નથી. ઈન્દ્રિય વિષયજન્ય સુખ તો દુઃખનું મૂળ કારણ છે.

* નોટ - મહુલિપ્તનિસિયકરવાલધાર જીહાઈ જારિસં લિહણં ।

તારિસયં વેચણિયં સુહદુહઉપ્પાયગં મુણહ ॥

- સટીકાશ્યત્વારઃ પ્રાચીનાઃ કર્મગ્રંથાઃ, પ્રથમ કર્મગ્રંથ, ગાથા-૨૮

દિણચિત્તિયત્થકરણી, થીણદ્ધી અધ્ધચક્કિઅધ્ધબલા ।

મહુલિપ્તખગ્ગાધારાલિહણં વ દુહા ઉ વેચણિયં ॥

- શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિ વિરચિત પ્રથમ કર્મગ્રંથ, ગાથા-૧૨

જેવી રીતે મધુલિમ તલવારની ધારને ચાટવાવાળા વ્યક્તિને પરિણામ સ્વરૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી જ રીતે ઈન્દ્રિય વિષયજન્ય સુખની ઈચ્છા રાખવાવાળા વ્યક્તિને પરિણામ સ્વરૂપ અશાંતિ, અતૃપ્તિ તેમ જ નરક નિગોદાદિમાં અસહ્ય શારીરિક તેમ જ માનસિક બન્ને પ્રકારના દુઃખોને ભોગવવા પડે છે. જે વિવેકશીલ પુરૂષ ઈન્દ્રિય વિષય જન્ય સુખ તેમ જ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમભાવ રાખે છે, તે અપૂર્વ અનંત આત્મિક સુખ-આનંદની અનુભૂતિ કરે છે.

(૪) મોહનીય કર્મ -

મોહનીય-મોહિત કરવાવાળું. જે કર્મના ઉદયથી આત્મા મોહિત થાય અર્થાત્ સત્-અસત્, સારા-ખરાબ, હિત-અહિતના જ્ઞાનથી રહિત હોય તેને મોહનીય કર્મ કહે છે.

મદિરા (શરાબ) સમાન મોહનીય કર્મ

જે પ્રકારે શરાબના નશામાં વ્યક્તિને એ સમજાતું નથી કે શું યોગ્ય છે ? શું અયોગ્ય છે ? હું જે કાર્ય કરી રહ્યો છું, તે મારા કુળ, સમાજ તેમ જ ધર્મને બદનામ કરવાવાળું તો નથી? તે પ્રકારે મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવને એ સમજાતું નથી કે શું કરવું મારા આત્મા માટે હિતકારી છે ? હું જે કાર્ય કરી રહ્યો છું તે મારા આત્માને ચતુર્ગતિ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળું તો નથી ને?

જેવી રીતે શરાબ એ એવો દુર્ગુણ છે, જે અન્ય અનેક દુર્ગુણોને જન્મ આપે છે, તે પ્રકારે 'મોહનીય' કર્મ એવું કર્મ છે જે બધા કર્મોના બંધનનું કારણ છે.

જેવી રીતે શરાબ વ્યક્તિના તન-મન-ધનને બરબાદ કરી, ખૂબ દુઃખ આપે છે, તેવી રીતે મોહનીય કર્મ ઈહલોક-પરલોક, ભવોભવ બગાડીને, ચતુર્ગતિ રૂપ સંસારમાં ખૂબ દુઃખ આપે છે.

જેવી રીતે શરાબના નશામાં ધુત કોઈ વ્યક્તિ આપણને કેટલાક અપશબ્દ કહી દે તો પણ સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી દેવું જોઈએ કારણ કે તે વ્યક્તિ હમણાં બેભાન છે. તેને કાંઈપણ કહેવાનો અર્થ નથી, તેવી રીતે મોહનીય કર્મ (તીવ્ર ક્રોધ વગેરે)ના નશામાં જે કોઈ વ્યક્તિ કાંઈક અપશબ્દ કહે તો તેને સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી દેવું જોઈએ કારણ કે શરાબીની જેમ કોઈ વ્યક્તિને પણ કાંઈ કહેવાનો અર્થ નથી.

જેવી રીતે શરાબના નશામાં કરેલો નિર્ણય સાચો હોતો નથી, તેવી રીતે મોહનીય કર્મ (તીવ્ર ક્રોધ વગેરે)ના નશામાં કરેલો નિર્ણય સાચો હોતો નથી, આથી આવેશમાં આવીને કોઈપણ નિર્ણય કરવો નહિ.

જેવી રીતે શરાબની લત લાગ્યા પછી જો કોઈ શરાબ છોડવા પણ ઇચ્છે તો, તેને સહેલાઈથી છોડી શકતો નથી, પરંતુ જો તેનું મનોબળ દૃઢ હોય, તો તે પોતાના મનને વશમાં રાખીને શરાબ છોડી દે છે અને સુખપૂર્વક જીવન પસાર કરે છે, તેવી રીતે અનાદિકાળથી મોહનીય કર્મના સંસ્કાર પોતાના આત્મા પર જામેલા હોય છે. આથી તે તેટલી સહેલાઈથી છૂટી શકતા નથી, પરંતુ જો મનોબળ દૃઢ હોય તો આપણે પણ મોહને છોડીને અનંત આત્મિક શાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

શિક્ષા : મોહનીય કર્મ આઠે કર્મોનો રાજા છે. જે પ્રકારે યુદ્ધમાં રાજા પર વિજય મેળવવાનો અર્થ છે સંપૂર્ણ દેશ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો. તેવી રીતે મોહનીય કર્મ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો અર્થ છે આઠે કર્મો પર વિજય મેળવવો. જે પણ આત્મા મોક્ષે જાય છે, તે સૌથી પહેલા પોતાના મોહનીય કર્મ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. તેના પછી બાકી બધા કર્મો તો અત્યંત સહેલાઈથી ખતમ થઈ જાય છે, આથી આપણે પણ આપણા મોહકર્મ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે સતત પુરુષાર્થ કરવો જેઈએ.

(૫) આયુષ્ય કર્મ -

જે કર્મના ઉદયથી આત્મા અમુક સમય સુધી તે ગતિમાં રહે, તેને આયુષ્ય કર્મ કહે છે.

બેડી સમાન આયુષ્ય કર્મ :-

આયુષ્યકર્મ જીવને મર્યાદિતકાળ સુધી દેવાદિ અવસ્થામાં કેદ કરી દેતું હોવાથી બેડી સરખું કહ્યું છે. જેમ પોલીસ ચોરાદિને પકડીને લોખંડની બેડી પહેરાવી જેલમાં પૂરી દે છે ત્યારે તેને અપરાધની સજા ભોગવવા મર્યાદિતકાળ સુધી જેલમાં પૂરાઈ રહેવું પડે છે. તે ત્યાંથી છૂટવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે પણ છૂટી શકતો નથી. મરવા ઇચ્છે તો પણ મરી શકતો નથી કારણ કે પગમાં બેડી બાંધેલી છે. તેમ આયુષ્યકર્મ આત્માને પકડીને શરીરરૂપી જેલમાં પૂરી દે છે. જ્યાં સુધી આયુષ્ય કર્મની મુદત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી જીવને શરીરમાં પૂરાઈ રહેવું પડે છે. નરક આદિના દુઃખથી છૂટકારો પામવા માટે મરવા ઇચ્છે છે, પરંતુ આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યા વિના મરી શકતો નથી.

આયુષ્ય

સોપક્રમી આયુષ્ય

નિરૂપક્રમી આયુષ્ય

સ+ઉપક્રમ=સહિત+ઉપક્રમ સમય આવવા પૂર્વે આયુષ્યની નિર્જરા કરવી અર્થાત્ ભોગવી લેવું. જે આયુષ્ય અધ્યવસાય આદિ-૭ કારણથી સમય પહેલા જ ઉદયમાં આવીને ભોગવાઈ જાય, તેને સોપક્રમ આયુષ્ય કહે છે.

નિરૂપક્રમ આયુષ્ય - જે આયુષ્ય અધ્યવસાય આદિ-૭ કારણો હોવા છતાં સમય પૂર્વે ઉદયમાં આવીને ભોગવાય નહીં, તેને નિરૂપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય છે. નૈરયિક (નારકી), દેવ, અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચ તેમ જ મનુષ્યનું આયુષ્ય નિરૂપક્રમ હોય છે. નારકીનું આયુષ્ય નિરૂપક્રમ હોવાથી મરવાની ઈચ્છા હોવા છતાં પણ આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યા વિના મરી શકતા નથી.

શેષ મનુષ્ય તેમ જ તિર્યચનું આયુષ્ય સોપક્રમી, નિરૂપક્રમી બન્ને પ્રકારના હોય છે. જીવ પોતાના આ ભવમાં જ આગલા ભવના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. જીવના જેવા પરિણામ હોય છે, તે અનુસાર નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અથવા દેવ આ ચારમાંથી કોઈપણ એક આયુષ્યનો બંધ કરે છે. આયુષ્ય કર્મ જીવનમાં એકવાર બંધાય છે, તેમ જ બાંધ્યા પછી તેમાં પરિવર્તન પણ થતું નથી.

જીવનમાં આયુષ્ય બંધનો સમય

નારકી, દેવ, અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તેમ જ તિર્યચ પોતાના આયુષ્યના છ મહિના પહેલા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. શેષ મનુષ્ય તેમ જ તિર્યચો

* નોટ - “ઉપક્રમણમુપક્રમ :- અપ્રાપ્તકાલસ્યાયુષો નિર્જરણં”

શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૦ ઉદેશક-૧૦, શ્રી અભયદેવસૂરિ-કૃત વૃત્તિ પૃ.સ. ૯૪૪.

૧) અધ્યવસાય - રાગ, સ્નેહ અથવા ભય

૨) નિમિત્ત - શસ્ત્ર, દંડ વગેરે

૩) આહાર - અધિક આહાર તથા આહારનો અભાવ

૪) વેદના - અક્ષિશુલ, શિરોવેદના વગેરે

૫) પરાઘાત - ખાડા વગેરેમાં પડવું

૬) સ્પર્શ - સાપ વગેરે અથવા એવી વસ્તુનો સ્પર્શ જેનાથી શરીર નષ્ટ થઈ જાય.

૭) આનપ્રાણ - શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ મંદ અથવા અવરૂદ્ધ થવી.

નિરૂપકમ આયુષ્યવાળા પોતપોતાના આયુષ્યના ત્રીજો ભાગ બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. સોપકમ આયુષ્યવાળા ક્યારેક પોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહેવા પર, ક્યારેક ત્રીજા ભાગનો ત્રીજો ભાગ એટલે ૯મો ભાગ શેષ રહેવા પર અને ક્યારેક પોતાના આયુષ્યનો નવમા ભાગનો ત્રીજો ભાગ એટલા ૨૭મો ભાગ શેષ રહેવા પર પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. ક્યારેક પોતાના આયુષ્યનો ૨૭મા ભાગનો ત્રીજો ભાગ એટલે ૮૧મો ભાગ શેષ રહેવા પર, ક્યારેક ૮૧મા ભાગનો ત્રીજો ભાગ એટલે ૨૪૩મો ભાગ શેષ રહેવા પર, ક્યારેક ૨૪૩મા ભાગનો ત્રીજો ભાગ એટલે ૭૨૯મો ભાગ શેષ રહેવા પર યાવત્ અન્તર્મુહૂત આયુષ્ય શેષ રહેવા પર પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે.

આયુષ્ય બંધનો સમય ખૂબ સૂક્ષ્મ હોય છે. દેવોને ખબર હોય છે કે અમારું આયુષ્ય પૂર્ણ થશે, તેની ૬ મહિના પહેલા આગલા ભવના આયુષ્યનો બંધ થશે. આયુ બંધ સમયે દેવોને પણ ખબર પડતી નથી કે અમારા આગલા ભવના આયુષ્યનો બંધ થઈ રહ્યો છે. બંધ થયા પછી તે જાણે છે કે અમારા આગલા ભવના આયુષ્યનો બંધ થઈ ગયો.

શિક્ષા - પ્રિય પાઠકો ! આપણને તો એ પણ ખબર નથી કે આપણું આયુષ્ય કેટલું છે? આ ક્ષણ આપણે જીવિત છીએ. આગલી ક્ષણનો કોઈ ભરોસો નથી. આથી આપણે દરેક સમયે આપણા પરિણામ (વિચાર) નિર્મળ રાખવા જોઈએ. જેથી આપણી મોક્ષની યાત્રા સહજ તેમ જ સુગમ બની શકે કારણ કે એકવાર નરક તેમ જ તિર્યંચમાં ચાલ્યા ગયા પછી ક્યારે આપણે ફરીથી મોક્ષના માર્ગ પર આવીએ તે કહેવું મુશ્કેલ છે. આથી આપણે સતત જાગૃતતાપૂર્વક ધર્મારાધના કરતા પોતાના જીવનને વ્યતીત કરવું જોઈએ.

(૬) નામ કર્મ -

જે કર્મના ઉદયથી જીવને શુભાશુભ ગતિ, જાતિ, રૂપ વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને નામ કર્મ કહે છે.

ચિત્રકાર સમાન નામકર્મ :-

નામકર્મ ચિત્રકાર સમાન છે. જેમ ચિત્રકાર રંગબેરંગી જુદી જુદી જાતના સારા-નરસા નિર્જીવ ચિત્રો બનાવે છે, તેમાં કેટલાકના રંગ રૂપ સારા હોય છે, કેટલાકના

રંગ-રૂપ ખરાબ હોય છે. તેમ નામકર્મ વિવિધ પ્રકારના શુભાશુભ (સારા-નરસા), ભિન્ન-ભિન્ન રૂપ, રંગ, શરીર આદિના સજીવ ચિત્રો બનાવે છે તેમાં કેટલાક ચિત્રો પ્રશંસનીય હોય છે, તો કેટલાક ચિત્રો ખરાબ હોય છે.

શિક્ષા - આપણા શરીરના રૂપ, રંગ વગેરે કાંઈપણ જે શ્રેષ્ઠ છે, તેના પર આપણે અભિમાન ન કરવું જોઈએ અથવા રૂપ, રંગ વગેરે જો ખરાબ હોય તો તેની ચિંતા પણ ન કરવી જોઈએ. બીજાના સારા રંગ-રૂપને જોઈને ઈર્ષ્યા પણ ન કરવી જોઈએ તેમ જ ખરાબ રંગ-રૂપને જોઈને ઘૃણા પણ ન કરવી જોઈએ કારણ કે જેવા કર્મ કર્યા હોય તેવું ફળ મળે છે.

(૭) ગોત્ર કર્મ -

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઊંચ અથવા નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ઊંચા કે નીચા શબ્દોથી બોલાવવા યોગ્ય હોય, તેને ગોત્ર કર્મ કહે છે.

કુંભારના ઘડા સમાન ગોત્ર કર્મ :-

ગોત્રકર્મને કુંભારની ઉપમા આપી છે. જેમ કુંભાર એક જ જાતની માટીમાંથી નાના, મોટા અનેક પ્રકારના ઘડા બનાવતો હોય છતાં કેટલાક ઘડા એવા સરસ બનાવે છે કે તે ઘડાની મંગળ કળશ તરીકે સ્થાપના થાય છે. તેથી તે ઘડા પુષ્પ, ચંદન, અક્ષતાદિથી પૂજાય છે અને કેટલાક ઘડા એવા બનાવે છે કે, તે ઘડાનો મદિરાદિ ભરવાના પાત્ર તરીકે ઉપયોગ થાય છે. એવા ઘડા લોકમાં નિંદા કે તિરસ્કારને પાત્ર બને છે, તેમ કેટલાક જીવો ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા દેશ, કુળ, જાતિમાં જન્મ ધારણ કરવા માત્રથી તે નિર્ધન, કુરૂપ અને મંદબુદ્ધિવાળો હોય, તો પણ પ્રશંસાને પામે છે. તેનું કારણ ઉચ્ચગોત્ર કર્મ છે અને કેટલાક જીવો હલકા સંસ્કારવાળા દેશ, કુળ, જાતિમાં જન્મ ધારણ કરવા માત્રથી તે ધનવાન, સુંદર અને બુદ્ધિમાન હોય, તો પણ નિંદા કે તિરસ્કારને પાત્ર બને છે, તેનું કારણ નીચગોત્ર કર્મ છે.

(૮) અંતરાય કર્મ -

અન્તર = વચ્ચમાં + આય = આવવાવાળા. અન્તરાય, વિઘ્ન, બાધા. જે કર્મના ઉદયથી જીવને દાનાદિમાં વિઘ્ન આવે, તેને અન્તરાય કર્મ કહે છે.

રાજાના ભંડારી સમાન અંતરાય કર્મ -

જેમ રાજા ઉદાર હોય તો, ભંડારીને કહે છે, તું ચાચકાદિને દાનાદિ આપજે, પણ ભંડારી કંજૂસ હોય, તો તે ખજાનો ઓછો થઈ જશે, ખાલી થઈ જશે, અમુક વ્યક્તિને આપવાથી કાંઈ ફાયદો નથી આદિ વાતોથી રાજાની દાન દેવાની ભાવના ઓછી કરે છે અથવા રોકી દે છે, તેવી રીતે અંતરાય કર્મના ઉદયથી શક્તિ હોવા છતાં દાન દેવાની ભાવના અથવા પુરુષાર્થ કરવાની ઈચ્છા ઓછી થાય છે અથવા દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ યા પુરુષાર્થમાં વિઘ્ન ઉત્પન્ન થાય છે.

આઠ કર્મોના ક્રમનું પ્રયોજન*

જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મના ક્રમનું પ્રયોજન :-

જ્ઞાન તેમ જ દર્શન જીવનો સ્વભાવ છે. તેના અભાવમાં જીવત્વનું અસ્તિત્વ જ નથી. જીવનું લક્ષણ ચેતના છે. તે ચેતના પણ જ્ઞાન-દર્શન રૂપ જ છે. તેથી જ્ઞાન અને દર્શનનું આવરણ કરવાવાળા કર્મને પ્રારંભમાં મૂક્યા છે.

ઉપયોગ ૨ પ્રકારે છે. (૧) જ્ઞાનોપયોગ અને (૨) દર્શનોપયોગ. તેમાં જ્ઞાનોપયોગ મુખ્ય છે કારણ કે જ્ઞાનથી શાસ્ત્રનો વિચાર કરી શકાય છે (જાણી શકાય છે). કોઈપણ લબ્ધિ સાકારોપયોગ (જ્ઞાન)માં જ પ્રાપ્ત થાય છે. અનાકાર ઉપયોગમાં નહીં. મોક્ષની પ્રાપ્તિ વખતે પણ જ્ઞાનોપયોગ જ હોય છે દર્શન ઉપયોગ નહીં. એટલે જ્ઞાન મુખ્ય હોવાથી જ્ઞાનને આવરણ કરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે.

જીવ જ્ઞાનોપયોગમાંથી અવશ્ય દર્શનોપયોગમાં જાય છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ પછી દર્શન ગુણને આવરણ કરનાર દર્શનાવરણીય કર્મ ને બીજું સ્થાન આપ્યું છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયવાળો જીવ મંદ બુદ્ધિવાળો હોય છે, તેથી સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જાણી શકતો ન હોવાથી દુઃખી થાય છે અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવાળો જીવ બુદ્ધિમાન હોય છે. સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર પદાર્થને જાણતો હોવાથી સુખનો અનુભવ કરે છે. તેમજ દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયવાળો મંદ બુદ્ધિવાળો જીવ આંખે જોઈ શકતો ન હોવાથી અથવા ઓછું દેખી શકતો હોવાથી દુઃખી થાય છે અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવાળો જીવ ચક્ષુ દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે વસ્તુને જોઈ શકતો હોવાથી સુખનો અનુભવ કરે છે એટલે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના કારણે જીવને સુખ-દુઃખનો અનુભવ થતો હોવાથી ત્રીજું વેદનીય કર્મ કહ્યું છે.

વેદનીયકર્મના ઉદયથી જીવને ઈષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાથી અથવા અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાની સુખ-દુઃખનો અનુભવ થવાથી સુખના સાધન પ્રત્યે રાગ થાય છે અને દુઃખના સાધન પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે એટલે રાગ-દ્વેષ મોહનીય કર્મરૂપ છે. આ રીતે વેદનીય કર્મ મોહનીય કર્મનું કારણ છે. તેથી વેદનીય કર્મ પછી ચોથું મોહનીય કર્મ કહ્યું છે.

*નોટ : નવ્ય કર્મગ્રન્થ સ્વોપજ્ઞ ટીકા (દેવેન્દ્રસૂરિ) ગાથા : ૨, ૩

મોહનીય કર્મના ઉદયવાળા મૂઢાત્માઓ આરંભ અને પરિગ્રહાદિમાં આસક્ત થઈને નરકાદિ આયુષ્ય બાંધીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે એટલે આયુષ્ય કર્મનું કારણ મોહનીય કર્મ છે. તેથી મોહનીયકર્મ પછી પાંચમું આયુષ્યકર્મ કહ્યું છે.

નરકાદિ આયુષ્યનો ભોગવટો શરીર વિના થઈ શકતો નથી એટલે આયુષ્યના ઉદયાનુસારે શરીર, ઈન્દ્રિય, ગતિ વગેરેનો ઉદય થઈ જાય છે એટલે નામ કર્મનું કારણ આયુષ્ય કર્મ છે, તેથી આયુષ્ય કર્મ પછી છઠ્ઠું નામ કર્મ કહ્યું છે.

નામકર્મનો ઉદય થયા પછી જીવમાં ઉચ્ચ-નીચનો વ્યવહાર થાય છે એટલે ઉચ્ચ-નીચ બેમાંથી એક ગોત્રનો ઉદય થાય છે, તેથી નામ કર્મ પછી સાતમું ગોત્ર કર્મ કહ્યું છે.

ગોત્ર કર્મના ઉદય વખતે ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા વગેરેને દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાય, વગેરે કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી દાનાદિ આપી શકે છે અને નીચકુળમાં જન્મેલાને પ્રાયઃ દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાયાદિનો ઉદય હોવાથી દાનાદિ આપવાની તક મળતી નથી એટલે અંતરાય કર્મનું કારણ ગોત્ર કર્મ છે તેથી ગોત્ર કર્મ પછી આઠમું અંતરાય કર્મ કહ્યું છે.

અથવા

સંસારી જીવ જેટલી પણ ક્રિયાઓ કરે છે, તે બધી અન્તરાય કર્મના ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમના આધારે જ કરે છે, આથી અંતરાય કર્મને સૌથી અંતમાં રાખવામાં આવ્યું છે.

કર્મબંધના કારણ

જ્ઞાનાવરણીય કર્મબંધના છ કારણ

(૧) જ્ઞાન પ્રત્યનીકતા, (૨) જ્ઞાન નિન્હવતા, (૩) જ્ઞાન અન્તરાય, (૪) જ્ઞાન પ્રદ્વેષ, (૫) જ્ઞાન આશાતના, (૬) જ્ઞાન વિસંવાદનતા

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છ પ્રકારે બાંધે - (૧) નાણ પડિણિયાએ - તે જ્ઞાનના તથા જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ બોલે. પ્રત્યનીકતા - વિરોધ કરવો. (૨) નાણ નિન્હવણિયાએ તે જ્ઞાન પમાડનારના ઉપકાર ભૂલે, જેની પાસે જ્ઞાન લીધું હોય તેના નામ છુપાવે. નિન્હવતા-છુપાવવે અપલાપ કરે છે. (૩) નાણ અંતરાયેણં - તે જ્ઞાન ભણવામાં

અંતરાય પાડે. અંતરાય - વિદન ઉત્પન્ન કરવા. (૪) નાણ પઓસેણં - તે જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનો પર દ્વેષ કરે. પ્રદ્વેષ-અરુચિ ઈર્ષ્યા. (૫) નાણ આસાયણાએ - તે જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની આશાતના કરે. આશાતના - હીલના, અપમાન, અબહુમાન (૬) નાણ વિસંવાયણાજોગેણં - તે જ્ઞાની સાથે ખોટો વિવાદ, કલેશ, ઝગડા કરે. વિસંવાદ = કુતર્ક દ્વારા જ્ઞાન તેમ જ જ્ઞાનીના કથનને ખોટા કરવાનો પ્રયાસ કરવો.

પ્રશ્ન : જ્ઞાન પ્રત્યનીકતા તેમ જ જ્ઞાન વિસંવાદનતામાં શું અંતર છે?

ઉત્તર : જ્ઞાન પ્રત્યનીકતા એટલે જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો માત્ર વિરોધ કરવો, અહીં તર્ક વિતર્ક ન કરે. જ્યારે જ્ઞાન વિસંવાદનતા એટલે કુતર્ક અને કુસિદ્ધાંતનો આશ્રય લઈને જ્ઞાન અને જ્ઞાનીને ખોટા પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો.

દર્શનાવરણીય કર્મબંધના છ કારણ

(૧) દર્શન પ્રત્યનીકતા, (૨) દર્શન નિન્હવતા, (૩) દર્શન અન્તરાય, (૪) દર્શન પ્રદ્વેષ, (૫) દર્શન આશાતના, (૬) દર્શન વિસંવાદનતા.

દર્શનાવરણીય કર્મ છ પ્રકારે બાંધે - (૧) દંસણ પડિણિયાએ - તે ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ કે કેવળ એ ચાર દર્શનના કે તે દર્શનના ધારકના અવર્ણવાદ બોલે, વિરોધ કરે. (૨) દંસણ નિન્હવણિયાએ - તે દર્શન અને દર્શનીના ઉપકાર ઓળવે, નામ છુપાવે. (૩) દંસણ અંતરાયેણં - તે દર્શન અને દર્શનીના જોવાના યશ્માં વગેરે સાધનોમાં અંતરાય પાડે. (૪) દંસણ પઓસેણં - તે દર્શન અને દર્શનીની ઉપર દ્વેષ કરે. (૫) દંસણ આસાયણાએ - તે દર્શન અને દર્શનીની આશાતના કરે. (૬) દંસણ વિસંવાયણાજોગેણં - તે દર્શની સાથે ખોટા ઝગડા, વિવાદ કરે.

વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને* જાણવું દર્શન છે તથા વસ્તુના વિશેષ ધર્મને જાણવું જ્ઞાન છે. જ્ઞાન તેમ જ દર્શનનો પરસ્પર ઊંડો સંબંધ છે, આથી જે ક્રિયાઓથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ થાય છે તે જ ક્રિયાઓથી દર્શનાવરણીય કર્મનો બંધ પણ અવશ્ય થાય છે. આથી દર્શનાવરણીય કર્મના બંધના છ વે કારણોનું વિસ્તૃત વર્ણન જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સમાન જ સમજવું જોઈએ.

* નોટ : સામાન્ય ધર્મને જાણવું અર્થાત્ સત્તા માત્રના અસ્તિત્વનો બોધ થવો.

વેદનીય કર્મબંધના ૨૨ કારણ

A શાતા વેદનીય કર્મ બંધના ૧૦ કારણ

B અશાતા વેદનીય કર્મ બંધના ૧૨ કારણ

A શાતા વેદનીય કર્મના બંધના ૧૦ કારણ

- ૧) પ્રાણ અનુકંપાથી
- ૨) ભૂત અનુકંપાથી
- ૩) જીવ અનુકંપાથી
- ૪) સત્ત્વ અનુકંપાથી
- ૫) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને દુઃખ નહિ પહોંચાડવાથી
- ૬) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને શોક નહિ કરાવવાથી
- ૭) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને ઝૂરણા નહિ કરાવવાથી
- ૮) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને શોકપૂર્વક નહિ રડાવવાથી
- ૯) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને નહિ મારવા નહિ પીટવાથી
- ૧૦) ઘણા પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને પરિતાપ ન આપવાથી

(૧) પાણાણું કંપયાએ - બે ઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરન્દ્રિય જીવો પર અનુકંપા રાખવાથી. (૨) ભૂયાણું કંપયાએ - ભૂત (વનસ્પિતના) જીવો પર અનુકંપા રાખવાથી (૩) જીવાણું કંપયાએ - પંચેન્દ્રિય જીવો પર અનુકંપા રાખવાથી. (૪) સત્તાણું કંપયાએ (સત્ત્વની અનુકંપા) - ચાર સ્થાવર (પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, વાઉ)ના જીવો પર અનુકંપા રાખવાથી. બહૂણું પાણાણું ભૂયાણું જીવાણું સત્તાણું - ઘણા છકાયના જીવોના (૫) અદુક્ખણયાએ - દુઃખ ન આપવાથી. શારીરિક કે માનસિક એવો શોક ન કરાવવો કે જેની ચિંતાથી શરીર સૂકાઈ જાય. (૬) અસોયણયાએ - શોક નહિ કરાવવાથી, દીનભાવ ન લાવવાથી, ઉત્સાહહીન ન કરાવવાથી, ઉદાસીન ન કરાવવાથી. (૭) અઝૂરણયાએ - ન તરફડાવવાથી, ઝૂરણા કે વિયોગ ન કરાવવાથી. (૮) અટિપ્પણયાએ - ટપક ટપક આંસુ ન પડાવવાથી. (૯) અપિક્કણયાએ - લાકડી આદિથી ન મારવા, ન પીટવાથી. (૧૦) અપરિયાવણિયાએ - પરિતાપ કે ત્રાસ ન ઉપજાવવાથી, શારીરિકરૂપે પરેશાન, વિયોગજન્ય દુઃખ ન પહોંચાડવાથી અશાતા વેદનીયમાં શાતા વેદનીય વિરુદ્ધ કર્મબંધ કરવા, દુઃખ ન આપવું.

અશાતાવેદનીય કર્મ ૧૨ પ્રકારે બાંધે - (૧) પરદુક્ખણયાએ - કોઈ એક પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વને દુઃખ આપે, (૨) પરસોયણયાએ - તેને (છકાયને)

શોક કરાવવો. (૩) પરઝૂરણયાએ - તેને તરફડાવે, ઝૂરણા કે વિયોગ કરાવે, (૪) પરટિપ્પણયાએ - તેને ટપક ટપક આંસુ પડાવે. (૫) પરપિટ્ટણયાએ - તેને મારે, પીટે. (૬) પરપરિયાવણિયાએ - તેને પરિતાપ કે ત્રાસ ઉપજાવે. બહૂણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં - ઘણા છકાયના જીવોને (૭) દુક્ર્મણયાએ - દુઃખ આપે. (૮) સોયણાએ - શોક કરાવે. (૯) ઝૂરણયાએ - તરફડાવે, ઝૂરણા કે વિયોગ કરાવે. (૧૦) ટીપ્પણયાએ - રડાવે, ટપક ટપક આંસુ પડાવે. (૧૧) પિટ્ટણયાએ - મારે, પીટે. (૧૨) પરિયાવણયાએ - પરિતાપ કે ત્રાસ ઉપજાવે.

પ્રારંભના ૧ થી ૬ કારણ ૧ જીવની અપેક્ષા તેમ જ અંતિમ ૬ કારણ અર્થાત્ ૭ થી ૧૨ સુધીના કારણ ઘણા જીવોની અપેક્ષાથી છે. વિવેચન કરતી વખત એક જીવ તેમ જ ઘણા જીવોને પૃથક્ પૃથક્ વર્ણન ન કરતા સમુચ્ચય રૂપથી વર્ણન કર્યું છે.

મોહનીય કર્મબંધના છ કારણ -

(૧) તીવ્ર ક્રોધ કરવાથી, (૨) તીવ્ર માન કરવાથી, (૩) તીવ્ર માયા કરવાથી, (૪) તીવ્ર લોભ કરવાથી, (૫) તીવ્ર દર્શન મોહનીયથી, (૬) તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીયથી. ક્રોધ=ગુસ્સો - આવેશ, માન=ધમંડ - અહંકાર, માયા=કપટ - સચ્ચાઈ છુપાવવી, દેખાડો, લોભ=આસક્તિ -લાલચ - આકાંક્ષા.

દર્શન મોહનીય - અહીં દર્શન મોહનીયમાં ફક્ત મિથ્યાત્વ મોહનીયને લેવામાં આવ્યું છે કારણ કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી જ મોહનીય (મિથ્યાત્વ મોહનીય) કર્મનો બંધ થાય છે.

ચારિત્ર મોહનીય - અહીં ચારિત્ર મોહનીયમાં નવ નોકષાયને લીધા છે.

ઉપર્યુક્ત ૬ કારણોમાં તીવ્ર આ વિશેષણ વ્યવહાર નયથી (મોટા રૂપથી) લગાડ્યું છે કારણ કે આગમ તેમ જ કર્મગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ વર્ણન છે કે ૧૦માં ગુણસ્થાનવર્તી સૂક્ષ્મ લોભને છોડીને શેષ બધા પ્રકારના ક્રોધ-માન-માયા-લોભના ઉદયથી મોહનીયનો બંધ અવશ્ય થાય છે.

આયુષ્ય કર્મબંધના સોળ કારણ -

નરકનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે - (૧) મહા આરંભ, (૨) મહા પરિગ્રહ, (૩) કુણિમ આહાર (મદ્ય-માંસનું સેવન) કરે, (૪) પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરે.

તિર્યચનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે - (૧) માયા કરે, (૨) ગાઢ માયા કરે, (૩) અસત્ય બોલે, (૪) ખોટાં તોલમાપ કરે.

મનુષ્યનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે - (૧) ભદ્ર (સરળ) પ્રકૃતિ, (૨) વિનય પ્રકૃતિ, (૩) સાનુકોશ : દયાભાવ રાખવાથી, (૪) અમત્સર : અહંકાર રહિત, તુચ્છતારહિત હોય.

દેવતાનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે - (૧) સરાગ સંયમ (રાગ સહિતનું સાધુપણું) પાળે, (૨) સંયમાસંયમ (શ્રાવકપણું પાળે), (૩) બાલ (અજ્ઞાન) તપ કરે, (૪) અકામ નિર્જરા કરે.

મહાઆરંભ - આરંભ = હિંસા જે કાર્યોથી ઘણા બધા ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય.

મહા પરિગ્રહ - પરિગ્રહ - મૂચ્છા, આસક્તિ, મહા પરિગ્રહ = ખૂબ જ મૂચ્છા, ખૂબ આસક્તિ

માયા - કપટ, ધોકો.

ગૂઢ માયા - કપટપૂર્વક અસત્ય બોલવું તેમ જ કપટને છુપાવવા માટે વધારે ખોટું બોલવું.

ભદ્રતા - ભલો સ્વભાવ, જેમાં બીજાને દુઃખ ન પહોંચાડે.

વિનીતતા - વિનય

દયા - અનુકંપા

મત્સરભાવ - ઈર્ષ્યા, જલન, બીજાના ગુણોની ઈર્ષ્યા કરવી.

સરાગ સંયમ - સરાગ - જે રાગ (કષાય) સહિત છે.

(વીતરાગ ભગવાન આયુષ્યનો બંધ નથી કરતા) સંયમ. સાધુ જીવન અર્થાત્ પંચ મહાવ્રતોની શુદ્ધ આરાધના કરવી. પંચ મહાવ્રતોની શુદ્ધ આરાધના કરવાવાળા સરાગ સંયમી જીવ દેવાયુનો બંધ કરે છે.

દેશ સંયમ - વ્રતધારી શ્રાવક ૧ વ્રતથી લઈને ૧૨ વ્રત સુધીના બધા શ્રાવક દેવાયુનો બંધ કરે છે.

બાલ તપસ્યા - બાલઅજ્ઞાની, જ્ઞાન રહિત તપસ્યા કરવાવાળા. જીવ તપસ્યા આદિથી પુણ્યનું ઉપાર્જન કરી દેવાયુનો બંધ કરે છે. જેવી રીતે કોઈ સંન્યાસી માસક્ષમણી તપસ્યા કરે પછી પારણામાં કુશાના અગ્રભાગ પર આવે તેટલો આહાર ગ્રહણ કરે અને ફરીથી માસક્ષમણી તપસ્યા કરે. આવી રીતે તે યાવત્ જીવન કરે,

પરંતુ તેને ધર્મનો સાચો બોધ નથી. તે ફક્ત સ્વર્ગમાં સુખ અથવા માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરે માટે આ બધું કરે છે, તો તેની આ તપસ્યા બાલ તપસ્યા કહેવાય છે. આ પ્રકારની તપસ્યા દ્વારા વ્યક્તિ દેવાયુનો બંધ કરે છે, પરંતુ મોક્ષની દિશામાં આગળ વધતો નથી.

અકામ નિર્જરા - અકામ = ઇચ્છા વિના. ઇચ્છા વિના પણ લાંબા સમય સુધી કષ્ટોને સહન કરવા અથવા પુણ્ય ઉપાર્જનનું કાર્ય કરવાથી દેવાયુનો બંધ થઈ શકે છે.

નામ કર્મબંધના આઠ કારણ

A શુભ નામ કર્મબંધના ૪ કારણ

B અશુભ નામ કર્મબંધના ૪ કારણ

A શુભ નામ કર્મબંધના ચાર કારણ

- ૧) કાયાની સરળતા - સહજ નિષ્કપટ ભાવથી કાયાની ચેષ્ટા કરવી, બીજાને ઠગવા માટે નહિ.
- ૨) વચનની સરળતા - સહજ નિષ્કપટ ભાવથી વચનોનો પ્રયોગ કરવો, બીજાને ઠગવા માટે પ્રયોગ ન કરવો.
- ૩) ભાવોની સરળતા - સહજ નિષ્કપટ ભાવથી મનમાં વિચાર કરવા, બીજાને ઠગવા માટે નહિ.
- ૪) વિસંવાદ રહિતતા - કથની અને કરણીમાં એકરૂપતા હોવી.

B અશુભ નામ કર્મબંધના ચાર કારણ

- ૧) કાયાની વક્તા - વક્તા - દોઢપણું - બીજાને ઠગવા માટે કાયાની ચેષ્ટા કરવી અર્થાત્ શરીરથી બનાવટી ક્રિયા કરવી. શરીર દ્વારા વાસ્તવિકતાને છુપાવવાનો પ્રયાસ કરવો.
- ૨) વચનની વક્તાથી - બીજાને ઠગવા માટે વચન બોલવા અર્થાત્ મનમાં કાંઈક અને બતાડવું કાંઈક, બનાવટી રૂપથી સારા વચન બોલવા.
- ૩) ભાવોની વક્તાથી - બીજાને ઠગવા માટે મનમાં વિચાર કરવો.
- ૪) વિસંવાદયોગ યુક્તતા - કથની અને કરણીમાં એકરૂપતા ન હોવી.

ગોત્ર કર્મબંધના ૧૬ કારણ

ગોત્ર કર્મના બે ભેદ - (૧) ઊંચ ગોત્ર, (૨) નીચ ગોત્ર.

ગોત્ર કર્મ સોળ પ્રકારે બાંધે. તેમાં ઊંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે અને નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે.

ઊંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે. (૧) જાતિ અમદ : માતૃપક્ષને જાતિ કહે છે. તેનો મદ, અભિમાન ન કરે. (૨) કુળ અમદ : પિતૃપક્ષને કુળ કહે છે. તેનો મદ ન કરે. (૩) બળ અમદ : શરીરને મળેલ વિશિષ્ટ બળનું અભિમાન ન કરે. (૪) રૂપ અમદ : શરીરના રૂપનું અભિમાન ન કરે. (૫) તપ અમદ : શરીરની તપ શક્તિનો મદ ન કરે. (૬) સૂત્ર અમદ : શ્રૂત (સૂત્ર) જ્ઞાનનો મદ ન કરે. (૭) લાભ અમદ : લાભ - પ્રાપ્તિનો મદ ન કરે. (૮) ઐશ્વર્ય અમદ : ધન - સંપત્તિ વગેરે ઐશ્વર્યનો મદ ન કરે.

નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે - (૧) જાતિનો મદ કરે, (૨) કુળનો મદ કરે, (૩) બળનો મદ કરે, (૪) રૂપનો મદ કરે, (૫) તપનો મદ કરે, (૬) સૂત્રનો મદ કરે, (૭) લાભનો મદ કરે, (૮) ઐશ્વર્યનો મદ કરે. આ રીતે આઠનો મદ કરે.

અંતરાય કર્મબંધના ૫ કારણ -

- ૧) દાનમાં અંતરાય દેવાથી.
- ૨) લાભમાં અંતરાય દેવાથી.
- ૩) ભોગમાં અંતરાય દેવાથી.
- ૪) ઉપભોગમાં અંતરાય દેવાથી.
- ૫) વીર્યમાં અંતરાય દેવાથી.

અન્તરાય - અન્તરાય = વિઘ્ન, બાધા.

ભોગ - ભોગ = એકવાર ભોગવાય તે.

ઉપભોગ - ઉપભોગ = વારંવાર ભોગવાય તે.

વીર્ય - વીર્ય = પુરૂષાર્થ, પરાક્રમ.

શિક્ષા - આપણે એ ન વિચારવું જોઈએ કે આપણે કર્મોને આધીન છીએ. કર્મ વિષયક ઉપર્યુક્ત વર્ણન આપણને શીખવાડે છે કે આપણો પુરૂષાર્થ જ પ્રધાન છે. આપણા પુરૂષાર્થ અનુસાર જ આપણે કર્મોનો બંધ કરીએ છીએ તેમ જ આપણા સત્ પુરૂષાર્થથી આપણે આવતા કર્મોને રોકીને, પૂર્વ કર્મોની નિર્જરા કરતા અનંત, શાશ્વત, અપરિમિત, આત્મસુખને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, આથી આપણે વર્તમાનમાં સત્પુરૂષાર્થ પર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૨ - શ્રાવકના ૨૧ ગુણ

જિનેશ્વર ભગવંતના પ્રિયધર્મી - દૃઢધર્મી ઉપાસકમાં નીચે લખેલા ૨૧ ગુણ હોય છે.

(શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્ર ૨ ઉ.૫.)

- ૧) શ્રાવકજી નવતત્ત્વ ને પચ્ચીસ ક્રિયાના જાણકાર હોય.
- ૨) શ્રાવકજી ધર્મ આરાધનમાં દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ-કોઈની પણ સહાયતાની ઇચ્છા ન કરે.
- ૩) શ્રાવકજી ધર્મમાં દૃઢ રહે, દેવ, મનુષ્ય અથવા તિર્યચ કોઈ પણ ઉપસર્ગ આવે તો પણ ડગે નહીં.
- ૪) શ્રાવકજી શ્રી જિનધર્મમાં શંકા ન કરે, પરદર્શનની ઇચ્છા ન કરે અને કરણીના ફળમાં સંદેહ ન કરે.
- ૫) શ્રાવકજી સૂત્ર અને અર્થ બન્નેની પ્રાપ્તિ કરવાવાળા, ગ્રહણ કરવાવાળા, પૂછીને નિશ્ચય કરવાવાળા અને રહસ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાવાળા હોય.
- ૬) શ્રાવકજીની ધર્મરૂચિ એટલી ઊંડી હોય કે જેનો પ્રભાવ રક્ત અને માંસ પર ન હોય. હાડકાં અને મજજામાં પણ હોય.
- ૭) શ્રાવકજી 'નિર્ગ્રંથ - પ્રવચન જ સાર છે. અર્થ અને પરમાર્થ છે. શેષ બધી વાતો અને બધા સંયોગો અનર્થ છે.' આવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખે અને ધર્મ બંધુઓમાં ચર્ચા કરે.
- ૮) શ્રાવકજી કૂટ-કપટ, ઠગવું, અન્યાય, અનીતિ તેમ જ અનાચારથી દૂર રહીને, પોતાનું જીવન તેમ જ આજીવિકા ન્યાય, નીતિ, સદાચાર અને ધર્મ સાધનાથી નિર્ભળ તેમ જ સ્વચ્છ રાખે.
- ૯) શ્રાવકજી દાન માટે પોતાના ઘર ખુલ્લા રાખે.
- ૧૦) શ્રાવકજી પ્રતિમાસ બન્ને પક્ષની અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અમાસ આ પ્રકારે છ પૌષધ કરે.
- ૧૧) શ્રાવકજીના સદાચારની પ્રતિષ્ઠા એટલી બધી હોય કે તે દાનથી ભરેલા ભંડારો અને મહિલાના નિવાસ-અંત:પુર (રાજાઓના નિવાસ)માં ચાલ્યા જાય તો, પણ તેના પર કોઈ પ્રકારની શંકા કરે નહિ, તેવો વિશ્વાસ હોય.
- ૧૨) શ્રાવકજી પોતાના વ્રત - નિયમોનું નિર્દોષ રીતે પાલન કરે.
- ૧૩) શ્રાવકજી શ્રમણ - નિર્ગંથોને ભક્તિપૂર્વક નિર્દોષ આહારાદિનું દાન કરે.

- ૧૪) શ્રાવકજી ધર્મનો પ્રચાર કરે. વક્તવ્ય, લેખન, ભાષણ આદિથી ધર્મની વૃદ્ધિ કરે.
- ૧૫) શ્રાવકજી અલ્પ ઈચ્છાવાળા હોય, લોભને વશમાં રાખે.
- ૧૬) શ્રાવકજી અલ્પ આરંભવાળા હોય.
- ૧૭) શ્રાવકજી દરરોજ ત્રણ મનોરથનું ચિંતન કરે.
- ૧૮) શ્રાવકજી ગુણવાન સાધુ, સાધવી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાની પ્રશંસા કરે.
- ૧૯) શ્રાવકજી ઉભયકાળ પ્રતિક્રમણ કરે.
- ૨૦) શ્રાવકજી સાધર્મિક ભાઈ-બહેનોની સહાયતા કરે.
- ૨૧) શ્રાવકજી નિત્ય સામાયિક કરે, ધર્મોપદેશ સાંભળે.

૩. જ્ઞાન હાનિના ૭ કારણ

- ૧) આળસ કરે તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૨) નિદ્રા અધિક કરે તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૩) કલેશ કરે તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૪) શોક કરે તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૫) ચિંતા વધારે કરે તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૬) શરીરમાં રોગ વધારે હોય તો જ્ઞાન ઘટે.
- ૭) કુટુંબ પરિવારના મોહમાં ડૂબેલા રહે તો જ્ઞાન ઘટે.

૪. જ્ઞાનવૃદ્ધિના ૧૧ કારણ

- ૧) ઉદમ કરે તો જ્ઞાન વધે.
- ૨) નિદ્રા તજે તો જ્ઞાન વધે.
- ૩) ઉણોદરી (ભૂખથી ઓછું ખાવું) તપ કરે તો જ્ઞાન વધે.
- ૪) અલ્પ બોલે તો જ્ઞાન વધે.
- ૫) પંડિત પુરુષોની સંગતિ કરે તો જ્ઞાન વધે.
- ૬) વિનય કરે તો જ્ઞાન વધે.
- ૭) માયા-કપટ રહિત તપ કરે તો જ્ઞાન વધે.
- ૮) સંસાર અસાર જાણે તો જ્ઞાન વધે.
- ૯) શીખેલા જ્ઞાનને વારંવાર ચિંતવે તો જ્ઞાન વધે.
- ૧૦) જ્ઞાનવંતની પાસે જ્ઞાન શીખે તો જ્ઞાન વધે.
- ૧૧) પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરે તો જ્ઞાન વધે.

૩. કથા વિભાગ

૧ ભગવાન મલ્લિનાથ

જન્મ સ્થળ - મિથિલા

પિતા - કુંભ રાજા

માતા - પ્રભાવતી રાણી

જન્મતિથિ - માગશર સુદ ૧૧

દીક્ષાતિથિ - માગશર સુદ ૧૧

કેવળજ્ઞાન - માગશર સુદ ૧૧

શિષ્ય સેવા - ૪૦ હજાર શ્રમણ, ૫૫ હજાર શ્રમણીઓ

ચિહ્ન - કમળ

નિર્વાણ તિથિ - માગશર સુદ ૧૨

જૈનધર્મનો મૂળ સિદ્ધાંત છે આત્માની અનંત શક્તિઓમાં વિશ્વાસ કરવો અને તેને વિકસિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો-પછી ભલે તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, આર્ય હોય કે અનાર્ય. ઉચ્ચવર્ગ હોય કે નીચવર્ગ હોય. જે સાધના કરે છે તે નિશ્ચયથી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ સિદ્ધાંતનું સાક્ષાત્ ઉદાહરણ છે ઓગણીસમા તીર્થંકર ભગવતી મલ્લિ! સ્ત્રી રૂપમાં જન્મ લઈને પણ તે, તીર્થંકર બન્યા અને અગણિત પ્રાણીઓને ધર્મનો પ્રતિબોધ આપ્યો.

પ્રભુ મલ્લિ સ્ત્રી કેમ થયા? તેનો ઉત્તર જૈનધર્મનો અટલ કર્મ સિદ્ધાન્ત આપે છે. તેમના જીવન સાહિત્યથી જ તીર્થંકરત્વ અને સ્ત્રીત્વ-આ બન્ને પ્રશ્નોનો ઉત્તર મળે છે.

અમૃતમાં વિષ (તપમાં કપટ)

અપર મહાવિદેહની વીતશોકા નગરીમાં એક બલ નામનો ધર્માત્મા રાજા હતો. તે માનવ હતો, પરંતુ ગુણોથી તે દેવતા જ હતો. ખૂબ સરળ, વિનમ્ર, સંયમી અને દયાળુ બલરાજાનો એક પુત્ર હતો. રાજાએ તેનું નામ 'મહાબલ' રાખ્યું.

મહાબલના છ રાજકુમારો ધનિષ્ઠ મિત્રો હતા. છયે મિત્રોના નામ હતા-અચલ, ધરણ, પૂરણ, વસુ, વૈશ્રવાણ, અને અભિયન્દ્ર. બાળપણથી જ તેઓ ગુરુકુળમાં, ખેલકૂદમાં સાથે રહેતા અને સાથે ખાતા-પીતા હતા.

મહાબલ રાજા બન્યા તથા છ યે મિત્રો ક્રમશઃ પોત-પોતાના રાજ્યના કાર્ણધાર બન્યા, છતાં પણ મિત્રતા તો એવીને એવી જ રહી. પ્રૌઢ અવસ્થા આવવા પર મહાબલને વૈરાગ્ય થયો. સંસાર ત્યાગીને દીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો. છ યે મિત્રોને તેણે પોતાના વિચાર કહ્યા, તો તેમણે કહ્યું-“જે પથ પર એક ચાલશે, તેના પર બધા ચાલશે. એક માટે બધા ને બધા માટે એક, આ આપણી મિત્રતાનો અટલ સિદ્ધાંત છે. સંસારના આનંદ ઉપભોગમાં આપણે સાથે હતા, તો આત્મકલ્યાણ કરવામાં પણ સાથે જ રહેશું.”

આ પ્રકારે બધાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને મહાબલ તથા છ યે મિત્રો ધર્મઘોષ નામના મુનિની પાસે દીક્ષિત થયા. દીક્ષા લીધા પછી સાતે મુનિઓએ વિચાર કર્યો: “આપણે હજી સુધી સાથે ને સાથે રહ્યા છીએ, પ્રત્યેક કાર્ય સાથે મળીને કર્યું છે, તો હવે ધર્મ સાધના, તપશ્ચર્યા, વગેરે પણ એક સરખી અને એક સાથે કરવી જોઈએ.”

બધાએ આ નિશ્ચય અનુસાર તપસ્યા પ્રારંભ કરી.

મહાબલ મુનિના મનમાં વિચાર આવ્યો-“બધા મિત્ર જો સમાન તપ કરીશું તો, મારા તપમો વિશેષતા શું રહેશે?” મારે કાંઈ વિશેષ તપ કરવું જોઈએ-પરંતુ કેવી રીતે? બધાએ એક સમાન તપ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જો હું વધારે તપના પરચક્ષ્ણાણ કરીશ તો તે પણ કરશે...” આ પ્રકારે મુનિ મહાબલના મનમાં કાંઈક “વિશેષતા”ની ભાવના જાગી. મિત્રતા સમાનતાની ભૂમિ પર ચાલે છે-વિશેષતાની ભાવના આવી કે મિત્રતામાં ધોકે અને કપટ આવવા લાગ્યા.

સાતે મુનિઓએ ઉપવાસ કર્યા, છ તો પારણાની ભિક્ષા લેવા ગયા. મહાબલ મુનિ ચુપચાપ બેસી રહ્યા. મુનિ આવ્યા, તેમણે પારણા કરવા માટે નિમંત્રણ કર્યું-“આજે હું પારણા નહીં કરું.” સાથી મુનિ ચકિત થઈને બોલ્યા...“આપ પહેલેથી અમને કહેત તો, અમે પણ ન કરત. આપણો તો સંકલ્પ છે સાથે-સાથે તપ કરવાનો.”

મુનિ મહાબલે મીઠી ભાષામાં સમજાવ્યું-“નહીં, તમે પારણા કરો, મારા માટે ન રોકાવ, ભિક્ષા લઈ આવ્યા છો તો તેનો ઉપયોગ કરવો જ પડશે.”

સાથી મુનિ મનને મારતા, આખરે મોટા હોવાને કારણ આજ્ઞાનું પાલન કરવું પડતું હતું.

મુનિ મહાબલ પોતાની જ્યેષ્ઠતા અને ચતુરતાને કારણે આવી રીતે છુપાઈને-કપટ કરીને, તપ સાધનામાં મિત્રોથી આગળ વધવા લાગ્યા, પરંતુ કપટ તો પાપ છે

ચાહે તે તપ માટે કરેલા હોય ભોગ માટે. ચાહે મુનિના હોય કે ગૃહસ્થના. કપટ અને તે પણ મિત્રોની સાથે કેટલું અનર્થકારી થાય છે? મુનિ મહાબલ જાણતા હતા, પરંતુ તપ દ્વારા વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવાના લોભની ભાવનામાં તેમનું જ્ઞાન ખોટી દિશામાં જતું રહ્યું. અમૃતથી ભરેલા કળશમાં વિષ મળી ગયું.

મુનિ મહાબલ છઠ્ઠ કરે તો સાથી મુનિ પણ છઠ્ઠ કરતા, તો મહાબલ મુનિ તેમને ફોસલાવીને પારણા કરાવી દેતા અને સ્વયં અહમ કરતા. આવી રીતે તપસ્યામાં પ્રતિસ્પર્ધાની સાથે આગળ વધ્યા. કઠોર થી કઠોર અને દીર્ઘકાલીન તપસ્યા, પ્રતિજ્ઞા અને અભિગ્રહ વગેરે કરીને આ જન્મમાં મહાબલ મુનિએ તીર્થંકર નામ ગોત્રનું ઉપાર્જન કર્યું અને તપમાં માયાચારના કારણે સ્ત્રીવેદનો બંધ કર્યો. અંતિમ સમયે અનશન કરી, સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત કરી અને સાતે મુનિઓ વિજયંત નામના અનુત્તર વિમાન-સ્વર્ગમાં ગયા.

મિથિલા નગરીમાં તે દિવસોમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી રાજા કુંભનું રાજ્ય હતું. મહારાણી પ્રભાવતી રૂપ-શીલ અને બુદ્ધિમાં રાજ્ય-લક્ષ્મી માનવામાં આવતી હતી. મહાબલ મુનિનો આત્મા રાણી પ્રભાવતીના ગર્ભમાં આવી અને તેમણે એક અદ્વિતીય તેજ સંપન્ન કન્યાના રૂપમાં જન્મ લીધો. રાણીને 'પુષ્પમાળા' પર સોનાનો દોહદ થયો. આ કારણે કન્યાનું નામ મલ્લિકુમારી રાખવામાં આવ્યું.

મલ્લિકુમારી અદ્ભુત લાવાણ્ય, રૂપ-તેજ અને પ્રતિભાથી યુક્ત હતા. ચંપકલતાની જેમ-જેમ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, તેમનું લાવાણ્ય રૂપ વધારે નિખરતું ગયું-લોકો તેને જોઈ રતિ અને ઉર્વશીના વર્ણન ભૂલી જતા. મલ્લિકુમારીના અદ્વિતીય રૂપ-લાવાણ્યની ચર્ચા ભરતખંડના ખૂણે-ખૂણામાં થવા લાગી. મોટા-મોટા રાજાઓનું અંત:પુર આ ચર્ચાથી ગરમ થતું-કે આ સમયમાં કોઈ પરમ સુંદર સ્ત્રી છે તો તે મલ્લિકુમારી.

એક આશ્ચર્યજનક ઘટના ઘટી કે એક સાથે છ પરાક્રમી રાજાઓના દૂત મલ્લિકુમારીની યાચના કરવા મિથિલાના દરબારમાં પહોંચ્યા.

સર્વ પ્રથમ સાકેતપુરના રાજા, પ્રતિબુદ્ધિનો દૂત કુંભરાજાના દરબારમાં પહોંચ્યો અને અભિવાદનની સાથે પોતાના રાજાના બળ, કીર્તિ, વૈભવ વગેરેનું વર્ણન કરતા નિવેદન કર્યું-

“મહારાજ! અમારા મહારાજ આપની કન્યારત્ન મલ્લિકુમારીની પોતાના અંતઃપુરની શોભા વધારવા માટે નમ્ર યાચના કરી છે. આ સંબંધ જોડાવાથી આપણા બન્ને વચ્ચે મૈત્રી સંબંધ સ્થાપિત થઈ જશે.”

રાજા કુંભને આ યાચના ખૂબ ખરાબ લાગી. તે બોલ્યા-“તમારા રાજા મીકું મીકું બોલે છે-ક્યાં ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તીને દુર્લભ મારી કન્યા અને ક્યાં તમારા રાજા? જાઓ, તમારા સ્વામીને કહો-સદ્બુદ્ધિથી કામ લે, પોતાના બળ-વૈભવ અનુરૂપ જ કોઈ અન્ય રાજકુમારીની પ્રાર્થના કરે. મલ્લિકુમારીને પ્રાપ્ત કરવાનું સ્વપ્ન પણ ન જોવે.”

દૂત ઉદાસ-નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો. અહીં થોડા સમય પછી ચંપાપુરીના રાજા ચન્દ્રચંદ્રાચ દૂત કુંભ રાજાની સભામાં પહોંચ્યો અને મલ્લિકુમારી માટે પોતાના રાજા માટે પ્રાર્થના કરી. કુંભરાજાએ ફરીથી તે જ જવાબ આપ્યો. દૂત પાછો ફર્યો-એવી રીતે શ્રાવસ્તીના રાજા રુકિમ, વારાણસીના શંખ, હસ્તિનાપુરના અદીનસુત્ર અને કાંપિલ્યપુરના રાજા જિતશત્રુના દૂત પણ ત્યાં પહોંચ્યા. કુંભરાજા દૂતોની વાતો સાંભળી-સાંભળી પરેશાન થઈ ગયા. તેમણે બધા દૂતોને એક જ જવાબ આપ્યો. “મલ્લિકુમારીને મેળવતા પહેલા તે પોતાનું સામર્થ્ય જોઈ લે અને કોઈ અન્ય કુમારીની પ્રાર્થના કરે.”

રાજાઓને જ્યારે કુંભરાજાનો આવો જવાબ સાંભળ્યો તો, સાંભળીને તેમનો અહંકાર ફુંકાડા મારવા લાગ્યો. તે અપમાનનો બદલો લેવા અને મલ્લિકુમારીને પ્રાપ્ત કરવાની જીદ પકડી અને અલગ-અલગ દિશાઓથી મિથિલા પર ચઢાઈ કરવા આવ્યા. મિથિલાને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધી. યુદ્ધના નગારા વાગવા લાગ્યા.

અચાનક આક્રમણથી કુંભરાજા ખૂબ ચિંતિત થયા. બહારથી કોઈપણ મિત્ર રાજાનો સહયોગ મળતો ન હતો અને એક સાથે છ શત્રુ રાજાનો સામનો કરવાનું બળ તેમનામાં ન હતું. પિતાની આ ચિંતા મલ્લિકુમારીને પણ અસહ્ય થઈ. તેમણે કહ્યું -“પિતાજી! જ્યાં બળથી કામ ન ચાલે ત્યાં શું કરવું જોઈએ.”

પુત્રી! ત્યાં છળથી કામ નીકળે, પણ તે પણ મને સૂઝતું નથી, પરંતુ કોઈ વાંધો નહીં. હું છેલ્લા શ્વાસ સુધી લડીશ અને તારી રક્ષા કરીશ.”

મલ્લિકુમારીએ કહ્યું-“પિતાજી! આ નાની વાત માટે હજારો વીરોનું રક્ત વહેવડાવવું, કોઈ સમજદારીની વાત નથી. આપ મારી વાત માનો અને છ યે રાજાઓને મારા સંબંધ માટે નિમંત્રિત કરો.

કુંભરાજા અવાક થઈ સાંભળી રહ્યા કે-“પુત્રી! આ શું કહી રહી છે? સમસ્યા સુલઝાવાને બદલે વધારે ઉલઝી જશે. રાજનીતિ છળથી ચાલે પણ, છળનું પરિણામ ક્યારે-ક્યારે ખૂબ ભયંકર આવે છે?”

મલ્લિકુમારીએ ધીરજ બંધાવતા કહ્યું-“પિતાજી! એવું નહીં થાય. હું છળ નહીં વાસ્તવિકતાથી જીતીશ. મેં યોજનાની પહેલેથી જ તૈયારી કરી લીધી છે. અશોકવાટિકામાં મેં જે મોહનગૃહ બનાવ્યું છે, જેના છ સુંદર ગર્ભગૃહ (કમરા) છે. તેના મધ્યભાગમાં સોનાની જાળી છે અને તે જાળીની અંદર જે સ્વર્ણ રત્નમય મારી દિવ્ય પ્રતિમા (પુતળી) બનાવડાવી છે, તે આ આપત્તિનું નિવારણ કરવા માટે. મારી બધી યોજના છે મને બધી ખબર છે. આપ આપના મંત્રીને મોકલો અને તેને મોહનગૃહમાં નિવાસ કરવા માટે સૂચના આપો.”

પુત્રીની વિલક્ષણ બુદ્ધિ અને દૂરદર્શિતાપૂર્ણ ચાતુર્યને જોઈને રાજા સ્તંભિત (અવાક) બની ગયા.

મલ્લિકુમારીના કહેવા પ્રમાણે રાજાએ છ યે રાજાઓને મોહનગૃહમાં રાખ્યા.

છ યે રાજાઓ અલગ અલગ ગર્ભગૃહમાં આવીને રહ્યા. જાળીની બીજી બાજુ મધ્યભાગમાં મલ્લિકુમારીની દિવ્ય પ્રતિમા, મણિઓના પ્રકાશમાં ઝગમગી રહી હતી. એવું લાગી રહ્યું હતું કે મલ્લિકુમારી સામે ઊભી-ઊભી હસી રહી છે. તેની આંખોમાંથી અમૃત વરસી રહ્યું છે. હોક હમણાં જ હલશે-એકીટસે જોઈ રહી છે કે હમણાં કાંઈ બોલશે.

એક ગુપ્તમાર્ગથી મલ્લિકુમારી પ્રતિમાની પાછળ જઈને ઊભી રહી. ધીરેથી તેણે પ્રતિમાના મસ્તક પર કમલની આકૃતિનું બનેલું ઢાંકણું ખોલ્યું. ઢાંકણું ખોલવાની સાથે ભયંકર દુર્ગંધ આવવા લાગી. જેવા કે સાપ વગેરેના મડદાના કલેવર સડી રહ્યા હોય. મળ-મૂત્રની ભયંકર દુર્ગંધ ફેલાઈ રહી હોય, તેનાથી પણ હજાર ગણી વધારે દુર્ગંધ આવવા લાગી. રાજાઓનો દમ ઘૂંટવા લાગ્યો. હજી સુધી તો એકીટસે મલ્લિકુમારીની પ્રતિમાને જોઈ રહ્યા હતા-તેઓ સહસા ગભરાઈ ગયા. કપડાથી નાક-મુખ (મોઢું) બંધ કરવા લાગ્યા. દરવાજા તો પહેલેથી જ બંધ હતા. હવે અંદર તેમનો દમ ઘૂંટવા લાગ્યો. ભયંકર ગભરાટ અને તરફાડવા લાગ્યા, ત્યારે મલ્લિકુમારીએ સામે આવીને કહ્યું-“તમે તો અત્યંત પ્રેમ અને સ્નેહથી સાથે મને જોઈ રહ્યા હતા ને? હવે શું થયું? શું હું સારી નથી લાગતી?”

મલ્લિકુમારીનો આ તીખો વ્યંગ રાજાના હૃદયમાં તીરની જેમ ચુભી ગયો-પરંતુ કરે શું? આજે ખરાબ રીતે ફસાઈ ગયા હતા? તેઓ બોલ્યા, “હે દેવાનુપ્રિય! તમારું રૂપ તો અદ્વિતીય છે-તમને જીવનભર જોવા છતા આંખો તૃપ્ત થશે નહિ, પરંતુ આ ભયંકર દુર્ગંધ ક્યાંથી આવી રહી છે? આનાથી અમારું માથું ફાટી રહ્યું છે-આ દુર્ગંધ અસહ્ય છે.”

મલ્લિકુમારીએ કહ્યું-“જે દેહના રૂપને જોઈ-જોઈને તમારી આંખો થાકતી નથી, ભમરાની જેમ તમે જે દેહ પુષ્પ પર મુગ્ધ બન્યા છો, તે દુર્ગંધ પણ તે શરીરની છે. આ સુંદર અને મનોહર પ્રતીત થવાવાળી ત્વચાની અંદર ગંદકી છે-શું તમને નથી ખબર?”

રાજાઓએ ગભરાઈને કહ્યું-“રાજકુમારી! પહેલા અમને બહાર કાઢો. પછી તમે અમને સહસ્ય સમજાવો.”

ત્યારે ગર્ભગૃહનો દરવાજો ખુલ્લી ગયો-છ યે રાજાઓ બહાર આવી ગયા અને હીનભાવથી પરાજિતની જેમ મલ્લિકુમારીની તરફ જોવા લાગ્યા.

મલ્લિકુમારીએ કહ્યું-“જે સ્વાદિષ્ટ અને મધુર સુગંધિત ભોજન તમે ઉદર (પેટ) માં નાખો છો, તે ભોજનનો એક કોળિયો દરરોજ આ પુતળીમાં નાખવામાં આવતો હતો, પરંતુ તે સ્વાદિષ્ટ પુદ્ગલોની આ પરિણતિ આજે એટલી દુર્ગંધમય બની ગઈ છે કે તેની ગંધથી પણ તમારું માથું ફાટે છે. શું તમે આવું નથી વિચારતા કે આ દેહની પણ આવી જ દશા થશે. માનવનો આ દેહ પણ તેટલો જ અશુચિમય, દુર્ગંધમય છે-તે મળ-મૂત્ર-અશુચિની ઉપર આ મારી ચામડીનું આવરણ છે-જો તેને દૂર કરવામાં આવે તો, તમે આ મારા તનથી પણ આટલી જ ઘૃણા કરશો-જેવી રીતે આ દુર્ગંધને કરો છો.

મલ્લિકુમારીની મર્મભેદી વાણી સાંભળી, રાજાઓનો અંતર વિવેક જાગી ઊઠ્યો-મલ્લિકુમારીએ આગળ કહ્યું,

“હે દેવાનુપ્રિયે! આપ મારા આ નશ્વર અને અશુચિમય રૂપ પર મુગ્ધ થઈ રહ્યા છો? આ મળ-મૂત્રનો ભંડાર એવું શરીર શું ક્યારે પણ પવિત્ર અને સુંદર બની શકે? અહીં તો ફક્ત સુંદરતાની ભ્રાંતિ છે-આ ભ્રાંતિને દૂર કરો - પોતાના વાસ્તવિક રૂપને સમજો-પોતાના જ્યોતિમય અનંત આનંદમય, પરમ શુદ્ધ આત્માના દર્શન કરો.તમે ભૂલી ગયા છો, આનાથી પૂર્વે ત્રીજા જન્મમાં આપણે સાતે ય ઘનિષ્ટ મિત્ર હતા. આપણે સાથે-સાથે દીક્ષિત થયા હતા. સાથે-સાથે તપસ્યા કરી, અનશન કરી, દેહ ત્યાગી સ્વર્ગે ગયા હતા. મેં તમારી સાથે કપટ કર્યું હતું, એટલા માટે આ જન્મમાં

સ્ત્રીવેદ મળ્યું છે. આપણે આ વેદ ભાવનાને (અવેદી દશા) દૂષિત કરીને વીતરાગ પદ પ્રાપ્ત કરવું છે. આત્માના પરમ વિશુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરવું છે.”

ભગવતી મલ્લિના ઉદ્બોધનથી રાજાઓને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. અહંકારથી નીકળીને તેઓ પ્રકાશ પુંજની જેમ ઊભા રહી ગયા. પોતાનો પૂર્વ સંબંધ જોયો. હવે પશ્ચાતાપ કરતા બધા રાજાઓ ભગવતીના ચરણોમાં ઝુકી ગયા, ક્ષમા માંગીને કહ્યું- “હવે અમે શું કરીએ? કેવી રીતે આ દુઃસંચિત કર્મોથી મુક્ત થઈએ.”

મલ્લિ ભગવતીએ કહ્યું- જો આપના મનમાં વિરક્તિ જાગી છે, તો જાઓ પોતાના રાજ્યોમાં અને પોતાના રાજ્ય વગેરેની વ્યવસ્થા કરી, સંસાર ત્યાગવા માટે સ્વયંને તૈયાર કરો. હું પણ શીઘ્ર જ દીક્ષા લઈશ. તમારે પણ તે જ રસ્તે આવવાનું છે-અને આપણી જૂની મૈત્રીનો ઉપસંહાર આ ભવમાં કરવાનું છે.

રાજા કુંભ, અમાત્ય સેનાપતિ વગેરે ત્યાં સુધી અશોકવાટિકામાં પહોંચી ગયા હતા. ભગવતીનો ઉદ્બોધન જેણે પણ સાંભળ્યો તેનું હૃદય વૈરાગ્યથી ભરાઈ ગયું. બધા રાજા પોતાની રાજધાનીઓમાં ગયા. ભગવતી મલ્લિએ પિતાજીને દીક્ષાનો સંકલ્પ કહ્યો. વર્ષાદાન આપ્યું. અંતમાં ત્રણસો સ્ત્રીઓ અને ત્રણસો પુરુષો સાથે સંયમપથનો સ્વીકાર કર્યો-

ભગવતી મલ્લિએ જે દિવસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, તે દિવસે જ તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું-પ્રથમ દેશનામાં અસંખ્ય દેવ-અસુર-માનવ ઉપસ્થિત હતા. છયે રાજા પણ પ્રભુની દેશના સાંભળવા આવ્યા અને પૂર્વ સંકલ્પ અનુસાર મુનિધર્મ સ્વીકાર કરી, કઠોર તપ સાધના કરી, જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત કરી યાવત્ સિદ્ધ થયા.

પ્રભુ મલ્લિએ કુલ પંચાવન હજાર વર્ષનું આયુ ભોગવી, ચૈત્ર માસના સુદ પક્ષની ચોથના અર્ધરાત્રિના સમયે પાંચસો સાધ્વીઓ અને પાંચસો સાધુઓ સાથે નિર્જલ એક માસના અનશનપૂર્વક અઘાતી કર્મો ક્ષીણ કરી, સિદ્ધ થયા.

આવી રીતે પ્રભુ મલ્લિનું જીવન ઓજસ્વી, તેજસ્વી અને વર્યસ્વી હતું. તેનું વ્યક્તિત્વ અનેરું અને કર્તૃત્વ અદભૂત હતું.

૨ - મહાસતી અંજના

મહેન્દ્ર નગરના રાજા મહેન્દ્રની રૂપવતી, ગુણવતી કન્યાનું નામ અંજના હતું. જ્યારે તે યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે, રાજાને વર શોધવાની ચિંતા થઈ. મંત્રીઓએ સેંકડો-હજારો વિદ્યાધર યુવકોનો પરિચય આપ્યો-તેમનો ફોટો (ચિત્ર) બતાડ્યો પરંતુ, અંજના માતા-પિતાની લાડકી હોવાથી, તેઓ સારા પરિવારમાં જ પોતાની પુત્રીને પરણવા ઈચ્છતા હતા, માટે રાજા મહેન્દ્રએ હજી સુધી એકપણ કુમારને પસંદ કર્યો નહોતો.

એક મંત્રીના રાજા હિરાણ્યાભના પુત્ર 'વિદ્યુતપ્રભ' અને રાજા પ્રહલાદનો પુત્ર 'પવનંજય'નો ફોટો બતાડ્યો.

રાજાને આ બે કુમારો સારા લાગ્યા. તેમણે મંત્રીને તેમની વિશેષતા પૂછી. મંત્રીએ કહ્યું-બંને કુમાર ખૂબ જ સુંદર, હૃષ્ટ-પુષ્ટ શરીરવાળા અને ૭૨ કળાઓમાં પ્રવીણ છે, પરંતુ નૈમિત્તિકોએ કહ્યું છે કે વિદ્યુતપ્રભ તો યુવાવસ્થામાં જ પ્રવર્જિત થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે." પ્રધાને ફરીથી કહ્યું-"રાજન્! પવનંજય ગુણવાન છે, કુટુંબ ઊંચું છે-અને લાંબી આયુ લઈને આવ્યો છે, આથી આપણી અંજના તેની સાથે સુખપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરશે."

ત્યારે રાજાએ પવનંજયની સાથે અંજનાની સગાઈ નક્કી કરી. એક દિવસ પવનંજયને વિચાર આવ્યો-જેની સાથે મારે પૂરું જીવન વીતાવવું છે, હું જોઉં તો ખરો કે તેની વાણી-વ્યવહાર બરાબર છે? આ વિચાર કરી, વિદ્યાના બળથી ઊડીને તથા અદૃશ્ય થઈને પવનંજય પોતાના મિત્ર સાથે અંજનાના મહેલમાં પહોંચ્યો.

અંજના પોતાના મહેલના બેઠી હતી-તે સમયે મિશ્રિકા નામની સહેલી કહી રહી હતી, "વિદ્યુતપ્રભની સામે પવનંજય કાંઈ નથી. તે કેવા ગુણવાન અને ધાર્મિક સંસ્કારો વાળા છે?" ત્યારે બીજી સહેલી વસંતમાલાએ ઉત્તર આપ્યો-તે દીક્ષા ધારણ કરી, અલ્પાયુમાં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેશે અર્થાત્ આયુ પૂર્ણ કરી લેશે, આથી તેની સાથે વિવાહ કરશો તો જીવન વૈધવ્યમાં વીતાવવું પડે," તેથી મિશ્રિકાએ કહ્યું મીઠાની ગમે તેટલી માત્રા, સાકરના એક કણ જેટલી પણ મીઠાશ આપતી નથી. વિદ્યુતપ્રભજી જો દીક્ષા લઈ લે અને તેના વિના રહેવું પડે તો જીવન ધર્મધ્યાનમાં વીતશે.

અંજનાએ આ સાંભળી લજ્જાવશ પવનંજયનો પક્ષ ન લીધો. પવનંજયે વિચાર્યું-"એને મારાથી વધારે સ્નેહ બીજા પુરુષ પર છે તેથી તે ચૂપચાપ બેઠી છે." એટલા માટે તે ખૂબ કોપિત થયો અને લગ્ન પછી અંજના સાથે વાત નહીં કરવાનું નક્કી કર્યું.

કોધ ને કોધમાં તે અંજનાને ચરિત્રહીન સમજવા લાગ્યો. લગ્ન થયા ને ઘણાં વર્ષો વીતી ગયા પરંતુ, પવનંજય અંજનાના મહેલમાં ગયો નહીં.

પવિત્ર હૃદય ખોટા આરોપને કેવી રીતે સહન કરી શકે? પરંતુ અંજના સતી સ્ત્રી હતી. તેને માતા-પિતા પાસેથી સારા સંસ્કાર મળ્યા હતા. તે સુસંસ્કારોએ ખૂબ ધીરજ બંધાવી હતી. તેણી જરા, પણ હિંમત હારી નહિ. મનમાં મનમાં પતિનું ભલું ઇચ્છતી હતી. નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ વગેરે ધર્મધ્યાન કરતા કરતા તે સમય વ્યતીત કરતી હતી. આવી રીતે ૧૨ વર્ષ વીતી ગયા.

પવનંજય પોતાનો વધારે સમય રાજના કામ-કાજમાં અથવા યુધ્ધમાં વ્યતીત કરતો હતો. યુધ્ધના મેદાનમાં જવું તેને માટે રમત સમાન હતું. એકવાર તેઓ કોઈક દુશ્મન પર ચઢાઈ કરવા ગયા. સેના હવાની જેમ આગળ વધતી હતી. રાત્રિ થવા પર સેનાએ પડાવ નાખ્યો. પવનંજય એક વૃક્ષની નીચે સૂતો હતો-પરંતુ તેને ઊંઘ આવતી નહોતી. પવનંજય જે વૃક્ષની નીચે સૂતો હતો તેના પર એક માળો હતો. ચકલા-ચકલી આનંદ કરી રહ્યા હતા. થોડીવાર પછી ચકલો ઉડવા ગયો. ચકલીએ પોતાની પાંખોથી તેને રોકવાની ઘણી કોશિશ કરી, પણ ચકલો માન્યો નહિ. તે નિર્દય થઈને ઊડી ગયો-ચકલી ખૂબ દુઃખી થઈ ગઈ અને તે પોતાની પાંખો ફફડાવવા લાગી. કડુણ સ્વરે વિલાપ કરવા લાગી.

ચકલીની આ હાલત જોઈને પવનંજય વિચારવા લાગ્યો. “આ ચકલીને તેના પતિનો વિયોગ કેટલો થઈ રહ્યો છે-તો બિચારી અંજનાની શું હાલત હશે? જેને મેં ૧૨ વર્ષથી ત્યાગી દીધી છે. શું તે મારા માટે રડતી હશે? શું હું એક પક્ષીથી પણ ખરાબ છું?”

તે સમયે પવને પોતાના મિત્રને જગાડ્યો રાતોરાત અંજનાની પાસે જવાનો પ્રબંધ કર્યો. એક તરફ સવારે દુશ્મન સાથે લડાઈ કરવાની હતી અને બીજી તરફ પત્નીનો પ્રેમ જીતવાનો હતો. પવન પોતાના મિત્ર સાથે વિમાન દ્વારા અંજનાના મહેલની પાસે પહોંચ્યો. મિત્રને નીચે બગીચામાં બેસાડી મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

તે સમયે બધા લોકો ગાઢ નિદ્રામાં સૂઈ રહ્યા હતા, પરંતુ અંજના તે વખતે પણ ભગવાનનું ધ્યાન કરી રહી હતી. દાસીએ આવીને તેને સમાચાર આપ્યા, “રાજકુમાર પવનંજય પધાર્યા છે.” તે સાંભળતા જ અંજના ગભરાઈ ગઈ-તેને મનમાં અનેક પ્રકારના અનિષ્ટ વિચાર આવવા લાગ્યા. એટલામાં પવનકુમાર પાસે આવી પહોંચ્યા.

તેના ચહેરા પર સ્નેહ અને પ્રસન્નતાનો ભાવ જોઈને આશ્વસ્ત થઈ, તેના સૂકા ચહેરા પર આનંદ ઉછળવા લાગ્યો. આંખોમાંથી પ્રેમના આંસુ વહેવા લાગ્યા. તેનું ગળુ રૂંધાય ગયું. પવનંજયના આવવા પર તે સત્કાર કરવા માટે એકપણ શબ્દ બોલી શકી નહિ. ચૂપચાપ પતિના ચરણોમાં પડી ગઈ. આંખોથી પડતા આંસુથી પતિના પગ ઘોયા.

પવનંજયે અંજનાને ઊભી કરી, કહેવા લાગ્યો-“અંજના! તું તો દેવી છો. મારા જેવા અન્યાયી પતિના દોષોને તું ભૂલી ગઈ-વાસ્તવમાં તારી પતિ ભક્તિ ધન્ય છે.”

રૂંધાયેલા કંઠે અંજના બોલી, “નાથ! એવું ન કહો, આ તો મારા જ કર્મોનો દોષ છે-એમાં આપ શું કરો? આજે મારા જીવનમાં આનંદનો દિવસ છે-જે તમે મને તમારા ચરણોમાં સ્થાન આપી રહ્યા છો.”

બંને એકબીજાના દોષોને ભૂલી ગયા. સવાર થતા જ પવનંજયને સેના પાસે પહોંચવાનું હુતુ-અંજનાએ તેમને કર્તવ્યપાલનથી ન રોક્યા. જતી સમયે યાદગારીના રૂપમાં પવનંજયે અંજનાને પોતાના હાથની નામાંકિત વીંટી આપી. અંજનાએ દુઃખી થઈને વિદાય આપી.

પવનંજય તે રાતે અંજનાને મળ્યો-તે કોઈને ખબર નહોતી. અંજના ગર્ભવતી થઈ-કેટલાક મહિનાઓ વીતી ગયા. સાસુને અંજના ગર્ભવતી છે તેની ખબર પડી તો તેના મનમાં સંદેહ થયો-પવને બાર વર્ષથી અંજનાને ત્યાગી છે. પછી અંજના ગર્ભવતી કેવી રીતે થઈ? અંજનાએ પવનકુમારે આપેલી નામાંકિત અંગૂઠી (વીંટી) બતાવી. બધી વાત કરી, પણ સાસુને વિશ્વાસ ન બેઠો-આખા નગરમાં વાત ફેલાઈ ગઈ-નિર્દોષ અંજનાના માથા પર કલંકનો ટીકો લાગ્યો. સાસુ-સસરાએ તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી.

બિચારી અંજના પોતાના મા-બાપના ઘરે પહોંચી, પણ મા-બાપે તેને કલંકિત સમજીને ઘરમાં આવવા ન દીધી. અંજનાએ વિચાર કર્યો-હવે મારા ભાગ્યમાં દુઃખ જ છે.

અંજના રાજાની પુત્રી અને રાજકુમારની પત્ની હતી પરંતુ, આજે તેને આશ્રય આપવાવાળું કોઈ નહોતું-અન્યાય સહન ન કરી શકવાના કારણે તે નદીમાં ડૂબીને મરવાની તૈયારી કરતી હતી. તે નદીમાં છલાંગ લગાવાની હતી કે તેને વિચાર આવ્યો-

“હું નિર્દોષ છું-નિષ્કલંક છું. મારા પેટમાં પતિની ધરોહર છે. મને ગર્ભના જીવને નષ્ટ કરવાનો શું અધિકાર છે? મારે તેની રક્ષા કરવી જોઈએ.”

એવા વિચાર કરી તે પોતાની સહેલી વસંતમાલાની સાથે જંગલમાં ગઈ-ત્યાં એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે જંગલમાં ખૂબ જ પ્રેમથી પોતાના પુત્રનું પાલન-પોષણ કરતી હતી. પુત્રના અંગ વજના હોવાથી તેનું નામ બજરંગ રાખ્યું. જે મહાબલિ હનુમાનના નામથી પ્રસિધ્ધ છે.

એક દિવસ દુનપુરના રાજા પ્રતિસૂર્ય (શૂરસેન) ત્યાંથી નીકળતા ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા. તેણે પોતાની ભાણેજ અંજનાને દુઃખમય સ્થિતિમાં જોઈ-તેને પોતાની પુત્રી સમજીને ઘરે લઈ ગયા.

ત્યાં પવનકુમાર શત્રુને જીતીને પાછા ફર્યા-આવતા જ અંજનાના મહેલમાં ગયા. ઘણા દિવસો પછી અંજનાને મળવા જઈ રહ્યા હતા. અંજના કેવી હશે? શું કરી રહી હશે? આવી રીતે વિચારતા અંજનાના અંતઃપુરમાં પહોંચી ગયા. દરવાજા પાસે દાસી હતી, તેણે સંપૂર્ણ વાત કરી.

અંજનાનો વૃત્તાંત સાંભળી પવનકુમારને ખૂબ દુઃખ થયું. સંસાર પરથી તેમનો વિશ્વાસ ઊઠી ગયો. દિલમાં દુઃખ થયું. તે સમયે, તે જ હાલતમાં અંજનાને શોધવા ગયો. ઘણું શોધ્યા પછી પણ અંજના ન મળી. આવી રીતે સંસારના સ્વરૂપને જાણીને તથા ધર્મનો મહિમા સમજીને બંનેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. બંનેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અંજના અને પવનકુમારને જોઈને જૂની દાસી પણ વિરક્ત થઈ ગઈ. તેને પણ સંસાર ખરો લાગ્યો. તેણે પણ બંનેની સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

અંજના મહાસતી અને પવનકુમાર નિરતિચારપૂર્વક સંયમનું પાલન કરતા, અંત સમયે સંલેખણા સંચારો કરી, દેવલાક પધાર્યા અને ત્યાંથી તેમનો જીવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

૩ અનાથી મુનિ

એક સમયે મગધ દેશના સ્વામી રાજા શ્રેણિક ફરવા માટે જંગલ તરફ નીકળ્યા. ફરતા ફરતા રાજા મંડિતકુક્ષિ નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં એક વૃક્ષની નીચે પદ્માસનમાં બેઠેલા એક ધ્યાનસ્થ મુનિને જોયા. મુનિની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા, કાન્તિમય દૈદિપ્યમાન વિશાળ ભાલ અને સુંદર રૂપને જોઈને રાજા શ્રેણિક આશ્ચર્ય ચકિત થયા-તે જૈન સંસ્કાર પાઠ્યક્રમ ભાગ-૫ • • • • • 89

વિચારવા લાગ્યા કે “અહો! કેવી એમની કાન્તિ છે-? કેવું એમનું અનુપમ રૂપ છે? અહો! આ યોગીશ્વરની કેવી અપૂર્વ સૌમ્યતા, ક્ષમા, નિર્લોભતા તથા ભોગોની નિવૃત્તિ છે.” તે યોગીશ્વરના બંને ચરણોમાં નમસ્કાર કરી, બંને હાથ જોડી વિનયપૂર્વક પૂછવા લાગ્યાં, “હે આર્ય! આ તરુણાવસ્થામાં ભોગવિલાસના સમયે આપ શ્રમણધર્મનું પાલન કરવા માટે કેમ ઉદ્યત છો? આ વાતનો ઉત્તર આપના મુખેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

રાજાનો પ્રશ્ન સાંભળી મુનિ કહેવા લાગ્યા કે “હે રાજન્! હું અનાથ છું. મારો રક્ષક કોઈ નથી અને મારો કોઈ કૃપાળુ મિત્ર નથી, એટલા માટે મેં મુનિવ્રત ધારણ કર્યું છે.”

યોગીશ્વરનો ઉત્તર સાંભળી મગધ દેશના અધિપતિ રાજા શ્રેણિકને આશ્ચર્ય થયું-તે યોગીશ્વરને કહેવા લાગ્યા કે, “શું આપ જેવા પ્રભાવશાળી તથા સમૃદ્ધશાળી પુરુષને હજી કોઈ સ્વામી મળ્યા નથી? હે યોગીશ્વર! જો ખરેખર કોઈ આપના સહાયક ન હોય તો હું સહાયક થવા તૈયાર છું. મનુષ્ય જન્મ અત્યંત દુર્લભ છે-એટલા માટે મારા મિત્ર તથા સ્વજનોથી યુક્ત સુખપૂર્વક અમારી પાસે રહો અને યથેચ્છ ભોગોને ભોગવો.”

યોગીશ્વર કહેવા લાગ્યા, “હે મગધેશ્વર શ્રેણિક! તું સ્વયં પણ અનાથ છો તો બીજાનો નાથ કેવી રીતે બની શકે?” મુનિના વચન સાંભળીને રાજાને અતિ વિસ્મય તેમ જ આશ્ચર્ય થયું કારણ કે રાજા માટે આ વચન અભૂતપૂર્વ હતા. પહેલા રાજાએ આવા વચન ક્યારેપણ સાંભળ્યા નહોતા. આથી તેમને વ્યાકુળતા અને સંશય બંને થયા. રાજાને વિચાર આવ્યો કે આ યોગી મારી શક્તિ, સામર્થ્ય તથા સંપત્તિને જાણતા નથી-એટલા માટે કહે છે. રાજા પોતાનો પરિચય આપતા યોગીશ્વરને કહેવા લાગ્યા કે, “હું અનેક હાથી, ઘોડા, કરોડો માણસો, શહેરો તેમ જ દેશો (અંગદેશ અને મગધદેશ)નો સ્વામી છું. સુંદર અંતઃપુરમાં મનુષ્ય સંબંધી સર્વોત્તમ ભોગ ભોગવું છું. મારી સત્તા (આજ્ઞા) ઐશ્વર્ય અનુપમ છે. આટલી વિપુલ સંપત્તિ હોવા છતાં પણ હું અનાથ કેવી રીતે હોઉં ? હે મુનીશ્વર! આપનું કથન અસત્ય તો નથી ને?” મુનિ કહેવા લાગ્યા, “હે રાજા! તું અનાથ અને સનાથના પરમાર્થ તેમ જ સાચા રહસ્યને જાણતો નથી-તેમ જ સમજી શકતો નથી. માટે તને સંદેહ થઈ રહ્યો છે. મને અનાથનું જ્ઞાન ક્યાં અને કેવી રીતે થયું અને મેં દીક્ષા કેમ લીધી. હે રાજન્! આ સર્વ વૃત્તાંતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ.”

પ્રાચીન નગરમાં કૌશાંબી નામની એક નગરી હતી. ત્યાં ધનવૈભવથી પરિપૂર્ણ મારા પિતા રહેતા હતા. એક સમયે તરુણ અવસ્થામાં મને આંખની અતુલ પીડા થઈ

અને તે પીડાના કારણે મારા શરીરમાં દાહજ્વર થયો. જેવી રીતે-કુપિત થયેલો શત્રુ મર્મસ્થાનો પર અતિતીક્ષ્ણ શસ્ત્રો દ્વારા પ્રહાર કરે ધોર પીડા પહોંચે-તેવી જ તીવ્ર મારી આંખની પીડા હતી. તે દાહજ્વરની દાહણ પીડા ઇન્દ્રના વ્રજની જેમ મારી કમર, મસ્તક તથા હૃદયને પીડિત કરતી હતી. તે સમયે વૈદ્ય શાસ્ત્રમાં અતિ પ્રવિણ, જડી-બૂટી તથા મંત્ર-તંત્ર વગેરે વિદ્યામાં પારંગત, શાસ્ત્ર વિચક્ષણ તથા ઔષધિ કરવામાં અતિ દક્ષ અનેક વૈદ્યાચાર્ય મારા ઇલાજ માટે આવેલા. તેમણે અનેક પ્રકારની મારી ચિકિત્સા કરી, પરંતુ મારી પીડાને શાંત કરવામાં સમર્થ ન થયા. મારા પિતા મારા માટે બધી સંપત્તિ આપવા તૈયાર હતા, પરંતુ દુઃખથી છોડાવવામાં અસમર્થ હતા. મારી માતા પણ મારી પીડાને જોઈને દુઃખી તેમ જ અતિવ્યાકુળ થઈ જઈ હતી, પરંતુ દુઃખ દૂર કરવામાં તે અસમર્થ હતી-મારા સગા નાના-મોટા ભાઈઓ તથા સગી બહેનો પણ અસમર્થ હતી. મારા પર અત્યંત સ્નેહ રાખવાવાળી પતિ પરાયાણ મારી પત્નીએ બધા શૃંગારનો ત્યાગ કરી દીધો હતો-રાત-દિવસ તે સેવામાં હતી. એક ક્ષણ માટે પણ મારાથી દૂર થતી નહોતી, પરંતુ પોતાના આંસુઓથી મારા હૃદયનું સિંચન કરવા સિવાય તે કાંઈપણ કરી શકતી ન હતી. મારા સ્વજન, મારા સ્નેહી, મારા કુટુંબીજન પણ મને તે દુઃખમાંથી છોડાવી શકતા નહોતા. આ મારી અનાથતા હતી.”

“આવી રીતે ચારે બાજુથી અસહાયતા અને અનાથતાનો અનુભવ થવાથી મેં વિચાર્યું કે પ્રાણીને આ અનંત સંસારમાં વારંવાર દુઃસહ્ય વેદનાનો અનુભવ કરવો પડે છે. આ ખૂબ અસહ્ય છે-તેથી આ વખતે જો હું આ દાહણ વેદનાથી છૂટી જાઉં તો, ક્ષાન્ત (ક્ષમાશીલ), દાન્ત તથા નિરારંભી થઈને તત્ક્ષણ સંયમ ધારણ કરીશ. હે રાજન્! રાત્રિના આવો નિશ્ચય કરીને સૂઈ ગયો. પ્રાતઃકાળ તો હું બિલકુલ નિરોગી થઈ ગયો. મારા માતા-પિતાની આજ્ઞા લઈને ક્ષાન્ત-દાન્ત અને નિરારંભી થઈને સંયમી (સાધુ) બની ગયો. સંયમ ધારણ કર્યા પછી હું (પોતાનો) મારો તથા સમસ્ત ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો નાથ (રક્ષક) બની ગયો.”

“હે રાજન્! આ આત્મા જ આત્મા માટે વૈતરણી નદી તથા કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ સમાન દુઃખદાયી છે-અને આ કામધેનુ તથા નંદનવન સમાન સુખદાયી છે. આ આત્મા જ સુખદુઃખનો કર્તા અને ભોક્તા છે. જો સુમાર્ગે ચાલીએ તો, આ આત્મા જ આપણો સૌથી મોટો મિત્ર છે-અને કુમાર્ગે ચાલીએ તો, આત્મા જ આપણો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

આ રીતે અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાંત સંભળાવીને કહ્યું કે તેઓએ કેવા પ્રકારની વેદના સહન કરવી પડી હતી અને કેવા પ્રકારની અનાથતાનો

અનુભવ કર્યો હતો? છકાય જીવોના રક્ષક, મહાવ્રતધારી મુનિરાજ જ સાચા સનાથ (રક્ષક) છે, પરંતુ મુનિવૃત્તિ ધારણ કરીને જો, તેનું સમ્યક્ પ્રકારથી પાલન કરી શકે તો તે, પણ સનાથતા છે, આ બીજા પ્રકારની સનાથતા છે.

આવી રીતે કર્મ શત્રુઓના ઘોર શત્રુ, મહા તપસ્વી, વિપુલ યશસ્વી, વ્રતી મહા મુનીશ્વર અનાથીએ અનાથતાનો સાચો અર્થ રાજા શ્રેણિકને સંભળાવ્યો-આ સાંભળીને રાજા શ્રેણિક અત્યંત પ્રસન્ન થયા. બંને હાથ જોડીને રાજા શ્રેણિક તે મહામુનીશ્વરને કહેવા લાગ્યા-“હે ભગવંત! આપે મને અનાથતાનું સ્વરૂપ ખૂબ જ સુંદર રીતે સમજાવી દીધું. આપ માનવજન્મ પામ્યા તે ધન્ય છે. આપની આ દિવ્ય કાન્તિ, દિવ્ય પ્રભાવ, શાંત મુખમુદ્રા, ઉજ્જવળ સૌમ્યતા, ધન્ય છે-જિનેશ્વર ભગવાનના સત્યમાર્ગ પર ચાલવાવાળા આપ વાસ્તવમાં સનાથ છો-સબાંધવ છો-સંયમિષ્ટ! અનાથ જીવોના આપ જ નાથ છો. બધા પ્રાણીઓના આપ જ રક્ષક છો-હે ક્ષમાસાગર મહાપુરુષ! આપના ધ્યાનમાં વિદ્ન (ભંગ) નાખીને અને ભોગ ભોગવવા માટે આમંત્રણ આપીને જે અપરાધ કર્યો છે, તે અપરાધની હું આપની પાસે ક્ષમા માંગું છું.

આવી રીતે રાજાઓમાં સિંહ સમાન શ્રેણિક રાજાએ શ્રમણસિંહ (સાધુઓમાં સિંહ સમાન) અનાથી મુનિની પરમ ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરી. મુનિનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને રાજા શ્રેણિક પોતાના અંતઃપુર (બધી રાણીઓ અને દાસ-દાસીઓ) અને સકળ કુટુંબીજનો સહિત મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી, શુદ્ધ ધર્માનુયોગી બની ગયા.

અનાથી મુનિના આ અમૃતોપમ સમાગમથી રાજા શ્રેણિકનું રોમે રોમ પ્રફુલ્લિત થઈ ગયું. પરમ ભક્તિપૂર્વક મુનિશ્વરને વંદના નમસ્કાર કરી, તે પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત, ત્રણ દંડ (મનદંડ, વચનદંડ અને કાય દંડ)થી વિરક્ત, ગુણોના ભંડાર અનાથી મુનિ અનાસક્ત ભાવથી અપ્રતિબંધ વિહારપૂર્વક આ પૃથ્વી પર વિચરવા લાગ્યા.

સાધુતામાં જ સનાથતા છે-આદર્શ ત્યાગમાં જ સનાથતા છે-આસક્તિમાં અનાથતા છે. ભોગોમાં આસક્ત થવું અનાથતા છે. ઈચ્છા અને વાસનાની પરતંત્રતામાં પણ અનાથતા છે, અનાથતાને છોડીને સનાથ થવું અને પોતે જ પોતાના આત્માના મિત્ર બનવું પ્રત્યેક મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર-પરિચય

ભક્તામર સ્તોત્રના રચયિતા આચાર્ય શ્રી માનતુંગજી હતા. તે ખૂબ જ પ્રભાવશાળી, વિદ્વાન, આધ્યાત્મિક રસના રસિક, જિનશાસન પ્રભાવક આચાર્ય હતા. પોતાના ભક્તિ રસથી ઓતપ્રોત થઈ ભક્તામર સ્તોત્રમાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન આદિનાથની સ્તુતિ કરી.

આ સ્તોત્રનો છંદ વસંતતિલકા છે-સંસ્કૃતમાં આ છંદ મધુર તેમ જ શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. આ સ્તોત્રની ૪૮ ગાથાઓ છે તે પોતાનામાં રામબાણ ઔષધિ છે.

ભક્તામરની રચના-

એક સમયે અવંતી નરેશ રાજા ભોજ દરબારીઓના કહેવામાં આવીને ચમત્કાર જોવાની ઇચ્છાથી શ્રી માનતુંગાચાર્યજીને હથકડી-બેડી નાખીને કારાવાસમાં કેદ કરી દીધા અને બહારથી મજબૂત તાળાથી બંધ કરી, પહેરો લગાવી દીધો. ત્રણ દિવસ સુધી આચાર્યશ્રી માનતુંગજી ધ્યાનમાં તલ્લીન રહ્યા-અને ચોથા દિવસે ભગવાન આદિનાથની સ્તુતિના રૂપમાં ભક્તામરની રચના પ્રારંભ કરી, જેવો ૪૭મો શ્લોક બોલી રહ્યા હતા ત્યારે હથકડી, બેડી, અને તાળા વગેરે બધા બંધન તૂટીને પોતાની મેળે જ દૂર થઈ ગયા.

સવારમાં ભક્તામર સ્તોત્રનું ઉચ્ચારણ ભાવપૂર્વક જે શ્રદ્ધાળુ કરે છે, તેને આધ્યાત્મિક વૈભવ પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

પ્રભુ ભક્તિને જ્ઞાનીઓએ મહાન નિર્જરાનો હેતુ બતાવ્યો છે-સ્તુતિ તે મહાન શક્તિ છે, જેનાથી આત્મા સુલભ બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે-તથા ઉત્કૃષ્ટ ભાવોથી ભક્તિ કરવાવાળા જીવ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે છે.

૧. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર

(રચયિતા : આચાર્ય શ્રી માનતુંગ)

ભક્તામર-પ્રણત-મૌલિ-મણિ-પ્રભાણા-
મુદ્ધોતકં દલિત પાપ-તમો-વિતાનમ્ ।
સમ્યક્ પ્રણમ્ય જિન-પાદ-યુગં યુગાદા-
વાલમ્બનં ભવ - જલે - પતતાં જનાનામ્ ॥૧॥

યઃ સંસ્તુતઃ સકલ વાંગ્મય તત્ત્વબોધા-
દુદ્ભૂત બુદ્ધિ - પટ્ટભિઃ સુરલોક - નાથૈઃ ।
સ્તોત્રૈર્ - જગત્ - ત્રિતય ચિત્ત હરૈ રૂદારૈઃ
સ્તોભ્યે કિલાહમપિતં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥૨॥

બુદ્ધયા વિનાપિ વિબુધા - ચિત - પાદપીઠ ।
સ્તોતું સમુદ્યત - મતિર્વિગત - ત્રપોહમ્ ।
બાલંવિહાય જલ સંસ્થિત મિન્દુ - બિમ્બ -
મન્યઃ ક ઈચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥૩॥

વક્તું ગુણાન્ ગુણ સમુદ્ર । શશાંક-કાન્તાન્
કસ્તે ક્ષમઃ સુરગુરુ - પ્રતિમોપિ બુદ્ધયા ।
કલ્પાન્ત - કાલ - પવનોદ્ધત - નક - ચકં
કો વા તરીતુમલમ્બુનિર્ધિં ભુજાભ્યામ્ ॥૪॥

સોહં તથાપિ તવ ભક્તિ - વશાન્મુનીશ!
કર્તું સ્તવં વિગત - શક્તિ - રપિ પ્રવૃત્તઃ ।
પ્રીત્યાત્મ - વીર્ય - મવિચાર્ય મૃગો મૃગેન્દ્રં
નાભ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ॥૫॥

અલ્પ - શ્રુતં શ્રુતવતાં પરિહાસ ધામ
ત્વદ્ - ભક્તિરેવ મુખરી કુસ્તે બલાન્મામ્ ।
ચત્કોકિલઃ કિલ મધૌ મધુરં વિરૌતિ
તચ્યારુ ચામ્ર - કલિકા - નિકરૈક - હેતુઃ ॥૬॥

ત્વત્ - સંસ્તવેન ભવ - સંતતિ - સન્નિબંધં
 પાપં ક્ષણાત્ - ક્ષયમુપૈતિ શરીરભાજમ્ ।
 આકાન્તલોક - મલિ - નીલમ - શેષમાશુ
 સૂર્યાશુ - ભિન્નમિવ શાર્વર - મન્ધકારમ્ ॥૭॥

મત્વેતિ નાથ! તવ સંસ્તવનં મયેદ-
 મારભ્યતે તનુ - ધિયાપિ તવ પ્રભાવાત્ ।
 ચેતો હરિષ્યતિ સતાં નલિની - દલેષુ
 મુક્તા - ફલ - દ્યુતિ મુપૈતિ નનૂદ - ભિન્દુઃ ॥૮॥

આસ્તાં તવ સ્તવનમસ્ત - સમસ્ત - દોષં
 ત્વત્ - સંકથાપિ જગતાં દુરિતાનિ હંતિ ।
 દૂરેઃ સહસ્રકિરણઃ કુરુતે પ્રભૈવ
 પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશ - ભાંજિ ॥૯॥

નાત્યદ્ભુતં ભુવનભૂષણ ભૂતનાથ ।
 ભૂતૈર્ગુણૈર્ભુવિ ભવન્ત - મભિષ્ટુવન્તઃ ।
 તુલ્યા ભવન્તિ ભવતો નનુ તેન કિં વા ?
 ભૂત્યાશ્રિતં ય ઈહ નાત્મસમં કરોતિ ॥૧૦॥

દૃષ્ટ્વા ભવંત - મનિમેષ - વિલોકનીયં
 નાન્યત્ર તોષમુપયાતિ જનસ્ય ચક્ષુઃ ।
 પીત્વા પયઃ શશિકર - દ્યુતિ - દુગ્ધ - સિન્ધોઃ
 ક્ષારં જલં જલ - નિઘેર - શિતું ક ઈચ્છેત્ ॥૧૧॥

યૈઃ શાન્ત - રાગ - રચિભિઃ પરમાણુભિસ્ત્વં
 નિર્માપિત સ્ત્રિભુવનૈક - લલામ - ભૂત ! ।
 તાવન્ત એવ ખલુ તે પ્યાણવઃ પૃથિવ્યાં
 યતે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥૧૨॥

વક્ત્રં ક્વ તે સુર - નરો - રગ - નેત્રહારિ
 નિઃશેષ - નિર્જિત જગત્ - ત્રિતથોપમાનમ્ ? ।
 બિમ્બં કલંક - મલિનં ક્વ નિશાકરસ્ય ?
 યદ્ધાસરે ભવતિ પાંડુ - પલાશ - કલ્પમ્ ॥૧૩॥

સમ્પૂર્ણ મંડલ - શશાંક - કલા - કલાપ
શુભ્રા ગુણાશ્ચિભુવનં તવ લંઘયન્તિ ।
યે સંશ્રિતા સ્ત્રિ - જગદીશ્વર નાથમેકં
કસ્તાન્ - નિવારયતિ સંચરતો યથેષ્ટમ્ ॥૧૪॥

ચિત્રં કિમત્ર યદિ તે ત્રિદશાંગ નાભિર્
નીર્ત મનાગપિ મનો ન વિકાર - માર્ગમ્ ।
કલ્પાન્ત - કાલ - મરુતા ચલિતા - ચલેન,
કિં મંદરાદ્રિ - શિખરં ચલિતં કદાચિત્ ॥૧૫॥

નિર્ઘૂમ - વર્તિરપવર્જિત - તૈલ - પૂરઃ
કૃત્સ્નં જગત્ - ત્રયમિદં પ્રકટી-કરોષિ ।
ગમ્યો ન જાતુ મૃતાં ચલિતા - ચલાનાં
દીપોપર સ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્ - પ્રકાશઃ ॥૧૬॥

નાસ્તં કદા ચિદ્દુપયાસિ ન રાહુગમ્યઃ
સ્પષ્ટીકરોષિ સહસા યુગ પજજગન્તિ ।
નામ્બોધરો - દર - નિરૂદ્ધ - મહા - પ્રભાવઃ
સૂર્યાતિશાયિ મહિમા સિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥૧૭॥

નિત્યોદયં દલિત મોહ - મહાન્ધકારં
ગમ્યં ન રાહુ - વદનસ્ય ન વારિદાનામ્ ।
વિભ્રાજતે તવ મુખાબ્જ મનલ્પ - કાન્તિ
વિઘોતયજ્ - જગદ્પૂર્વ શશાંક ભિમ્બમ્ ॥૧૮॥

કિં શર્વરીષુ શશિનાહિન વિવસ્વતા વા
યુષ્મન્મુખેન્દુ - દલિતેષુ તમસ્સુ નાથ ! ।
નિષ્પન્ન - શાલિ - વન - શાલિનિજીવલોકે
કાર્યં કિયજ્ - જલધરૈર્જલ - ભાર - નમ્રૈઃ ॥૧૯॥

જ્ઞાનં યથા ત્વયિ વિભાતિ કૃતાવકાશં
નૈવં તથા હરિ - હરાદિષુ નાયકેષુ ।
તેજઃ સ્ફુરન્મણિષુ યાતિ યથા મહત્ત્વં
નૈવં તુ કાય - શકલે કિરણા - કુલેપિ ॥૨૦॥

मन्ये वरं हरि - हराद्य ओव दृष्टा-
दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति
किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः
कश्चिन्मनो - हरति नाथ ! भवान्तरेपि ॥२१॥

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या - सुतं त्वद्गुणं जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्र - रश्मिं
प्राथ्येव दिग् - जनयति स्फुरदंश - जलम् ॥२२॥

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस
मादित्य - वर्णा - ममलं तमसः पुरस्तात्
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥२३॥

त्वामव्ययं विभु-मयित्य-मसंभ्यमाद्यं
ब्रह्माण्मीश्वर मनन्त मनंग - केतुम् ।
योगीश्वरं विदित - योग मनेक मेकं
ज्ञान - स्वरूप - ममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥

बुद्ध स्त्वमेव विबुधार्थित - बुद्धि - बोधात्
त्वं शंकरोसि भुवन - त्रय - शंकरत्वात् ।
धातासि - धीर ! शिवमार्ग - विधेर्विधानात्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोसि ॥२५॥

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षितितला मल - लूषणाय ।
तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधि - शोषणाय ॥२६॥

को विस्मयोत्र यदि नाम गुणैरशेषै-
स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।
दोषैरूपात् - विविधाश्रय जात गर्वैः
स्वप्नांतरेपि न कदाचिद् - पीक्षितोसि ॥२७॥

उर्यैरशोक - तद् - संश्रित मुन्मयूष-
 मात्माति इपममलं भवतो नितान्तम्।
 स्पष्टौल्लसत्-किरणा-मस्त-तमो-वितानं
 बिम्बं रवेरिव पयोधर पार्श्ववर्ति ॥२८॥

सिंहासने मणि - मयूष - शिभा - विचित्रे
 विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम्।
 बिम्बं विद्विलस दंशु लता - वितानं
 तुंगोदयाद्रि - शिरसीव सहस्त्ररश्मेः ॥२९॥

कुन्दावदात - यल - यामर - याद् - शोभं
 विभ्राजते तववपुः कलधौत - कान्तम्।
 उद्यच्छ शांक - शुचि - निर्जर - वारिधार-
 मुर्यैस्तटं सुरगिरेरिव शात - कौभम् ॥३०॥

छत्र - त्रयं तव विभाति शशांक - कान्त -
 मुर्यैः स्थितं स्थगित - भानुकर - प्रतापम्।
 मुक्ता - इल - प्रकर - जल - विवृद्ध - शोभं-
 प्रभ्यापयत् - त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥३१॥

गंभीर - तार - रवपूरित - दिग् - विभाग-
 स्त्रैलोक्य लोक - शुभ - संगम - भूतिदक्षः।
 सद्धर्म - राज - जय - घोषण - घोषकः सन्
 भे द्रुन्दुभिर्ध्वनति ते यशसः प्रवादी ॥३२॥

मंदार - सुंदर - नमेरु - सुपारिजात-
 संतानकादि कुसुमोत्कर - वृष्टि - रूढा।
 गंधोद - बिन्दु - शुभ - मन्द - मस्तप्रपाता-
 द्वित्या द्विवः पतति ते वयसां ततिर्वा ॥३३॥

शुभ्रप्रभा वलय - भूरि विभा विभोस्ते
 लोकत्रय - द्युतिमतां द्युतिमाक्षिपन्ति।
 प्रोद्यद् द्विवाकर निरन्तर - भूरि संप्र्या
 दीप्त्या जयत्यपि निशामपि सोम - सौम्याम् ॥३४॥

સ્વર્ગા - પવર્ગ - ગમ - માર્ગ - વિમાર્ગણેષ્ટ -
 સદ્ધર્મ - તત્વ - કથનૈકપટુ - સ્ત્રિલોક્યામ્ !
 દિવ્ય - ધ્વનિર્ભવતિ તે વિશદાર્થ સર્વ -
 ભાષા સ્વભાવ પરિણામ ગુણૈઃ પ્રયોજ્યઃ ॥૩૫॥

ઉન્નિદ્ર - હેમ - નવ - પંકજ - પુંજ - કાન્તિ
 પર્યુલ્લ - સન્નખ - મયૂખ - શિખા - ભિરામૌ |
 પાદૌ પદાનિ તવ યત્ર જિનેન્દ્ર ! ધત્તઃ
 પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥૩૬॥

ઈત્યં યથા તવ વિભૂતિર - ભૂજિજનેન્દ્ર !
 ધર્મોપદેશન - વિધૌ ન તથા પરસ્ય |
 યાદૃક્ પ્રભા દિનકૃતઃ પ્રહતાન્ધકારા
 તાદૃક્ કુતો ગ્રહ ગણસ્ય વિકાશિનોપિ ॥૩૭॥

શ્ચ્યોતન્મદા - વિલવિલોલ - કપોલ - મૂલ -
 મત્ત - ભ્રમદ્ ભ્રમર - નાદ - વિવૃદ્ધ - કોપમ્ |
 ઐરાવતા - ભમિ - ભમુદ્ધત - માપતન્તં
 દૃષ્ટ્વા ભયં ભવતિ નો ભવદા - શ્રિતાનામ્ ॥૩૮॥

ભિન્નેભ - કુમ્ભ - ગલદુજ્જવલશોણિતાકત
 મુક્તા - ફલ - પ્રકરભૂષિત ભૂમિ - ભાગઃ |
 બદ્ધ - ક્રમઃ ક્રમગતં હરિણાધિપોપિ
 નાકામતિ ક્રમ - યુગાયલ સંશ્રિતં તે ॥૩૯॥

કલ્પાન્ત - કાલ - પવનોદ્ધત વહ્નિન કલ્પં
 દાવાનલંજવલિત - મુજ્જવલમુત્સ્ફુલિંગમ્ |
 વિશ્વં જિઘત્ - સુમિવ સમ્મુખ - માપતન્તં
 ત્વન્નામ - કીર્તન - જલં શમયત્યશેષમ્ ॥૪૦॥

રક્તેક્ષણં સમદ - કોકિલ - કંઠ - નીલં
 કોધોદ્ધતં ફણિન - મુત્ફણ - માપતન્તમ્ |
 આકામતિ ક્રમ - યુગેન નિરસ્ત શંક -
 સ્ત્વન્નામ - નાગ - દમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥૪૧॥

વલ્ગતુરંગ - ગજ - ગર્જિત - ભીમ નાદ-
 માજૈ બલં બલવતામપિ ભૂપતીનામ્ |
 ઉદઘ્ - દિવાકર - મયૂખ - શિખાપવિદ્ધં
 ત્વત્કીર્તનાત્તમ ઈવાશુ ભિદ્દામુપૈતિ ॥૪૨॥

કુન્તાગ્ર-ભિન્ન-ગજ-શોણિતવારિ-વાહ-
 વેગાવતાર - તરણા - તુર - યોધ - ભીમે |
 યુદ્ધે જયં વિજિત - દુર્જય - જેય - પક્ષા-
 સ્તવત્પાદ - પંકજ - વના - શ્રયિણો લભન્તે ॥૪૩॥

અમ્ભોનિધૌ ક્ષુભિત - ભીષણ - નક ચક-
 પાઠીન - પીઠ - ભય દોલ્વણ વાડવાગ્નૌ |
 રંગતરંગ શિખર - સ્થિત - યાનપાત્રા-
 સ્ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાઢ્ - વ્રજન્તિ ॥૪૪॥

ઉદ્ભૂત ભીષણ જલોદર ભાર - ભુગ્નાઃ
 શોચ્યાં દશા - મુપગતા ઋચ્યુત જીવિતાશાઃ |
 ત્વત્પાદ પંકજ - રજોમૃત દિગ્ધ - દેહાઃ
 મર્ત્યા ભવન્તિ મકર ધ્વજ તુલ્યરૂપાઃ ॥૪૫॥

આપાદ - કંઠ - મુરુ - શુંબલ - વેષ્ટિ તાંગાઃ
 ગાઢં બૃહન - નિગડ - કોટિ - નિઘૃષ્ટ - જંઘાઃ |
 ત્વન્નામ - મંત્રમનિશં મનુજાઃ સ્મરન્તઃ
 સઘઃ સ્વયં વિગતબંધ - ભયા ભવન્તિ ॥૪૬॥

મત્ત - દ્વિપેન્દ્ર - મૃગરાજ દવા - નલાહિ
 સંગ્રામ - વારિધિ - મહોદર - બંધનોત્થમ્ |
 તસ્યાશુ નાશમુપયાતિ ભયં ભિયેવ
 યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥૪૭॥

સ્તોત્રં - સ્ત્રજં તવ જિનેન્દ્ર ! ગુણૈર્નિબદ્ધાં
 ભક્ત્યામયારૂચિર-વર્ણ-વિચિત્ર-પુષ્પામ્ |
 ધતે જનો ય ઈહ કંઠ-ગતા - મજસ્ત્રં
 તં 'માનતુંગ'મવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥૪૮॥

॥ ઇતિ માનતુંગાચાર્ય વિરચિતં આદિનાથ સ્તોત્રમ્ ॥

૨. રત્નાકર પરચીસી

શુભ કેલિ કે આનન્દ કે, ધન કે મનોહર ધામ હો,
નરનાથ સે સુરનાથ સે પૂજિત ચરણ ગત કામ હો ।
સર્વજ્ઞ હો, સર્વોચ્ચ હો, સબસે સદા સંસાર મેં,
પ્રજ્ઞા કલા કે સિન્ધુ હો, આદર્શ હો આચાર મેં ॥૧॥

સંસાર-દુઃખ કે વૈદ્ય હો, ત્રૈલોક્ય કે આધાર હો,
જય શ્રીશ રત્નાકર પ્રભો ! અનુપમ કૃપા અવતાર હો ।
વીતરાગ ! હે વિજ્ઞાપ્તિ મેરી, મુગ્ધ કી સુન લીજીએ,
તુમ વિજ્ઞ હી ક્યોંકિ પ્રભો ! મુઝકો અભય વર દીજીએ ॥૨॥

માતા-પિતા કે સામને, બોલી સુનાકર તોતલી,
કરતા નહીં ક્યા અજ્ઞ બાલક, બાલ્યવશ લીલાવત્ ?
અપને હૃદય કે હાલ કો, વૈસે યથોચિત રીત સે,
મેં કહ રહા હૂં આપકે આગે, વિનય ઔર પ્રીતિ સે ॥૩॥

મેંને નહી જગમેં કભી, કુછ દાન દીનોં કો દિયા,
મેં સચ્ચરિત ભી હૂં નહી, મેંને નહીં તપ ભી કિયા ।
શુભ ભાવના મેરી હુઈ, અબ તક ન ઈસ સંસાર મેં,
મેં ધૂમતા હું વ્યર્થ હી, ભ્રમ સે ભવોદધિ ધાર મેં ॥૪॥

કોધાગ્નિ સે મેં રાત-દિન હા ! જલ રહા હું હે પ્રભો !
મેં લોક નામક સાપ સે, કાટા ગયા હું હે પ્રભો ! ।
અભિમાન કે ખલ ગ્રાહ સેં, અજ્ઞાનવશ મેં ગ્રસ્ત હું,
કિસ ભાંતિ હો, સ્મૃત આપ, માયા-જાલ સે મેં વ્યસ્ત હૂં ॥૫॥

લોકેશ ! પર-હિત ભી કિયા, મેંને ન દોનો લોક મેં,
સુખ-લેશ ભી ફીર ક્યોં મુઝે હો, ખીજતા હૂં શોક મેં ।
જગ મેં હમારે સે નરો કા, જન્મ હી બસ વ્યર્થ હૈ,
માનોં જિનેશ્વર ! યહ જગતકી પૂર્ણતા કે અર્થ હૈ ॥૬॥

प्रभु ! आपने निज मुख सुधा का, दान यद्यपि है दिया,
यह ठीक है पर चित्त ने, उसका न कुछ भी इल लिया।
आनन्द रस में डुबकर, सद्ग्रत वह होता नहीं,
है वज्र सा मेरा हृदय, कारण पडा अस है यही ॥७॥

रत्नत्रयी दृष्प्राप्य है, प्रभु से उसे मैंने लिया,
बहुकाल तक बहु बार जब, जग का भ्रमण मैंने किया।
हा ! भा गया वह भी विवश मैं नींद आलस में रहा,
अब बोलिअे उसके लिअे, रोउं प्रभो ! किसके यहां? ॥८॥

संसार ठगने के लिअे, वैराग्य को धारण किया,
जग को हसाने के लिअे, उपदेश धर्मों का दिया।
उधडा मयाने के लिअे, मम श्रम पर विद्या बसी,
निर्लज्ज, हो कितनी उडाउं, हे प्रभो ! अपनी हंसी ॥९॥

पर दोष को कलकर सदा, मेरा बदन दूषित हुआ,
लभ कर पराई नारियों को, हा ! नयन दूषित हुआ।
मन भी मलिन है सोयकर, पर की बुराई है प्रभो !
किस भांति होगी लोक में, मेरी ललाई हे प्रभो ! ॥१०॥

मैंने बढाई निज विवशता, हो अवस्था के वशी,
भक्षक रतीश्वर से लुई, उत्पन्न जो दुःख राक्षसी।
हा ! आपके सम्मुख उसे, अति लाज से प्रकटित किया,
सर्वज्ञ हो सब जानते, स्वयमेव संसृति की किया ॥११॥

अन्य मंत्रो से परम, परमेष्ठी मंत्र लुटा दिया,
सत्शास्त्र वाक्यों को, कुशास्त्रो से दबा मैंने दिया।
दुःसंग से दुष्कर्म कर्ता, जान लेना तू मुझे,
लोकेश ! ईस कारण मति भ्रम, मान लेना तू मुझे ॥१२॥

हा ! तज दिया मैंने प्रभो! प्रत्यक्ष पाकर आप को,
अज्ञान-वश मैंने किया फिर, देभिअे किस पापको।
वामाक्षियों के कुच कटाक्षो पर सदा भरता रहा,
उन के विलासों का हृदय में, ध्यान भी करता रहा ॥१३॥

लभ कर युवतिओं के मनोहर, नेत्र मुझ जो रस भिला,
 इस हेतु उन के प्रेम में, मम दौड कर मानस भिला ।
 सत्शास्त्र के सिद्धांत-निधि, सुन भी उरा है वह नहीं,
 संसार-तारक ! जान पडता, कुछ मुझे कारण नहीं। ॥१४॥

मुझ में न अपने अंग के, सौंदर्य का आभास है,
 मुझ में न गुण-गुण है विमल, मुझ में न केली-विलास है ।
 प्रभुता न मुझ में स्वप्न की भी, है यमकती देभिअे।
 तो भी भरा हूँ गर्व से, मैं मूढ हूँ, किसके लिअे ॥१५॥

हा ! नित्य घटती आयु है, पर पाप-मति घटती नहि,
 आँधु बूढौती पर विषय से, कामना उटती नहीं ।
 मैं यत्न करता हूँ दवा में, धर्म में करता नहीं,
 दुर्योधन-महिमा से ग्रसित हूँ, नाथ ! भय सकता नहीं ॥१६॥

अद्य पुण्य को जग आत्मा को, मैंने कभी माना नहीं,
 हा ! आप आगे है भडे, दीनानाथ से यद्यपि नहीं ।
 तो भी जलों के वाक्य को, मैंने सुना कानों वृथा,
 धिक्कार मुझ को है गया, मम जन्म ही मानो वृथा ॥१७॥

सत्पात्र-पूजन देव-पूजन, कुछ नहीं मैंने किया,
 मुनिधर्म श्रावकधर्म का, भी नहीं सविधि पालन किया ।
 नर-जन्म पाकर भी वृथा ही, मैं उसे भोता रहा,
 मानो अकेला घोर वन में, व्यर्थ ही रोता रहा ॥१८॥

प्रत्यक्ष सुभकर जैन मत में, प्रीति मेरी थी नहीं,
 जिननाथ ! मेरी देभिअे, है मूढता भारी यही ।
 हा ! कामधेनु कल्पद्रुमादिक के यहाँ रहते हुअे,
 हमने गवाया जन्म को, धिक् लाभ दुःख सहते हुअे ॥१९॥

मैंने न रोक रोग-दुःख, संभोग सुभ देखा किया,
 मन में न माना, मृत्यु भय, धन लाभ ही लेखा किया ।
 हा ! मैं अधम युवती जनों के, ध्यान नित करता रहा,
 पर नरक-कारागार से, मन में न मैं उरता रहा ॥२०॥

સદ્વૃત્તિ સે મન મેં ન મૈને, સાધુતા હા સાધિતા,
 ઉપકાર કર કે કીર્તિ ભી, મૈને નહીં કુછ અર્જિતા ।
 તીર્થ કે ઉદ્ધાર આદિક, કાર્ય કર પાએ નહીં,
 નર-જન્મ પારસ તુલ્ય નિજ, મૈને ગવાયા વ્યર્થ હી ॥૨૧॥

શાસ્ત્રોક્ત વિધિ વૈરાગ્ય ભી, કરના મુઝે આતા નહીં,
 ખલ-વાક્ય ભી ગત કોધ હો, સહના મુઝે આતા નહીં ।
 અધ્યાત્મ-વિદ્યા હૈ ન મુઝ મેં, હૈ ન કોઈ સત્કલા,
 ફિર દેવ ! કેસે યહ ભવોદેધિ, પાર હોવેગા ભલા ॥૨૨॥

સત્કર્મ પહલે જન્મ મેં, મૈને કિયા કોઈ નહીં,
 આશા નહીં જન્માન્ય મેં, ઉસ કો કરુંગા મેં કહી ।
 ઈસ ભાંતિ કા યહિ હું જિનેશ્વર ! ક્યોં ન મુઝ કો કષ્ટ હો ?
 સંસાર મેં ફિર જન્મ તીનોં, ક્યોં ન મેરે નષ્ટ હો ॥૨૩॥

હે પૂજ્ય ! અપને ચરિત્ર કો, બહુ ભાંતિ ગાઉં ક્યા વૃથા,
 કુછ ભી નહીં તુમ સે છિપી હૈ, પાપમય મેરી કથા ।
 ક્યોંકિ ત્રિજગ કે રૂપ હો તુમ, ઈશ હો સર્વજ્ઞ હો,
 પથ કે પ્રદર્શક હો તુમ્હીં, મમ ચિત્ત કે મર્મજ્ઞ હો ॥૨૪॥

દીનોદ્ધારક ધીર, આપસા અન્ય નહીં હૈ,
 કૃપા-પાત્ર ભી નાથ ! ન મુઝ સા અવર કહીં હૈ ।
 તો ભી માંગુ નહીં ધાન્ય, ધન કભી ભૂલકર,
 અર્હન! કેવલ બોધિરત્ન દે, હોવે મંગલ કર ॥
 શ્રી રત્નાકર ગુણ-ગાન યહ દુરિત દુઃખ સબ કે હરે ।
 બસ એક યહુ હૈ પ્રાર્થના, મંગલમય જગ કો કરે ॥૨૫॥

3. જય જય જય ભગવાન

જય જય જય ભગવાન

અજર-અમર અભિલેશ નિરંજન, જયતિ સિદ્ધ ભગવાન ॥ ઢેર ॥
અગમ અગોચર તૂ અવિનાશી, નિરાકાર નિર્ભય સુખ રાશિ,
નિર્વિકલ્પ નિર્લેપ નિરામય, નિષ્કલંક નિષ્કામ ॥ જય ॥૧॥

કર્મ ન કાયા મોહ ન માયા, ભૂખ ન તિરખા રંક ન રાય ।
એક સ્વરૂપ, અરૂપ અગુરૂ લઘુ, નિર્મલ જ્યોતિ મહાન ॥ જય ॥૨॥

હે અનન્ત, હે અન્તર્યામી, અષ્ટ ગુણો કે ધારક સ્વામી ।
તુમ બિન દુજા દેવ ન પાયા, ત્રિભુવન મેં અભિરામ ॥ જય ॥૩॥

ગુરૂ નિર્ગ્થોને સમજાયા, સચ્ચા પ્રભુ કા રૂપ બતાયા ।
અબ તુમ મેં હી મિલ જાઉં મેં, એસા હો વરદાન ॥ જય ॥૪॥

‘સૂર્ય ચન્દ્ર’ હૈ શરણ તિહારી, પ્રભુ કરના મેરી રખવારી ।
તુઝ મેં મુઝ મેં ભેદ ન પાઉં, એસા હો સંધાન ॥ જય ॥ ૫॥

૧. પ્રવ્યાખ્યાન સૂત્ર

૧. નવકારશી સૂત્ર (નવકારશી, સૂર્યોદય પછી બે ઘડી સુધી)

ઉગ્ગએ, સૂરે નમોક્કારસહિયં પરચક્ષ્મામિ, ચઉલ્લિહં પિ આહારં અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં અન્નત્થણાભોગેણં, સહસ્સાગારેણં, સવસમાહિ-વત્તિયા ગાહેણં વોસિરામિ.

૨. પોરસિયં (સૂર્યોદયથી ૧ પ્રહર સુધી)

ઉગ્ગએ, સૂરે પોરસિયં પરચક્ષ્મામિ, ચઉલ્લિહં પિ આહારં અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં, ૧ અન્નત્થણાભોગેણં ૨ સહસ્સાગારેણં ૩ પરચન્ન કાલેણં ૪ દિસામોહેણં ૫ સાહુવયણેણં મહત્તાગારેણં ૬ સલ્લ સમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

૩. પુરિમહં (સૂર્યોદયથી ૨ પ્રહર સુધી)

ઉગ્ગએ, સૂરે પુરિમહં પરચક્ષ્મામિ ચઉલ્લિહં પિ આહારં અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં અન્નત્થણાભોગેણં સહસ્સાગારેણં, પરચન્નકાલેણં, દિસામોહેણં, સાહુવયણેણં, સલ્લ સમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

૪. એકાસણં (૧ દિવસમાં માત્ર એકવાર એક આસને બેસીને જમવું)

એકાસણં પરચક્ષ્મામિ, તિવિહં ચઉલ્લિહં પિ, આહારં, અસણં, ખાઈમં, સાઈમં, ૧ અન્નત્થણાભોગેણં ૨ સહસ્સાગારેણં ૩ સાગારિ આગારેણં ૪ આઉટ્ટણપસારેણં, ૫ ગુરુ અબ્ભુક્કાણેણં, ૬ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં ૭ મહત્તરાગારેણં, ૮ સલ્લસ માહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

૫. એકસ્થાન (એકલઠાણા) સૂત્ર

એકાસણં એગટ્ઠાણં પરચક્ષ્મામિ, તિવિહંપિ ચઉલ્લિહંપિ આહારં-અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં (૧) અણ્ણત્થણાભોગેણં, (૨) સહસ્સાગારેણં,

(૩) સાગરિયાગારેણં (૪) ગુરુ અબ્ભુટ્ઠાણેણં, (૫) પરિટ્ઠાવણિયાગારેણં,
(૬) મહત્તરાગારેણં, (૭) સ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

૬. આયામ્લ આયંબિલ સૂત્ર

આયંબિલં પરચક્ખામિ, તિવિહં પિ (ચઉત્વિહં પિ) આહારં અસણં, (પાણં),
ખાઈમં, સાઈમં, ૧ અન્નત્થણાભોગેણં ૨ સહસ્સાગારેણં ૩ લેવાલેવેણં ૪ ઉક્ખિત્ત
વિવગ્ગેણં, ૫ ગિહત્થસંસટ્ઠેણં, ૬ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં, ૭ મહત્તરાગારેણં,
૮ સ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

૭અ. ચઉવિહારા ઉપવાસ (અબ્ભત્તટ્ઠં)

ઉગ્ગએ, સૂરે (ચઉત્થાભત્ત) અબ્ભત્તટ્ઠં પરચક્ખામિ, ચઉત્વિહં પિ આહારં
અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં ૧ અન્નત્થણાભોગેણં, ૨ સહસ્સાગારેણં, ૩
પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં, ૪ મહત્તરાગારેણં ૫ સ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

૭બ. તિવિહાર ઉપવાસ

ઉગ્ગએ, સૂરે અબ્ભત્તટ્ઠં પરચક્ખામિ, તિવિહં પિ આહારં અસણં, ખાઈમં, સાઈમં,
૧ અન્નત્થણાભોગેણં, ૨ સહસ્સાગારેણં, ૩ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં, ૪ મહત્તરાગારેણં
૫ સ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

૮. દિવસ ચરિમં (સૂર્યાસ્ત સમયે ચઉવિહાર)

દિવસ ચરિમં પરચક્ખામિ, ચઉત્વિહં પિ આહારં અસણં, પાણં,
ખાઈમં, સાઈમં ૧ અન્નત્થણાભોગેણં, ૨ સહસ્સાગારેણં, ૩ મહત્તરાગારેણં,
૪ સ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

૯. અભિગ્રહ

અભિગ્રહં પરચક્ખામિ, ચઉત્વિહં પિ આહારં અસણં, પાણં,
ખાઈમં, સાઈમં ૧ અન્નત્થણાભોગેણં, ૨ સહસ્સાગારેણં, ૩ મહત્તરાગારેણં
૪ સ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

૧૦. નિવિગહિય (વિગયરહિત લૂખું ૧ વાર જમવાનું)

વિગઈયો પરચક્રખામિ ચઉલ્લિહં પિ આહારં, અસાણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં
૧ અન્નતથણાભોગેણં, ૨ સહસ્સાગારેણં, ૩ લેવાલેવેણં, ૪ ગિહ્તથસંસટ્ઠેણં, ૫.
ઉક્ખિત્ત વિવેગ્ગણં, ૬ પુરુચ્ચમક્રખેણં, ૭ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં મહત્તરાગારેણં
સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં, વોસિરામિ.

(શ્રાવક વર્ગ પારિટ્ઠાવણિયાગારેણંનો ઉચ્ચાર ન કરે.)

(ઉપવાસ આદિમાં જો પાણીનો આગાર રાખવો હોય તો ‘ચઉલ્લિહં’ના બદલે
‘તિવિહં’ પાઠ બોલવો જોઈએ અને આગળ ‘પાણં’ શબ્દ નહીં બોલવો.

નોટ : નીવીમાં આયમ્બિલ આહાર સિવાય સાથે મીઠું પણ લઈ શકાય છે.

(આધાર-દુર્ગ ચિંતન પરિષદ)

૨. પ્રત્યાખ્યાનમાં રાખવાવાળા આગારોનો અર્થ :

૧. આણ્ણતથણાભોગેણં - પ્રત્યાખ્યાનની સ્મૃતિ ન રહેવાથી કાંઈ ખાધુ-પીધું હોય.
૨. સહસ્સાગારેણં - અચાનક કોઈ વસ્તુ મોઢામાં પડવાથી, જેવી રીતે વર્ષાની બૂદ વગેરે.
૩. પરછન્નકાલેણં - પોરસી વગેરેનો સમય ખબર ન હોવાથી અથવા વાદળો, આંધી, ધૂમ્મસ વગેરેના કારણે સૂર્ય ન દેખાય. જેથી પોરસી પૂર્ણ થવાના ભ્રમથી પારી લેવાય.
૪. દિસામોહેણં - દિશા સંબંધી ભ્રમ થવા પર અર્થાત્ પૂર્વને પશ્ચિમ સમજીને પોરસી ન આવવા પર સૂર્ય ઊંચે ચઢી જવાની ભ્રાંતિથી આહારાદિ ગ્રહણ કરી લેવા.
૫. સાહુવયણેણં - સાધુના દ્વારા “પોરસી આવી ગઈ” એવું કહેવા પર પોરસી વગેરે પારી લેવી.
૬. મહત્તરાગારેણં - વૈયાવૃત્ય વગેરે ખાસ કારણથી ગુરુ આદિની આજ્ઞા થવા પર નિશ્ચય કરેલા સમયથી પહેલા પ્રત્યાખ્યાન પારી લેવા.

૭. સવ્વસમાહિ વત્તિયાગારેણં - અકસ્માત, અસાધ્ય રોગોના કારણે નિર્ધારિત સમય પહેલા ઔષધિ લેવી.
૮. સાગારિયાગારેણં - આ આગાર મુખ્ય રીતે સાધુ-સાધ્વી માટે હોય છે. આહાર ગ્રહણના સ્થાન પર ગૃહસ્થોના આવવા પર એકાસણા આદિમાં એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાન પર જવું.
૯. આઉટણા પસારણેણં - એકાસણામાં ભોજન કરતી વખતે હાથ-પગ સુન્ન થઈ જવાથી લાંબા-ટૂંકા કરવા.
૧૦. ગુરુ અભ્ભુટ્કાણેણં - ગુરુજનોના આવવા પર આહાર આદિ દેવા ઉઠવું પડે.
૧૧. પારિટ્કાવણિયાગારેણં - આ આગર-સાધુ-સાધ્વીઓ માટે છે. પરઠવાની જરૂર પડે ત્યારે એકાસણા વગેરે કર્યા પછી આહાર ગ્રહણ કરવો પડે.
૧૨. લેવાલેવેણં - ઘી વગેરેથી લિપ્ત હોય અથવા તેને લૂંછી લીધું હોય, છતાં પણ તેમાં કાંઈક અંશ રહ્યો હોય તે વાસણ વગેરેથી દીધેલો આહાર ગ્રહણ કરવો પડે.
૧૩. ઉક્ષિત્તવિવેગેણં - રોટલી વગેરે પર રાખેલો સૂકો ગોળ અથવા સાકરને અલગ કરી દીધો હોય, તેને લેવો પડે.
૧૪. ગિહૃત્થસંસટ્કેણં - ગૃહસ્થ દ્વારા ઘૃતાદિનો લેપ, પકાવેલા ચોખા, અથવા રોટલીમાં પહેલાથી નમક નાંખ્યું હોય, વઘારવામાં કાંઈક તેલ-ઘી નાખી દીધું હોય, તે અંશ અત્યલ્પ હોય, તેને લેવું પડે.
૧૫. પુરુચ્ચમક્ષિએણં - ભોજન બનાવતી વખતે ઘી-તેલ વગેરેનો આંગળી પર લેપ લાગી હોય, તે લેવું પડે.

૩. પરચક્ષ્માણ પારવાની વિધિ

ઉપર બતાવેલમાંથી કોઈપણ પરચક્ષ્માણ લીધા હોય તો તેને નીચે મુજબ પારવા. જે પરચક્ષ્માણ (તેનું નામ બોલવું) લીધા હતા તે પૂરા થતા પારું છું. તેના વિશે સમ્મં કાઓણં, ન ફાસિયં, ન પાલિયં, ન તીરિયં, ન કિક્કિયં, ન સોહિયં, ન આરાહિયં, આણાએ આણુપાલિયં ન ભવઈ, તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. ત્રણ નવકાર ગણવા.

નોટ : જે પ્રત્યાખ્યાન પારવા હોય ‘પચ્ચક્ષ્માણના નામના’ સ્થાનને બદલે તે પાઠનું નામ કહીને, બાકીનો પાઠ બોલવો જોઈએ.

અર્થ : જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હતા તે, પ્રત્યાખ્યાનનું સમ્યક્ પ્રકારથી કાયા દ્વારા સ્પર્શનાદિ કરવી જોઈએ, છતાં પણ તે પ્રત્યાખ્યાન જો મન-વચન-કાયા દ્વારા સમ્યક્ રૂપે સ્પર્શ ન કર્યું હોય, પાલન ન કર્યું હોય, પૂર્ણ ન કર્યું હોય, કીર્તન (સ્મરણ) ન કર્યું હોય, શુદ્ધિ (શોધન) ન કરી હોય, આરાધના ન કરી હોય તથા આજ્ઞા અનુસાર પાલન ન કર્યું હોય અર્થાત્ જેથી મારા દ્વારા ઉપરોક્ત રૂપે આરાધના ન થઈ હોય તો તે, દુષ્કૃતને હું મિથ્યા કરું છું અર્થાત્ તે મારા દુષ્કૃત કાર્ય અસફળ થાઓ.

વ્યાખ્યા - પ્રત્યાખ્યાન પારવાના છ અંગ બતાવ્યા છે, તેથી મૂળપાઠ અનુસાર કરેલા પ્રત્યાખ્યાનની આરાધના કરવાથી પ્રત્યાખ્યાનની પૂર્ણતા થાય છે. આથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર આરાધના કરવી જોઈએ.

૧. ફાસિયં (સ્પૃષ્ટ અથવા સ્પર્શિત) - યોગ્ય સમય પર વિધિપૂર્વક ગુરુદેવ અથવા સ્વયં ગૃહીત જે પ્રત્યાખ્યાન છે તેને સ્પર્શિત કહે છે.
૨. પાલિયં (પાલિત) - ગ્રહણ કરેલા પ્રત્યાખ્યાનને વારંવાર ઉપયોગમાં લાવીને, સાવધાની સાથે તેની સતત રક્ષા કરવી તેમ જ તેની આરાધનામાં સમ્યક્ ઉપયોગને પાલિત કહે છે.
૩. તીરિયં (તીરિત) - ગૃહીત પ્રત્યાખ્યાનનો કાળ પૂરો થઈ જવા પર થોડો સમય રહીને પ્રત્યાખ્યાન પારવાને તીરિત કહે છે.
૪. કિટ્ટિયં (કીર્તન) - પ્રત્યાખ્યાન પારતા પહેલા કરેલા પ્રત્યાખ્યાનનો વિચાર કરી ઉત્કીર્તનપૂર્વક કહેવું કે અમુક પ્રત્યાખ્યાન અમુક રૂપે ગ્રહણ કર્યા હતા અને તે ભલીભાંતિ પૂરા થઈ ગયા છે, એવું યાદ કરીને પ્રત્યાખ્યાન કરવાને કીર્તિત કહે છે.
૫. સોહિયં (શોભિત) - કોઈ દૂષણ લાગી જાય તો સહસા તેની શુદ્ધિ કરવી અથવા ‘સોહિયં’નો સંસ્કૃત રૂપ ‘શોભિત’ પણ થાય છે. આ દશામાં તેનો અર્થ થશે ગુરુજનો, સાથી અથવા અતિથિજનોને ભોજન દઈને શેષ બચેલું ભોજન સ્વયં કરવાને શોભિત કહે છે.
૬. આરાહિયં (આરાધિત) - બધા દોષોથી સર્વથા દૂર રહેવા છતાં, ઉપર કહેલી વિધિ અનુસાર સમ્યક્ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન નિષ્પન્ન કરવાને આરાધિત કહે છે.

સાધારણ મનુષ્ય સર્વથા ભ્રાંતિ રહિત હોઈ શકે નહિ. તે સાધના કરતા હોવા છતાં પણમાં તે સાધનાના પથથી અહીયા ભટકી જાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્ર દ્વારા સ્વીકૃત વ્રતની શુદ્ધિ કરવા આવે છે, ભ્રાન્તિજનીતદોષોની આલોચના કરવામાં આવે છે અને અંતમાં મિચ્છામિ દુક્કં દર્શને પ્રત્યાખ્યાનમાં લાગેલા અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે. આલોચના તેમ જ પ્રતિક્રમણ કરવાથી વ્રતની શુદ્ધિ થાય છે.

૪. પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી કેટલાક જ્ઞાતવ્ય બિંદુ

નવકારશી, પોરસી, બે પોરસી આ પર્યક્ષખાણોમાં ચારે આહારનો ત્યાગ હોય છે તથા એકાસણા, આયંબિલ, ઉપવાસ વગેરેમાં પણ આગલા દિવસે સૂર્યાસ્ત પછી આહાર-પાણીનો ત્યાગ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. અન્યથા અર્ધરાત્રિ પછી તો કાંઈપણ ખાવું-પીવું ન જોઈએ. રાત્રિના ૧૨ વાગ્યા પછી કોઈપણ ખા-પી લો તો નવકારશી, પોરસી, એકાસન, ઉપવાસ વગેરે પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે નહીં.

એકાસન - દિવસમાં એકવાર પુકાને ઉપાડ્યા વગર ભોજન કરવું. આમાં હાથ-પગને લાંબા-ટૂંકા કરી શકાય છે, પરંતુ પુટ્ટું પોતાના સ્થાન પર રહેવું જોઈએ. ગુરુના આગમન પર ઊભા થઈ શકાય.

એકાસણામાં અચેત આહાર-પાણી લઈ શકાય. જો ચૌવિહાર કરવો હોય તો, ચઉલ્લિહં કહીને ‘અસણું’ પછી ‘પાણું’ પણ કહેવું જોઈએ.

એકલકાણા - એમાં દિવસમાં એક જ વાર આહાર-પાણી સાથે લેવાનો હોય છે. એમાં પગને લાંબા - ટૂંકા કરી શકાય નહીં. ગુરુના આગમન પર ઊભા થઈ શકાય.

આયંબિલ - દિવસમાં એક વખત યોખા, ઘઉં, જવાર, મકાઈ, બાજરા વગેરેની રોટલી, થૂલી વગેરેમાં નમક, મીઠું મસાલા રહિત ગ્રહણ કરી શકાય છે. દૂધ, દહીં વગેરે વિગય, ફળ, લીલોતરી (લીલી વનસ્પતિ), સૂકા મેવા, મુખવાસ તેમ જ કોઈપણ પ્રકારનું મીઠું વગેરે આમાં લઈ શકાતા નથી. ગુરુના આગમન પર ઊભા થઈ શકાય નહિ.

નીવી-આમાં પણ આયંબિલની જેમ જ આહાર ગ્રહણ કરવાનો. અંતર એટલું છે કે નીવીમાં છાશને લઈ શકાય તેમ જ ભોજન બનાવતી વખતે ઘી, તેલ વગેરેનો આંગળીથી લેપ લાગી ગયો હોય તો તેને વિવેકપૂર્વક લઈ શકાય છે.

નોટ : નીવીમાં આયંબિલના આહાર સિવાય સાથે મીઠું લઈ શકાય છે.

(આધાર-દુર્ગચિંતનપરિષદ)

ઉપવાસ - આમાં એક ઉપવાસમાં ચઉત્થભત્તં, બે ઉપવાસમાં છટ્ઠભત્તં, ત્રણ ઉપવાસમાં અટ્ઠમભત્તંના પરચક્રમાણ કરવા જોઈએ.

ચતુર્થ ભક્તનો શબ્દાર્થ છે. એવું તપ જેમાં ચોથો ભક્ત ગ્રહણ કરાય છે. ભક્તનું તાત્પર્ય છે-ભોજન. આગમકારોએ એક અહોરાત્રિમાં બે ભક્તનું નિરૂપણ કર્યું છે.

૧. દિવસ ભક્ત, (૨) રાત્રિ ભક્ત. જે દિવસે ઉપવાસ કરે તેની પહેલાની રાત્રિનો એક ભક્ત (અર્ધ રાત્રિનો સમય પરંપરા અનુસાર છે.) ઉપવાસવાળા દિવસનો એક ભક્ત તથા રાત્રિનો એક ભક્ત. આ પ્રકારે ત્રણ ભક્તોનો ત્યાગ થાય છે તથા આગલા દિવસે સૂર્યોદય પછી ચતુર્થ ભક્તના સમયે આહાર ગ્રહણ કરી શકાય છે. આવી રીતે ષષ્ઠ ભક્ત (બે ઉપવાસ), અષ્ટમ ભક્ત (અઠ્ઠમ), દશમ ભક્ત (ચૌલા) વગેરેના વિષયમાં પણ આવી રીતે સમજવું છું.
૨. અઠ્ઠમ ઉપરની તપસ્યામાં તિવિહાર હોય તો ગરમ પાણીનો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
૩. તિવિહાર ઉપવાસ, એકાસણા, આયંબિલ, નીવી વગેરેમાં રાત્રિમાં ચારે આહારના પ્રત્યાખ્યાન હોય છે અર્થાત્ દિવસમાં જ પ્રાસુક જળનો આગાર હોય છે.
૪. એકાસણા, એકલકાણા, આયંબિલ, નીવી વગેરેમાં આહાર-પાણી અચેત જ લેવા જોઈએ. (સચેતનો નિષેધ સમજવો જોઈએ.)

૫. પૌષધનું સ્વરૂપ, વિધિ તેમ જ સાવધાનીઓ

૧. સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન તેમ જ સમ્યક્ ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયનો પોષક.
૨. આત્માના સ્વભાવિક ગુણોનો પોષક તથા
૩. છકાયના જીવોની રક્ષા થવાથી, અહિંસા વગેરે વ્રતોનું પોષક થવાવાળું વ્રત પૌષધ કહેવાય છે. પૌષધ આત્મચિંતન તેમ જ આત્મવિકાસની સર્વોત્તમ સાધના છે

વર્તમાનમાં ધારણા પરંપરાનુસાર પૌષધ ત્રણ પ્રકારના માનવામાં આવે છે.

- ૧) અચ્ચારમું પ્રતિપૂર્ણ પૌષધ - આમાં ચારે આહારના ત્યાગ રૂપ ઉપવાસ તથા ઓછામાં ઓછું ૮ પ્રહરનો અર્થાત્ ઉપવાસના દિવસે જેટલા વાગે પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યા આગલા દિવસે સૂર્યોદય પછી તેટલા વાગ્યા સુધી બે કરણ અને ત્રણ યોગથી સાવધયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

- ૨) અગ્યારમું પૌષધ - એમાં ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ રૂપ ઉપવાસ તથા ઓછામાં ઓછા ૫ પ્રહર (ચાર પ્રહર રાતના તથા એક પ્રહર દિવસનો)નો બે કરણ અને ત્રણ યોગથી સાવધયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.
- ૩) દસમું પૌષધ - તેમાં તિવિહારના ત્યાગરૂપ ઉપવાસ, ઓછામાં ઓછા ૪ પ્રહર સુધી (ચાર પ્રહર રાત્રિના તેમ જ કાંઈક સમય દિવસનો) સુધી બે કરણ અને ત્રણ યોગથી સાવધયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

આ ત્રણ પ્રકારના પૌષધ સિવાય દયા તેમ જ દયાભાવની આરાધના પણ કરવામાં આવે છે. દયામાં લગભગ ૭ પ્રહર બે કરણ અને ત્રણ યોગ અથવા એક કરણ અને એક યોગથી સંવર તથા અગિયાર સામાયિક કરવા જરૂરી છે. દયામાં ઉપવાસ કરવો અનિવાર્ય નથી. દયાભાવમાં નવ સામાયિક તથા સૂર્યાસ્ત પછી પ્રતિકમણ સુધી સંવરની આરાધના કરવાની હોય છે.

નિર્દોષ રૂપથી પૌષધ કરવા માટે, પૌષધના આગલા દિવસે નીચે લખેલા છ બોલોની શુદ્ધતા રાખવી જોઈએ અર્થાત્ પૌષધ પહેલા જ હું આ કાર્યોને કરી લઉં એવો વિચાર કરી, નીચેના છ કાર્ય પૌષધના આગલા દિવસે કરવા દોષ રૂપ છે, તેથી આવા દોષ ન લગાડવા છીએ.

૧. ક્ષૌર કર્મ (હજામત, સ્નાન વગેરે) કરવું.
૨. મૈથુન સેવન કરવું.
૩. સરસ આહાર કરવો.
૪. વસ્ત્ર ધોવા.
૫. ઘરેણાં પહેરવા.
૬. વસ્ત્ર રંગવા.

પૌષધ ગ્રહણ કર્યા પછી નીચે આપેલી ૧૨ વાતોની શુદ્ધતા રાખવી જોઈએ.

૧. પૌષધમાં અવ્રતીને સત્કાર દેવો નહીં, આસન દેવું નહિ, વૈયાવૃત્ય કરવી નહીં.
૨. શરીરનો શૂંગાર જેમ કે વાળ ઓળવા, દાઢી, મૂંછ કરવી, ધોતિયાની પાટલી બાંધવી વગેરે કરવું નહિ.

નોટ :- આગમોમાં શ્રાવકો માટે સ્પષ્ટ રીતે બે પ્રકારના પૌષધ બતાવા છે. અગિયારનું પરિપૂર્ણ પૌષધ તથા ખાતા-પીતા પૌષધ. અગિયારમાં પરિપૂર્ણ પૌષધનું સ્વરૂપ ઉપર બતાવવામાં આવ્યું છે. ખાતો-પીતો પૌષધ વર્તમાનમાં 'દયા' નામથી ઓળખાય છે.

૩. સ્વયં અથવા બીજાના શરીરનો મેલ ઉતારવો નહિ.
૪. દિવસમાં ઊંઘ લેવી નહિ તથા રાત્રિમાં બે પ્રહરથી વધારે ઊંઘ લેવી નહિ.
૫. પૂંજણીથી પૂંજ્યા વિના ખંજવાળવું નહિ.
૬. વિકથા કરવી નહિ.
૭. યુગલી-નિંદા, હસી-મજાક વગેરે કરવા નહિ અથવા ગપ્પા મારવા નહિ.
૮. વ્યાપાર સંબંધી, હિસાબ સંબંધી વાતો કરવી નહિ અથવા ગપ્પા મારવા નહિ.
૯. પોતાના શરીરને અથવા સ્ત્રીના શરીરને રાગ દૃષ્ટિથી જોવા નહિ.
૧૦. ગોત્ર, જાતિ, નાત વગેરે પૂછવા નહિ, જેવી રીતે તમે અમારા અમુક રિશ્તેદાર છો એવું કહેવું નહિ.
૧૧. ખુલ્લા મોઢે બોલવાવાળા તથા જેની પાસે સચેત વસ્તુ હોય તેની સાથે વાતો કરવી નહિ.
૧૨. રડવું નહિ, શોક - સંતાપ કરવો નહિ.

આ રીતે છ દોષો ન લગાડવા અને ૧૨ શુદ્ધતા રાખવી એમ અઢાર બોલોનું પાલન કરવાવાળા સાધક પૌષધવ્રતનું શુદ્ધ આચરણ કરે છે. અન્યથા તે દોષ લગાડે છે. આ દોષોથી અવશ્ય બચવું જોઈએ.

પૌષધ વ્રતના અતિચાર - નીચે લખેલા પાંચ અતિચારોને ટાળવા જોઈએ.

- ૧) અપ્રતિલેખિત-દુષ્પ્રતિલેખિત શય્યા-સંસ્તારક - બિછાવવાના, ઓઢવાના તથા આસનાદિની પ્રતિલેખના ન કરવી અથવા સારી રીતે ન કરવી.
- ૨) અપ્રમાર્જિત દુષ્પ્રમાર્જિત શય્યા સંસ્તારક - બિછાવવાના વગેરે તથા ભૂમિ વગેરેનું પ્રમાર્જન ન કરવું અથવા સારી રીતે ન કરવું.
- ૩) અપ્રતિલેખિત દુષ્પ્રતિલેખિત ઉચ્ચાર પ્રશ્રવણ ભૂમિ-મળ-મૂત્ર વગેરે પરઠવાની પૂર્વે તે સ્થાનની પ્રતિલેખના ન કરવી અથવા સારી રીતે ન કરવી.
- ૪) અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિત ઉચ્ચાર - પશ્રવણ ભૂમિ-મળ-મૂત્ર વગેરે પરઠવાની પૂર્વે તે સ્થાનને પૂંજવું નહિ અથવા સારી રીતે પૂંજવું નહિ.

૫) **પૌષધોપવાસનું સમ્યક્ અપાલન** - પૌષધનું વિધિપૂર્વક પાલન ન કરવું. નિદ્રાવસ્થામાં, ચાલવામાં, બોલવામાં વગેરેમાં લાગવાવાળા દોષો પણ તેની અન્તર્ગત સમાઈ જાય છે. ઉપરના અતિચારોથી બચીને પૌષધવ્રતની આરાધના કરવી જોઈએ. જેનાથી આત્મગુણોનું પોષણ અને આત્મશક્તિનો વિકાસ થાય છે. જે શ્રાવક ભાવપૂર્વક શુદ્ધ પૌષધનું પાલન કરે છે. તે (૧) કષાયરૂપી રમીને શાંત કરે છે. (૨) અશુભ ભાવોનો ક્ષય કરી, શુભ ભાવોમાં વૃદ્ધિ કરે છે. (૩) અશુભ કર્મોનો ક્ષય કરી, શુભ કર્મોનો બંધ કરે છે.

પૌષધ લેવાની વિધિ

પૌષધ કરવાનું સ્થાન : પૌષધ લેવાના દિવસે સવારે (૧) પૌષધશાળા, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનમાં અથવા, (૨) ઘરના એકાંત સ્થાનમાં, (૩) જ્યાં ઘરનું કાર્ય નજરમાં આવતું ન હોય, જ્યાં ધાન્ય, કાચું પાણી, વનસ્પતિ તથા કીડી વગેરેના દર ન હોય, (૪) જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક રહેતા ન હોય, એવા પ્રકારના સ્થાનમાં પૌષધ કરવો. (૫) પૌષધ કરવાના દિવસે એક મુહૂર્ત રાત્રિ બાકી હોય, ત્યારે રાઈય પ્રતિક્રમણ સામાયિકમાં કરવું, પછી સૂર્યોદય થતાં જ મુહુપત્તિ, ગુચ્છો, રજોહરણ, આસન તથા ઓઢવા, પાથરવાના અને પહેરવાના વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરવી. (૧) પ્રથમ રજોહરણથી ભૂમિ પ્રમાર્જન કરવું. (પૂજવું). (૨) મળ-મૂત્રની ભૂમિનું પ્રતિલેખન કરવું. (૩) જેથી જંતુ, કીડી વગેરેની જીવદયા પળાય. (૪) આસન પર બેસી મુહુપત્તિ બાંધીને સામાયિક બાંધવાની વિધિની જેમ સામાયિકના ૧ થી ૪ પાઠ બોલવા. (૩) ઈરિયાવહિયાનો અને ત્રીજા શ્રમણસૂત્રનો કાયોત્સર્ગ કરવો. (૪) પ્રગટપણે 'નમો અરિહંતાણં' બોલીને કાઉસ્સગ્ગ પારવો. (૫) પ્રગટપણે કાઉસ્સગ્ગમાં કાનો, માત્રા... તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં સુધીનો પાઠ બોલવો. (૬) પાંચમો લોગસ્સનો પાઠ બોલવો. (૭) પાંચમો પાઠ બોલ્યા બાદ જો પૂ. સાધુસંતો બિરાજમાન હોય તો તેમને સવિધિ ત્રણ, ત્રણ વંદના કરી તેમના શ્રી મુખેથી પૌષધના પર્યક્ષ્માણ કરવા. જો તેઓ ન હોય તો, વડીલ શ્રાવક કે શ્રાવિકા પાસેથી પર્યક્ષ્માણ ગ્રહણ કરવા અથવા સ્વયં પોતે અગિયારમા પૌષધ વ્રતનો પાઠ બોલીને વ્રત ગ્રહણ કરવું. (૮) પછી ડાબો ઢીંચણ ઊભો રાખીને બે હાથ કમળ ડોડાની પેઠે જોડીને, મસ્તકે સ્થાપી, નીચે ઝૂકીને, ત્રણ 'નમોત્થુણં' બોલવા. (૯) જો પહેલાં પ્રતિલેખન ન કર્યું હોય તો પ્રતિલેખનની વિધિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રતિલેખન કરવું અને ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તેનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો. આમ વિધિપૂર્વક પૌષધવ્રત ગ્રહણ કરીને પછી (૧૦) અહોરાત્રિ (અથવા ઉપર જેટલા

કાળના પરચક્રખાણ કર્યા હોય તે ધારણા પ્રમાણે) વ્યાખ્યાન સાંભળવું, ધર્મકથા કરવી, સ્વાધ્યાય કે ધ્યાન કરવું વગેરે ધર્મકાર્યમાં જોડાયેલા રહેવું.

પૌષધવ્રત પારવાની વિધિ

(૧) પ્રથમ સામાયિકના ૧ થી ૪ પાઠ બોલવા. (૨) ઈરિયાવાહિયા સૂત્રનો કાયોત્સર્ગ કરવો. (૩) પાંચમો લોગસ્સનો પાઠ બોલવો. (૪) ત્રણ નમોત્યુણં બોલવા. (૫) ત્યારબાદ પૌષધવ્રતને વિશે સમ્મં કાએણં, ન ફાસિયં, ન પાલિયં, ન તીરિયં, ન કિટ્ટિયં, ન સોહિયં, ન આરાહિયં, આણાએ અણુપાલિયં ન ભવઈ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૬) પૌષધવ્રતના પાંચ અતિયારોની આલોચના કરી, મિચ્છામિ દુક્કં કરવું. (૭) પૌષધના ૧૮ દોષ સંબંધી કોઈ દોષ લાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૮) પૌષધમાં સ્ત્રીકથા/પુરૂષકથા, ભત્તકથા, દેશકથા, રાજકથા એ ચાર વિકથામાંથી કોઈ કથા કરી હોય અને ધર્મકથા ન કરી હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૯) પૌષધમાં આહાર સંજ્ઞા, ભય સંજ્ઞા, મૈથુન સંજ્ઞા અને પરિગ્રહ સંજ્ઞા-આ ચાર સંજ્ઞામાંથી કોઈ સંજ્ઞાનું સેવન કરેલ હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૧૦) પૌષધમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિયાર, અણાચાર, જાણતાં, અજાણતાં કોઈ દોષ લાગ્યા હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૧૧) પૌષધ વિધિએ લીધું, વિધિએ પાર્યું, વિધિએ કરતા અવિધિએ થયું હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. (૧૨) પૌષધમાં કાનો, માત્રા, મીંડું, પદ, અક્ષર, ગાથા, સૂત્ર, ઓહું, અધિક, વિપરીત ભણાયું હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં. પાંચ નમસ્કાર સૂત્રનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો.

પૌષધ, દયામાં રાખવા જેવી આવશ્યક સાવધાનીઓ

૧. પૌષધ વગેરે વ્રતની આરાધના કરવાવાળા શ્રાવક ખુલ્લા મોઢે બોલે નહિ. સૂતા સમયે સાગારી સંથારો ગ્રહણ કરી, મુહપત્તિ બાંધીને સૂવે.
૨. બ્રહ્મમુહુર્તમાં ઊઠીને ધર્મ જાગરણ, પ્રતિક્રમણ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે.
૩. ભાઈ-બહેનોને, બહેનો-ભાઈને સ્પર્શ કરે નહિ.
૪. કાચું પાણી, લાઈટ, માઈક, પંખા, સેલની ઘડિયાળ વગેરે વિદ્યુત ઉપકરણોનો સ્પર્શ તેમ જ ઉપયોગ કરે નહીં તથા લીલન-ફુલન, લીલા ઘાસને સ્પર્શ કરે નહિ, તેમ જ તેના પર ચાલે નહિ.

૫. પૌષ્ઠ સંબંધિત ઉપકરણ અને શય્યા સંબંધી સામગ્રી વસ્ત્ર વગેરેનું પ્રતિલેખન અવશ્ય કરે.
૬. અકારણ દિવસમાં શયન, શારીરિક અંગોને ફેલાવવા - સંકોચવા, દિવાલ વગેરેનું આલંબન લે નહિ.
૭. સૂવું-ચાલવું-બેસવું વગેરે ક્રિયા તેમ જ ઉપકરણ વગેરે રાખવાની ક્રિયા યતનાપૂર્વક કરે. રાત્રિમાં આવશ્યક કારણે ચાલવું પડે, તો પૂંજીને ચાલે.
૮. મળ-મૂત્ર વગેરે પરઠવા જતી વખતે ૩ વાર આવસ્સિહી કહે, પરઠવા યોગ્ય ભૂમિને જુવે, પૂંજે અને શકેન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞા લઈને, લગભગ ચાર આંગુલ ઊંચેથી યતનાપૂર્વક પરઠે, પરઠીને ત્રણ વાર વોસિરામિ કહે. આવતી વખતે ત્રણવાર નિસીહી કહે. સ્થાન પર આવીને 'ઈરિયાવહિયા'નો કાયોત્સર્ગ કરે.

પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ યતનાપૂર્વક કરતા વ્રતની આરાધના કરે.

અગિયારમા પૌષ્ઠ વ્રતનો પાઠ : અગિયારમું પરિપૂર્ણ પૌષ્ઠ વ્રત, અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમંના પરચક્રખાણ, અબ્રહ્મના પરચક્રખાણ, મણિસોવન્નના પરચક્રખાણ, માલા વન્નગવિલેવણના પરચક્રખાણ, સત્થ મુસલાદિક સાવજજં જોગંના પરચક્રખાણ જાવ અહોરત્તં (અથવા પોતાની ધારણા પ્રમાણે) પજજુવાસામિ, દુવિહં, તિવિહેણં, ન કરેમિ, ન કારવેમિ, મણસા, વચસા, કાયસા, તસ્સ ભંતે, પડિક્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ.

(નોટ : જો ચૌવિહારો ઉપવાસ યુક્ત પૌષ્ઠ ૮ પ્રહર અથવા તેનાથી વધારેનો લેવો હોય તો ઉપરોક્ત પાઠથી પરચક્રખાણ કરવા, પરંતુ ૮ પ્રહરથી ઓછા સમયનો પૌષ્ઠ લેવો હોય તો પડિપુણં શબ્દ બોલવો નહીં અર્થાત્ અગિયારમું પૌષ્ઠ વ્રત અસણં, પાણં વગેરે પાઠ બોલવા.

દસમા પૌષ્ઠ પરચક્રખાણનો પાઠ.

દસમં પોસહોવવાસં પરચક્રખામિ ચઉવ્વિહંપિ આહારં અસણં, પાણં, ખાઈમં, સાઈમં, દવ્વઓ સાવજજં જોગં પરચક્રખામિ, ખેત્તઓ લોગપ્પમાણં, કાલઓ સુરોગ્ગયં, ભાવઓ દુવિહં, તિવિહેણં, ન કરેમિ, ન કારવેમિ, મણસા, વાયસા, કાયસા, તસ્સ ભંતે પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ.

દ્રવ્યથી પાંચ આશ્રવ (સાવધ યોગ) સેવવાના પરચક્ષ્માણ, ક્ષેત્રથી આખા લોક પ્રમાણે, કાળથી સૂર્યોદય પ્રમાણે (સામાયિક પ્રમાણ), ભાવથી - ઉપયોગ સહિત એક કરણ, એક યોગ (અથવા ઈચ્છાનુસાર) તસ્સ ભંતે પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ.

સંવરના પરચક્ષ્માણનો પાઠ : દ્રવ્યથી પાંચ આશ્રવ (સાવધયોગ) સેવવાના પરચક્ષ્માણ, ક્ષેત્રથી આખા લોક પ્રમાણે, કાળથી સ્થિરતા પ્રમાણે (અથવા જેટલા સમયનો કરવો હોય તેવું બોલવું જોઈએ), ભાવથી ઉપયોગ સહિત, બે કરણ, ત્રણ યોગથી તસ્સ ભંતે પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ.

સંવર, દયા, ૧૦મા પૌષ્ઠ વગેરે અનેક વ્રતો પારવાનો પાઠ

પરચક્ષ્માણં સમ્મં, કાએણં, ન ફાસિયં, ન પાલિયં, ન તિરિયં, ન કિટ્ટિયં, ન સોહિયં, ન આરાહિયં, આણાએ અણુપાલિયં ન ભવઈ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કં.

નોટ : જે પણ પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યા છે, તેનું નામ બોલીને આગળનો પાઠ બોલવો.

૬. આલોચણાના સુભાષિત

૧. શુદ્ધ ચેતન ઉજ્જવલ દ્રવ્ય, રત્નો કર્મ મલ છાય ।
તપ સંયમ સે ધોવતાં, જ્ઞાન જ્યોતિ બઢ જાય ॥
૨. જ્ઞાન થકી જાને સકલ, દર્શન શ્રદ્ધા રૂપ ।
ચારિત્ર સે આવત રૂકે, તપસ્યા શ્રવણ સ્વરૂપ ॥
૩. કર્મ રૂપ મલ કે શુદ્ધે, ચેતન ચાંદી રૂપ ।
નિર્મલ જ્યોતિ પ્રકટ ભર્યા, કેવલજ્ઞાન અનૂપ ॥
૪. મૂસી પાવક સોહગી, ફૂંકા તણો ઉપાય ।
રામ ચરણ ચારું મિલ્યા, મૈલ કનક કો જાય ॥
૫. કર્મ રૂપ બાદલ મિટે, પ્રગટે ચેતન ચંદ ।
જ્ઞાન રૂપ ગુણ ચાંદની, નિર્મલ જ્યોતિ અમન્દ ॥
૬. રાગદ્વેષ દો બીજ સે, કર્મબંધ કી વ્યાધ ।
જ્ઞાનાતમ વૈરાગ્ય સે, પાવે મુક્તિ સમાધ ॥
૭. અવસર બીલ્યો જાત હૈ, અપને વશ કુછ હોત ।
પુણ્ય છતાં પુણ્ય હોત હૈ, દીપક દીપક જ્યોત ॥
૮. કલ્પવૃક્ષ ચિન્તામણિ, ઈસ ભવ મેં સુખકાર ।
જ્ઞાનવૃદ્ધિ ઈનસે અધિક, ભવદુઃખ ભંજનહાર ॥
૯. રાઈ માત્ર ઘર બધ નહી, દેખ્યા કેવળ જ્ઞાન ।
યહુ નિશ્ચય કર જાન કે, તજિયે પ્રથમ ધ્યાન ॥
૧૦. દૂજા કભી ન ચિંતિયે, કર્મબંધ બહુ દોષ ।
તીજા ચૌથા ધ્યાય કે, કરિયે મન સંતાષ ॥

૧૧. ગઈ વસ્તુ સોચે નહીં, આગમ બાંછા નાંચ ।
વર્તમાન વર્તે સદા, સો જ્ઞાની જગ માય ॥
૧૨. અહો સમદૃષ્ટિ જીવડા, કરે કુટુમ્બ પ્રતિપાલ ।
અન્તર્ગત ન્યારો રહે, જયોં ધાય ખિલાવે બાલ ।
૧૩. સુખ દુઃખ દોનું બસત હૈ, જ્ઞાની કે ઘટ માય ।
ગિરી સર દીસે મુકુર મેં, ભાર ભીંજવો નાંચ ॥

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ

મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય

- ◆ સમતા સમાજની રચના
- ◆ વ્યસન મુક્ત રાષ્ટ્રનિર્માણ
- ◆ જીવદયા, સ્વધર્મી સેવા, માનવ સેવા ની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન
- ◆ જૈન સંસ્કૃતિ, ધર્મ, દર્શન તથા આચારના શાશ્વત સિદ્ધાન્તોનો લોક ભાષામાં પ્રચાર-પ્રસાર
- ◆ જન કલ્યાણકારી સહજ-સુબોધ સાહિત્યનું નિર્માણ
- ◆ સમ્યક જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ની રક્ષા તથા વૃદ્ધિ માટે શિક્ષા-દીક્ષા ની સમુચિત વ્યવસ્થા
- ◆ સમાજ માં ધાર્મિક ચેતનાના અભ્યુત્થાન માટે આધ્યાત્મિક, નૈતિક, ચારિત્રિક તથા શૈક્ષણિક વિકાસ ના કાર્યો કરવા
- ◆ ધાર્મિક પરીક્ષા, સંસ્કાર શિબિર તથા સંસ્કાર પાઠશાલાના માધ્યમ થી સંસ્કાર જાગરણ તથા સ્વાધ્યાયી તૈયાર કરવા
- ◆ જૈન ધર્મના વિભિન્ન પાસાઓને જાણવા માટે પ્રયાસરત શોધાર્થિઓ તથા વિદ્વાનો ને યથોચિત સહયોગ પ્રદાન કરવો
- ◆ ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક તથા નૈતિક શિક્ષા માટે પાઠ્યક્રમ નિર્ધારિત કરી સમ્યક્જ્ઞાનનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવો.

શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ

પ્રમુખ પ્રવૃત્તિઓ

ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ

- ◆ શ્રી સમતા પ્રચાર સંઘ
- ◆ વ્યસન મુક્તિ તથા સંસ્કાર નિર્માણ
- ◆ ધર્મપાલ પ્રચાર-પ્રસાર તથા સિરીવાલ પ્રવૃત્તિ
- ◆ સમતા જનકલ્યાણ પ્રન્યાસ
- ◆ આચાર્ય શ્રી નાનેશ ધ્યાન કેન્દ્ર, ઉદયપુર

સાહિત્યિક તથા શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ

- ◆ શ્રમણોપાસક પત્રિકા (પાક્ષિક)
- ◆ સત્સાહિત્ય પ્રકાશન
- ◆ આગમ તથા તત્ત્વ પ્રકાશન
- ◆ આચાર્ય શ્રી નાનેશ સમતા પુરસ્કાર
- ◆ સ્વ. શ્રીપ્રદીપ કુમાર રામપુરિયા સ્મૃતિ સાહિત્ય પુરસ્કાર
- ◆ સ્વ. શ્રી ચમ્પાલાલ સાંડ સ્મૃતિ પ્રતિભા ઉત્ત્રચન પુરસ્કાર
- ◆ શ્રી સુરેન્દ્ર કુમાર સાંડ શિક્ષા સોસાયટી, નોખા
- ◆ પ્રાકૃત તથા જૈન વિદ્યા વિભાગ, સુખાડિયા વિ.વિ. ઉદયપુર
- ◆ આગમ, અહિંસા-સમતા તથા પ્રાકૃત સંસ્થાન, ઉદયપુર
- ◆ શ્રી પ્રેમરાજ ગણપતરાજ બોહરા ધર્મપાલ જૈન છાત્રાવાસ, રતલામ
- ◆ શ્રી ગણેશ જૈન છાત્રાવાસ, ઉદયપુર
- ◆ શ્રી ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ, બીકાનેર
- ◆ શ્રી ગણેશ જૈન જ્ઞાન ભંડાર, રતલામ
- ◆ વિદ્વત્ નિર્માણ પ્રકલ્પ, ઉદયપુર
- ◆ સમતા બુક બેંક